

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

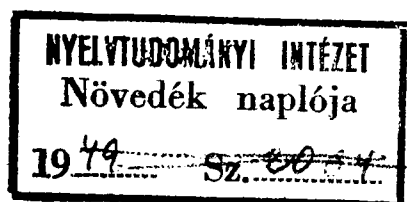
SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LXI. ÉVFOLYAM

F 4252/75

BUDAPEST, 1932.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

Celtis
1980

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József:</i>	
A Magyar Nyelvőr 60 éve	3
A magyar nyelv tisztasága	67
A nyelvhelyesség kérdései	99
<i>Beke Ödön:</i>	
A Magyar Etymológiai Szótárhoz	18
Néhány szólásunk történetéhez	40
Újabb adalékok az elvonáshoz	77, 116
Régi adatok török eredetű növény- és állatneveinkhez	123
<i>Fokos Dávid:</i>	
A «figura etymologica»	5
Wichmann György	87
Néhány melléknevünk eredetéhez	110
<i>Kallós Zsigmond:</i>	
Szintén	19
Egy régen küszködő rag: <i>-onta, -ente</i>	84
<i>Kertész Manó:</i>	
Nagyasszony	104
<i>Moór Elemér:</i>	
Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dülőnevekben	12, 35, 68
Erdélyi Lajos	51
<i>Munkácsi Bernát:</i>	
Torma	108
<i>Orbán Gábor:</i>	
Sikkaszt, sikkad	42
<i>Pápai Károly</i>	
levele vogul útjáról	73
<i>Szigetvári Iván:</i>	
Megemlékezés Szarvas Gáborról	45
<i>Zolnai Gyula:</i>	
Észrevételek néhány szó- és alakmagyarázatra	79
<i>Zolnay Vilmos:</i>	
Szólásmagyarázatok	120
Az Országos Néptanulmányi Egyesület közgyűlése	46

Irodalom.

Két százéves forduló (B. J.)	22
Orbán Gábor: A finn-ugor nyelvek számnevei (<i>Fokos Dávid</i>)	22
Björn Collinder: Über den finnisch-lappischen Quantitätswechsel (<i>Beke Ödön</i>)	23
Zlinszky Aladár: Az eufémizmus (<i>Kertész Manó</i>)	51
A magyar nyelvtudomány Párizsban	88
E. Setälä: Problèmes et tâches (B. J.)	124
Mártonffy Károly: A szabatos törvény (<i>Dénes Szilárd</i>)	124
Könyvek és folyóiratok	24, 34, 88, 126

Nyelvművelés.

<i>Balassa József:</i> Orvosi nyelvünk magyartalanságai	24	<i>B. J.:</i> Új magyar szavak	58
<i>Dénes Szilárd:</i> Új szavak és szóhasználatok	25	<i>K. L.:</i> Olvasás közben	59
<i>Frey Antal:</i> Adatok az «uras» beszédhez	26	<i>vitéz Rózsás József:</i> Ágyú, löveg, puska, fegyver	88
<i>Jozefovics Sári:</i> A naturcsikó	27	<i>Kardos Albert:</i> Baj van az -ért és ért körül	90
<i>Kardos Albert:</i> Egy tűnő író	27	<i>B. J.:</i> A napilapok magyarsága	91
<i>B. Ö.:</i> Személyazonosság	54	<i>Kardos Albert:</i> Szabad-e telefonálni?	92
<i>Kardos Albert:</i> Lepe és lepke, pille és pillangó	55	<i>Kardos Albert:</i> Az öreguralom ellen	126
<i>Kardos Albert:</i> Mihez fér szó és mihez nem fér szó	55	<i>Kardos Albert:</i> Aranynál el, Petőfinél le	127
<i>Schack Béla:</i> Suta idegen szavak	56	<i>Zolnay Gyula:</i> Az idegen eredetű igék -ál képzős magyartításához	130
<i>Molnár Jenő:</i> A könyvatosok magyarsága	57	<i>Z. V.:</i> Rajt.	131
<i>Molnár Jenő:</i> Mismaher, mismahol	58	<i>Jozefovics Sári:</i> Rádióink magyarsága	132

Magyarázatok.

<i>Zolnay Vilmos:</i> Botfűlű	28	<i>Fokos Dávid:</i> Foghegyről beszél	93
<i>Moór Elemér:</i> Még egyszer a szarm	30	<i>Beke Ödön:</i> Két növénynév	94
Az állatorvos szó százéves	31	Egy régi magyar ételnév	95
<i>Beke Ödön:</i> Az orgonafa néhány népies nevééről.	32	<i>Zolnay Gyula:</i> Hízamos	95
<i>Zolnai Gyula:</i> Horger Antal Igeragozás-történetéhez	59	<i>Jozefovics Sári:</i> A gyermeknyelvhez	95
<i>Fokos Dávid:</i> Az egy használatához	62	<i>B. Ö. Pótlás:</i> Fészter, félszer	95
Küld valakitől	62	<i>Kallós Zsigmond:</i> Syrolmol sepekedik	96
<i>B. Ö.:</i> Egy régi magyar ásványnévről	62	<i>B. J.:</i> Danguváns	96
Nemzetközi növénynevek	63	<i>Zsoldos Jenő:</i> A romantikus szóalak	132
<i>Zsoldos Jenő:</i> A «romantikus» szó történetéhez	63	<i>Fokos Dávid:</i> Háztűznézni	133
<i>B. Ö.:</i> Pótlások: Máma, pászta	64	<i>Varró István:</i> Danguváns	134
<i>Székely Artur:</i> Adatok a gyermeknyelvhez	64	<i>Munkácsi Bernát:</i> Gond	134
<i>Zolnay Vilmos:</i> Mi a szösz!	92	<i>B. Ö.:</i> Vő és meny Arany Jánosnál	134
A nyüstit, a nyüstyit	93	<i>Népünk és Nyelvünk:</i> Sugár és sudár. A kút ménje	135
Nyakába vesz. Nyakamba veszem a várost	93	<i>Kúnos Ignác:</i> Csuvároz	136
		<i>B. Ö.:</i> Pótlások. Héj és hiú. Unoka	136

Szómutató.

ádáz 18	bajnok 18	bucó 18	droga, drogista 56
ágyú 88	bangita 18	buta 19	egy 62
állatorvos 31	bíbic 18	csipke 19	elesett (a patkó) 127
álom, alvás 91	bimbó 18	csunya 115	éppen 79
ancilla 91	birke 18	csuvároz 136	ért, értet 90
bagó 18	botfűlű 28	danguváns 96, 134	

fakép 29	két negyven 40	nyakába vesz 93	süger 123
fakutya 29	kéz kezét mos 41	nyüstyit 93	süllő 123
fegyver 88	kéztől ad 41	olcsó 112	syralmol sepe-
feneket kerít 41	kifüstöl 121	orgonafa 32	kedik 96
fészter, félszer 95	kisül 122	öreg 126	szárazon 122
foghegyről be-	kitették a szű-	pászta 64	szarm 30
szél 93	rét 41	pillangó, pille 55	szegről-végről 42
füstbe megy 121	konyócska 94	piskolc 62	személyazonos-
gond 134	köpi a markát 121	puska 88	ság 54
halálra se-	kőrís 123	rajt 131	szemt 81
bezte 91	küld vkitől 62	romantikus 63, 132	szint 81
háztűznézni 133	különkenyeres 41	rosszban sánti-	szintég 82
héj és hiú 136	lejár (az idő) 128	kál 122	szintén 19, 83
hetet-havat öz-	lepe, lepke 55	sántít a hason-	szinültig 83
szebeszél 40	löveg 88	lat 122	szó sem férhet
hízamos 95	máma 64	se-fű — se fa 63	hozzá 55
imént 80	mén, kút	seggvakaró 63	telefonál 92, 130
int, intén 80	ménje 135	sikkad, sik-	tok 123
intes, intibe 81	meny 134	kaszt 42	torma 108
ír 123	mi a szósz! 92	som 123	tűnik 27
kartoték (a) 57	miszmacher,	sőreg 123	tüstént 84
képes 110	miszmachol 58	sudár 135	tüvé tesz 120
keresztfekvő csü-	nagyasszony 104	sufa, susa 95	unoka 136
törtök 40	naturcsikó 27	sugár 135	vó 134

A Magyar Nyelvőr 1932. évi dolgozótársai.

Balassa József
Beke Ödön
Dénes Szilárd
Fokos Dávid
Frey Antal
Jozefovics Sári
K. L.

Kallós Zsigmond
Kardos Albert
Kertész Manó
Molnár Jenő
Moór Elemér
Munkácsi Bernát
Orbán Gábor
vitéz Rózsás József

Rubinyi Mózes
Schack Béla
Székely Artur
Szigetvári Iván
Zolnai Gyula
Zolnay Vilmos
Zsoldos Jenő

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Balassa József:</i> A magyar Nyelvőr 60 éve	3	Nyelvművelés:	24
<i>Fokos Dávid:</i> A «figura etymologica». V.	5	<i>Balassa J.:</i> Orvosi nyelvünk magyartalanságai. — <i>Dénes Szilárd:</i> Új szavak és szóhasználatok. — <i>Frey Antal:</i> Adatok az uras beszédhez. — <i>Jozefovics Sári:</i> A naturcsikó. — <i>Kardos, Albert:</i> Egy tűnő író	
<i>Moór Elemér:</i> Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dülőnevekben. I.	12		
<i>Beke Ödön:</i> A magyar etymológiai szótárhoz	18	Magyarázatok:	28
<i>Kallós Zsigmond:</i> Szintén	19	<i>Zolnay Vilmos:</i> Botfülű. — <i>Moór Elemér:</i> Még egyszer a szarm. — Az állatorvos szó százéves. — <i>Beke Ödön:</i> Az orgonafa néhány népies nevééről.	
Irodalom:	22		
<i>B. J.:</i> Két százéves forduló. — <i>Orbán Gábor:</i> A finnugor nyelvek számnevei. (Fokos Dávid) — <i>Björn Collinder:</i> Über den finnisch-lappischen Quantitätswechsel. (Beke Ö.) — Könyvek és folyóiratok.			

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1932. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma április havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

A Nyelvőr régebbi évfolyamai közül kaphatók az 1920 óta (49. k.) megjelentek. (Az 1923. évf. csonka; az 1—2. sz. elfogyott.) Áruk egyenként 5.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.—P.; a Nyelvőr előfizetői részére 6.—P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.—P., a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

könyvkereskedés — antikvárium

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

új helyiségében:

tudományos forrásművek
áttekinthető nagy raktára.

Állandóan vásárol
egyes jobb szakkönyve-
ket, folyóiratokat és
egész könyvtárakat.

Stemmer Ödön könyvkereskedése megvételre keresi a „Nyelvtudományi Közlemények” évfolyamait és egyes számait is.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27

A MAGYAR NYELVŐR HATVAN ÉVE.

1872 január 15-én jelent meg a Magyar Nyelvőr első száma. Azóta hatvan év telt el, egy egész emberélet kora, és most a hetedik évtized küszöbén kegyelettel gondolunk azokra, akik ezt a folyóiratot megindították, irányát megszabták, hatását, eredményeit biztosították. Szarvas Gábor kemény akaratereje, éles ítélőképessége, nagy tudása és kitűnő nyelvérzéke kellett ahhoz, hogy egy tudományos folyóirat munkája számára általános érdeklődést tudjon kelteni. Az első évfolyam munkatársai között ott vannak Budenz József, Hunfalvy Pál, Ponorí Thewrewk Emil, Volf György, Szilády Áron, Joannovics György, Fogarasi János, Greguss Ágost, Brassai Sámuel. S ott van mellette már a meginduláskor a még nem is húszéves Simonyi Zsigmond, később leghívebb, legkiválóbb munkatársa és egy negyedszázad múlva utóda a szerkesztés munkájában. A következő évfolyamokban csatlakoznak az előbbiekhöz Barna Ferdinánd, Halász Ignác, Lehr Albert, Szilasi Móric s azontúl évről-évre a Nyelvőr füzeteiben kezdi meg munkásságát a magyar nyelvtudomány minden számottevő munkása.

A Nyelvőr feladatát az első füzet vezető cikke, *Mit akarunk?*, határozottan és világosan szabja meg: «Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett a tisztaság elmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.»

A tervszerű munka megindult mingyárt az első évfolyammal s a teendőket a szerkesztő öt csoportba osztotta:

1. *A történeti nyelv körében* foglalkozni kellett a régi nyelv-kincsek felkutatásával és nyelvtörténeti adatok gyűjtésével és a nyelvenlékek tudományos feldolgozásával. Erre már az első év-

folyamban maga Szarvas mutatott példát a Ferenc-legenda nyelvének elemzésével. Majd Simonyi alapvető és iránymutató dolgozata jelent meg a nyelvemlékek olvasásáról. És folyt évről-évre szorgalmasan a nyelvtörténeti adatok gyűjtése.

2. *A népnyelv körében* megindult a népköltészet termékeinek gyűjtése mellett a tájszók, helynevek feljegyzése és a nyelvjárások feldolgozása. Ebben is maga Szarvas mutatott példát; bejárta két elszigetelt nyelvterület falvait és beszámolt a moldvai csángók és a szlavóniai magyar községek nyelvéről. Már az első tíz évfolyamnak csaknem mindegyik kötete közölt nyelvjárás tanulmányokat s ezek között van Munkácsi Bernát tanulmánya a moldvai csángók nyelvéről.

3. *Az újabb irodalmi nyelv körében* a legfontosabb teendő volt «a nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata» és az idegenszerűségek kimutatása. Ez volt a Nyelvőr munkásságának legnépszerűbb és legtöbb vitára okot adó része. Szarvas Gábor harcias egyénisége a Nyelvőr feladatai közül ezt emelte ki legjobban. Az első füzetől kezdve állandóan bírálta a szépirodalom, az iskola, a közélet nyelvét és ebben legjobb segítő társai voltak Simonyi Zsigmond, Volf György, Lehr Albert, Joannovics György. Rendszeres bírálatnak vetették alá az egyes tudományok műnyelvét, Bánóczi József és Alexander Bernát a bölcsélet, Fialowsky Lajos a természetrajz műnyelvét. Valóságos nyelvészeti háború keletkezett Szarvas és Ballagi, Lehr Albert és Baksay Sándor között. Szarvas hatalmas bírálata a Magyar nyelv szótáráról határjelelő a magyar nyelvtudomány elmúlt és most meginduló új korszaka között.

4. *Az egész nyelvélet körében* a nyelvanyag összegyűjtése, tudományos rendszerezése, a szó- és mondatalkotás törvényeinek megvitatása, a szavak eredetének kimutatása volt a legfontosabb feladat. Szarvas szellemes szófejtései meglepő új igazságokat tárak fel, Simonyi, Halász, Volf György és az egész új nyelvészgárda munkássága nagy buzgalommal indult meg a magyar nyelvtudomány minden területén.

Igy indult meg a Nyelvőr buzdító és útmutató irányítása mellett a múlt század utolsó évtizedeiben sokirányú munkásság a magyar nyelvtudomány egész területén. A Nyelvőr megindulását követő négy évtized a magyar nyelvtudomány klasszikus korszaka volt. S mi, Budenz, Szarvas és Simonyi tanítványai örömmel gondolunk vissza arra, hogy tanúi lehettünk mestereink munkásságának. Láttuk megszületni Budenz Magyar-ugor szótárát és Ugor alaktanát, a Nyelvtörténeti szótárt, Simonyi alapvető mondattani munkáit a határozókról és a kötőszókról és mellettük Volf György kitűnő nyelvemlékkiadványait. S most, hatvan év elteltével, hálás kegyelettel gondolunk mestereinkre, akik szerencsésebb korszakban megépítették a magyar nyelvtudomány szilárd alapjait. BALASSA JÓZSEF

A „FIGURA ETYMOLOGICA“

Irta Fokos Dávid.

— Ötödik közlemény. —

A *szépnek szép* szerkezet igen régi; ezt bizonyítja a *csuvas* nyelvhasználattal való feltűnő egyezés: *vəl tš'ənne tš'ən* az igaznak igaz Asmarin Opyt izszled. *csuvasszk. szintaksz.* 225, *vəl apline apla* az úgy van (tkp. úgynak úgy) *uo.*, *šəlləmne šəlləm ta . . .* öcsémnek öcsém . . . *uo.* 228.

7. A névszói figura etymologica nyomósító, fokozó jelentésénél fogva gyakran a *felsőfok* kifejezésére szolgál. Ennek a használatnak két faja ismeretes.

A) *Birtokos jelző és birtok* azonos tövű főnév, pl. *halal nec halalaal holz* HB. (= „a legborzasztóbb halállal“ Simonyi A jelzők mondattana 148), *vylag uilaga viragnac uiraga* (az Ómagyar Máriasisiralomban), *erőnek erejével, lelkemnek lelke, éjnek éjszakáján, életének élete, árnyékának árnyéka, szentségtörése a szentségtörésnek* stb. Rendszerint azonban a birtokos többesszámban van: *énekek éneke* („mintegy az énekek közül az igazi ének“ Simonyi id. m. 147), *egek ege* (= „nagy ég, magas ég“ Lehr Toldi 176), *átkok átka* (Czuczor, Kont), *tilkok tilka, csodák csodája, királyok királya, kérdések kérdése, sátánok sátána, éjek éje, hősök hőse, tudományok tudománya, egek egei. buták butája, szépek szépe*, stb. (Simonyi id. m. 147-8, Nyr. 40:342-3, 41:356, Thewrewk Nyr. 3:387, Lehr Nyr. 8:120-1, Toldi 176, Imre S. 170, Zlinszky „kiemelő ismétlés“ Nyr. 41:140, Nagy L. NyF. 80:19, Diósi Nyr. 47:43, Bebesi Nyr. 60:99.) Példáink egy része Petőfiből való; ismeretes, hogy Petőfi különösen kedvelte ezt a fig. etymologicát; l. Rubinyi Beöthy-émlékönyv 462-3, Szarvas Nyr. 1:24, Zlinszky id. h., Prohászka NyF. 58:12, 37-9, Bebesi Nyr. 60:99.

Hasonló szerkezetek ismeretesek a bibliából; pl. *héb. šir hašširim, canticum canticorum, ᾠσμα ᾠμάτων, énekek éneke, le cantique des cantiques* stb.; *héb. baqōdeš haqqadašim* Ex. 26, 34 stb. *in Sancto sanctorum, ἐν ἁγίῳ τῶν ἁγίων, a szentek szentjébe*; *héb. hävəl hävəlīm* Eccl. 1, 2, *vanitas vanitatum, ματαιότης ματαιότητων, felette nagy hiábavalóság* (Károli), *vanité des vanités* stb.; *šabath šabathōn* Lev. 16, 31 stb. *szombatok szombatja*; *hū 'elōhēj hä-'elōhim* *uaädōnēj häädōnīm* Deut. 10, 17 *Deus deorum et Dominus dominantium, isteneknek Istene és uraknak Ura* (Kár.) stb. A szerkezet a későbbi héber irodalomban is használatos: *bəxadrēj xādarīm* a szobák szobáiban (= a legbelsőbb szobákban) (Sulchan aruch I, 2:2); *melēk' malk'ēj hammələk'īm* a királyok királyainak királya (Pirqē ābōth 3:1, 4:29; így gyakrabban az imákban is). Ugyanígy más sémi nyelvekben is; l. Brockelmann 2:256. Tudvalevőleg az *indogermán* nyelvekben is gyakori ez a szerkezet: *lat. : rex regum* 'Oberkönig', *dux ducum* 'Oberfeldherr' Landgraf 11, 34—43; *sanctus sanctorum*; *magnorum maximus, saevorum saevissimus, miserorum miserrimus* Schmalz 365, 675, Landgraf 42-43, 64, Reisig-Schmalz-

Landgraf 182-3, Pott 106; gör.: βασιλεὺς βασιλέων καὶ δεσπότης δεσποτῶν, ἀναξ ἀνάκτων, κακὰ κακῶν Landgraf 37-8, 42-3, 64; εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, *in saeculum et in saeculum saeculi* 145. zs. 21. v. (az eredetiben más a szerkezet); óész. germ.: *hlym hlymja* 'Ton der Töne'; ném.: *das Buch der Bücher, des Kernes Kern, wir sind am Ende des Endes, das ergriff mich in meines Herzens Herzen, der schrecklichste der Schrecken* (Delbrück 1:337-8, Grimm Deutsche Gram. 4:726, Landgraf 36, 63, Meyer id. m. 43); román nyelvekben is, l. Leiffholdt 19. L. még Simonyi id. m. 147.

Már Landgraf az egyházi latin nyelv hatásának tulajdonította ezt a latin görög szerkezetet („quam consuetudinem dicendi Christiana Latinitas recepit“ id. m. 41. l.), ámbár tagadhatatlan, hogy néhány régibb kifejezés is kimutatható (l. uo. 42-3, Zlinszky Nyr. 41:140). A német szerkezet is Meyer (43. l.) szerint többnyire keleti vagy román példák utánzására vezethető vissza. A megfelelő magyar fig. etymologica is Rubinyi szerint (id. h.) „bibliai s talán Kelet rajongó világából való“. Zlinszkynek is az a felfogása — és itt O. Weise Ästhetik der deutschen Sprache c. művére hivatkozik —, hogy ezek a formák „a latin egyházi költészet útján terjedtek el az irodalmi nyelvben. Vö. *cor cordium, vanitatum vanitas, per omnia saecula saeculorum*. Oda pedig a könyvek könyvéből, a bibliából jutottak — *királyok királya, énekek éneke, szentek szentje* — bár az ἀναξ ἀνάκτων már Aischylosnál, a *rex regum* Plautusnál, a *dux ducum* Senecánál is előfordul“ (Nyr. 41:140). Simonyi is azt vallotta, hogy ezek a „fokozó kettőztetések“ „részben a bibliából, részint más idegen kifejezések utánzásából kerültek irodalmunkba, leginkább költőink nyelvébe“ (A jelzők mondattana 147).

Az egyezés valóban alig lehet véletlen. Mégis figyelembe veendő, hogy 1. e szerkezetek a népnyelvben is el vannak terjedve, pl. *ijnek iccakáján* (Répcse vid. Nyr. 20:417), *sohánok a sohájján sē hallottam* (= sohasem; Bakonyalja NyF. 34:29), *erőnek ereivé* (Vác NyF. 10:29) stb. (L. még Lehr Toldi 176); 2. éppen a legrégibb efajta szerkezetnek, a HB.-beli *halalnec halalaal holz*-nak nem tudjuk idegen eredetét kimutatni¹; pedig éppen ez kedvelt kifejezés lehetett. Ugyanúgy mondja a JordC. is (401) *halalnak halalawal hallyon* (NySz.) és az ÉrdyC. is (Imre S. 175) és alighanem ennek a kifejezésnek a hatását mutatja a következő DomC.-beli kifejezés is (11): *veragoknak veragawal veragozeek* (NySz. és Imre S. 290); 3. a magyarban aránylag gyakori az egyesszámú birtokos, gyakoribb mint más nyelvekben (l. fent és Simonyi id. m. 147 8)²; továbbá 4. számba veendő, hogy ez a szerkezet más fgr.

¹) Lehr (id. h.) azt állítja, hogy a bibliában előfordul a „*halálnak halálával*“. Ez a megállapítás természetesen csak a magyar bibliafordításokra vonatkozik, mert az eredetiben — a héberben éppúgy, mint a Vulgata fordításában — a megfelelő helyen más szerkezetet találunk.

²) Vö. még pl. *myt zolhatunk teebet chodanak chodayaal rola* (ÉrdyC.) NySz. Érdekes, hogy az ÓMS.-beli *viragnac uiraga* kifejezésben Gragger is a magyar népdal hatására gondol (MNy. 19:8).

nyelvekben is előfordul (l. alább); végül 5. arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ezek a kifejezések, amelyekben tkp. részelő birtokviszonnal van dolgunk (l. Simonyi, A jelzők 146), igen közel állnak az olyan melléknévi szerkezetekhez, mint *a beszédnek az igyenesse jó s az mankónak az horgassa* (Pázmány), *az embereknek az nagyja* (Apor), *úgy hemzseg az ember süürüje, zajossa* (Arany) (l. Simonyi id. m. 148, Lehr Toldi 161); az utóbbiakban pedig Simonyi is „magyaros, népies kifejezésmódot“ lát.¹ És hogy ezek valóban finnugor, sőt ural-altaji eredetűek (l. Beke KSz. 15:310), arra más összefüggésben akarunk visszatérni. Talán az előbb említett okok késztették Lehart annak a kijelentésére, hogy „efféle kettőzés a sémi nyelvekben nagyon közönséges, de azért nem merném állítani, hogy a magyar nyelvbe az ilyenek a bibliából szivárogtak volna be, vagy jobban mondva, hogy azok, amelyek nem a bibliából kerültek hozzánk, csak az ebből vettek analógiájára készültek volna“ (Toldi 176).

Mondottuk, hogy hasonló szerkezeteket más fgr. nyelvekben is találunk. Így pl. a *mordvinban*: *kodak aršt, istak sísem praso Mekerežint veše paņksin paņks šezniž* sobald sie gelaufen dorthin kamen, so zerrissen sie den 7-köpfigen Mekeres in Fetzen Paas. Aik. 12:122, (tkp. rongynak rongyává); *va sä čoraj čudaš čudan* nézd, az ám, fiam, a csodák csodája Reguly-Budenz NyK. 5:147 (tkp. csodája a csodának);² *Mazi Damaj sodamol kudanzo paron part, bojaron bojart ulnešt* M. D. vöd násznépei jelesnél jelesebbek, nemesnél nemesbek (úrias, előkelő) voltak Budenz NyK. 21:56 (l. fent az 5. pont alatt és Steuer NyK. 22:448; tkp. jónak jói, bojár bojárjai) || *finn*: *kirjojen kirja* a könyvek könyve (= a szentírás), *kuningasten kuningas* királyok királya, *miesten mies* = svéd: *karla-karl* férfiak férfja, hősök hőse Tunkelo Alkusuom. genit. absol. 220-3. De megjegyzendő, hogy Tunkelo is újabb jelenségnek tekinti e finn-észt „genitivus cumulans“-t. De egyesszámmal is, mint a *mordvinban* és gyakran a *magyarban*: *joutua ajan ajaksi* a kellő időben érkezni meg' Szinnyi Szót. (tkp. időnek idejébe). || A következő *cseremiszi* mondat oroszról fordított prédikációból való, és így a benne előforduló fig. etymologica minden valószínűség szerint csak szó szerinti fordítása az orosz szerkezetnek: *kugižašaməčin kugiža i ospodšaməčin ospod'* a cárok cárja és az urak ura Budenz NyK. 3:140.

De még abban az esetben is, ha mégis idegen mintáknak a hatása alatt honosodott volna meg ez a szerkezet a magyarban és

¹) Egészen természetes az átmenet az olyan gen. partitivusos szerkezetekről, mint oszjtj.: *kewəη sēmpi lābal viχli ūn viχlisjikel* a köszemű hét vichli legöregebbike (tkp. öreg vichlije) Pápay 39, vagy csuvas: *širtəm šurə tš'ulən šurripe* irtam a fehérkő fehérjével (azaz a legfehérebb kővel) Asmarin id. m. 147 olyan kifejezésekhez, mint a *vichlik vichlije, a fehérék fehérje*.

²) Ugyanabban a mesében többször orosz kifejezéssel: *iz-čuda-čuda* csudák csudája uo. 144, 145, *čudnaja čuda* csudálatos csuda; *mordvin* raggal: *čudasta čuda* 145. Vö. orosz чудеса изъ чудесъ, изъ дивъ диво, чудо изъ чудесъ Wunder über Wunder Pawlowsky, Lenstroem.

a rokon nyelvekben, mégsem mondhatnók e kifejezőmódot idegen-szerűnek. Népnyelvünkben is azért terjedhetett el ez a szerkezet, mert a nyelvünkben annyira kedvelt fig. etymologicának ez az alkalmazása is éppúgy nyomatékosító, erősítő, fokozó, mint a finn-ugor figura etymologica többi fajaé.

B) De már nem lehet szó idegen hatásról a felsőfok kifejezésére szolgáló figura etymologica másik fajánál: az azonos tövű középfokkal kapcsolatos hasonlítóhatározónál, mint pl. *zeepneel zebbek* ErdyC. 511 (Klemm 196), *igaznál igazabb az, seminelis semmib es hazugnalis hazugb vagy* NySz., *navelasoknal navelasb* TelC. 86 (Binder A magyar hasonlítás Nyr. 18:299), *ordasnál ordasabb* (Arany TE. III. é.), *rőtnél rötebb* (Vörösmarty; Lehr TE. 175), *kedvesnél kedvesebb, édesnél édesebb* (Nogáll; NyF. 80:20), *érdekesnél érdekesebb, jónál jobb* (Simonyi MHat. 1:244); újabbak, úgy látszik, a két középfokból alakult szerkezetek: *szebbnél szebb, cifrábbnál cifrább* (Simonyi id. h., Klemm 196), *nagyobbnál nagyobb, szébbnél szébb* (Heves m. NyF. 16:18), *szebbnél szebb, piszkosabbnál piszkosabb* (Petőfi; NyF. 58:20), *senkibbnél senkibb* (Ady; Bebesi Nyr. 60:99). Különösen gyakori e kifejezésekben a fokozott főnév, pl. *kőnél kövebb* (Faludi; NySz., Nyr. 18:299), *csudánál csudább* (Thaly; NySz.), *ökörnél is ökrebbek, rókább a rókánál* (Binder Nyr. 18:193), *fánál fább, az aranynál aranyabb* (Simonyi MHat. 1:244), *szamárnál szamarabb, rózsánál rózsább, lónál is lovabb medvénél is medvébb a tánca, a pogánynál is pogányabb* (Lehr TE. 227), *vasnál vasabb* (Petőfi; NyF. 58:20), *gyöngynél gyöngyebb, méznél mézebb* (Nogáll; NyF. 80:20), *szamarabb a szamárnál* (Debrecen; NyF. 26:12), *cigányabb a cigánynál, pápább a pápánál* (Nyr. 32:392), *tűzebb a tüzednél* (Sik S.; Nyr. 47:43) *atyánknál atyább* (Ady; Bebesi id. h.), Itt már ritkább a két középfok kapcsolata: ilyen pl. *selymebbnél selymebb* (Szemere György; Nyr. 34:474). A melléknévi és főnévi kapcsolatnak egyesítését latjuk a következő kifejezésekben: *bibornál biborosabb, tűznél tüzesebb* (Sik S.; Nyr. 47:43). — (Vö. Simonyi id. h., Binder Nyr. 18:299, Ziemer 135, 254. Zlinszky „hasonlító ismétlés“ Nyr. 41:140, Lehr TE. 227, Szinnyei Ung. Sprachlehre 45, Klemm 196 stb.).¹

„Ezek [*jónál jobb, szebbnél szebb*] azt fejezik ki, hogy a szóban forgó tárgy a nagyon jónál is jobb, a legszebbnél is szebb“ (Simonyi MHat. 1:244; l. még Binder Nyr. 18:299). A szólás eredeti értelmére vonatkozólag vö. az olyan kifejezéseket, mint: *a leg-szebbnél szebbet nem találhatni* (Dugonics), *a legszebbnél is szebb az* (Petőfi); l. Simonyi, Binder id. h.

Simonyi (MHat. 1:244) e szerkezetek tárgyalásánál utal a hasonló latin *stulto stultior, stultior stultissimo* szerkezetekre. Azonban ez az aránylag ritka latin szerkezet (*stultior stulto* Plautus,

¹) Ennek a szerkezetnek és a már említett gen. partitivusos *az embereknek az nagyja-féle szerkezetnek* keveredésével van dolgunk a Binder (Nyr. 18:340) idézte következő mondatban: *mindön bynősdőcnec bynősbnec magadat aleytanod* NagyszC. 263.

certo, certius, vero verius, stultior stultissimo, o melle dulci dulcior, omni luce lucidior, risu inepto res ineptior nulla est Landgraf 65—67, Schmalz 384, Gerber 1 : 544, Nagy L. NYF. 80 : 20), amely a németben sem ismeretlen (*dümmer als dumm, toller als toll, lieber denne lieb, tumber danne tumber* Grimm 2 : 665, Pott 103, 107, Landgraf 65, Gerber 1 : 423, 425), nem lehet e régi s kedvelt magyar figura etymologicának a mintája. A magyar kifejezések a rokon nyelvek tanúsága szerint eredetiek, ősiék.

Előre kell bocsátanunk, hogy tudvalevőleg a rokon nyelvekben a melléknév sokszor nem tüntet fel comparativus-képzőt, hanem „alapfokot“ találunk ablativus-ragos határozóval kapcsolatban.

Lássuk most a megfelelő rokonnyelvi szerkezeteket: *mordvín*: *jonudonga jonu* a legokosabb, (tkp. okosnál okos[abb], *lofst aruñastada* (elat. + ablat.) *aruñasta éřavi křdems* tejet a lehető legtisztábban kell tartani (tisztánál tisztán = tisztánál tisztábban); *ton rožadonga rožat* te vagy a legarcátlanabb (tkp. pofánál pofa, azaz pofánál pofább; or. *roža* 'pofa, arc') Juhász Jenő. A moksa-mordvín fokozás NYK. 47 : 120 1 || *cseremisiz*: *Palam bokten törkeret ukšeranleć ukšeran limašet* der Tannerwald am Patemfluss ist ausserordentlich zweigig geworden (ágasnál ága[abb] Genetz Ostsch. Sprachst. 76; *kosojlcé kosoj limašet* sardánál sardább leti (ausserordentlich schie äugig) uo.; *ošolcé čšo oš jůkšōjet* fehérnél fehér[ebb] a fehér hatyúd uo. 66 (vö. Beke Cser. nyelvt. 215-6). || Talán ide vonható a *zürjénből*: *žverjś žver* valóságos fenevad (? tkp. vadállatnál vadállatibb) Kurik Koperatsija 8; ez a kifejezés azonban másképp is magyarázható (l. fent az 5. pont alatt).

A fgr. szerkezet eredetisége mellett szól az is, hogy a szótó-ismétlésnek ezt a fajtát a *törökségben* is megtaláljuk: *oszm.*: *benim jārjm indžel erden indže dir* az en szeretőm karcsúbb a karcsúnál, *kābil šajird ustadan usta olur* a képes tanítvány mesterebb lesz a mesternél Kúnos 234 5. | *kaz.*: *talār*: *arjudan arju* jónál jobb (tkp. jótól jó), *izgedän izge* szentnél szentebb, *ozonnan ozon* hosszúnál hosszabb — igen hosszú (Bálint Kaz. tat. nyelvtan 117) *kjskadan kjska* „rövidebb és rövidebb (rövidtől rövid)“ *ozonnan ozon* „hosszabb és hosszabb (hosszútól hosszú)“ uo. 40 (nóván szintén 'rövidebbnél rövidebb, hosszabbnál hosszabb') | *csuv.*: *'išmalli-šimalli pide nommaj, tülłeran tülle toxał* innivaló-ennivaló nagyon sok, édesebbnél édesebb (tkp. édesnél édes[ebb]) jön ki Mészáros 2 : 309; *χaklāran χaklō tumtir* drágábbnál drágább ruha Asmarin id. m. 340.

8 *Látszólagos szótóismétlések.* Már az eddigiekben is láttunk *szóismélléseket*, a nyomósításnak oly módját, mely nemcsak valamennyi finnugor nyelvben, hanem az urál-altaji nyelvekben és más, nem-rokon nyelvekben is általános; pl. *vissza-visszanéz, már-már, várt—várt*, stb. Vö. Simonyi MHat. 1 : 14, Ung. Spr. 266, TMNy. 357, Binder Nyr. 18 : 242, 298. Imre S 286, 289, Lehr Toldi 152, Zlinszky Nyr. 41 : 139-141, Lewy KSz. 17 : 208; Nyr. 47 : 42, 43, NYF. 58 : 12, 14; Kúnos 303, Bálint NYK. 13 : 211; Rachmatullin Ung. Jahrb. 8 : 311; Landgraf 45, Meyer-Lübke Rom. Syntax 164,

Delbrück 3 : 141, Brugmann 300 („jedes Wort kann Wiederholung erfahren“ uo. 638), Vondrák 2 : 540, Meyer Deutsche Stilist. 42, Brockelmann 2 : 457, Gerber 2,1 : 189, Wundt 1 : 637, 638, Pott stb.¹

A szóismétlésnek vannak azonban olyan esetei, amelyek közel állanak a fig. etymologicához ; ezekről akarunk itt röviden megemlékezni.

Látszólag szótőismétlés, de valójában szóismétlés van a *kettős tagadás* esetében, amely „nyomós tagadás“: *senki sem, semmi sem* eredetileg **sem-ki sem, *sem-mi sem*. L. különösen Simonyi MKöt. 1 : 70,77, Klemm 31. A tagadás hármassá és még tovább is bővíthet: *nem láttam senkit sem* Simonyi 1 : 81, Klemm 31, *ne beszéljen rólad soha senki semmi rosszat* Veress NyK. 28 : 91.

Érdekes, hogy az oroszban előfordul fig. etymologicás kettős tagadás ; я не боюсь ничѣмъ ничего én nem félek semmitől sem, никѣмъ никого senkit sem Buszlajev 2 : 316 (a névmás instrumentáliszával, mint az 5. pont alatt tárgyalt esetekben).

Csak formailag szótőismétlés, mert nem *egy* nyomósított képzetnek, hanem két képzetnek kifejezésére szolgál az olyan szerkezet, mint a magyar *házzól házra* (=egyik házból a másik házba), lat. *alter alterum*, or. *другъ друга* 'egymást' ném. *Aug um Aug, Zahn um Zahn* stb. (pl. *et digitos digitis, et frontem fronte premebam* Ovid. Met. 9,45) ; l. Gerber 1 : 421 ; 2,1 : 185, Meyer Deutsche Stilist.² 43 („fiekertierte Wortwiederholung“), Pott 8, Zlinszky Nyr. 41 : 139 („soroló ismétlés“) stb. Ilyen kapcsolatok a rokon nyelvekben is közönségesek ; pl. *zürj.* : *ğerağs ğerağ* hegyről hegyre Szendrey NyK. 46 : 92, *mordv.* : *kudodo kudós* házzól házra. Fehér NyK. 44 : 166 || *török* : *kümüük : tau tauya jolukmas, er erçe joluyur* ein Berg kommt mit dem [anderen] Berge nicht zusammen, der Mensch kommt mit dem [anderen] Menschen zusammen Németh KSz. 12 : 285 stb. Ilyen a következő *finn* szerkezet is : *vieraita tuli kuka kustakin* (v. *mikä mistäkin*) vendégek jöttek, egyik innen, másik onnan (v. ki innen, ki onnan), *lahjoja annetiin, mikä milläkin* ajándékok adattak, kinek ez, kinek az stb. Budenz Finn nyelvt.²142, Szinnyi Finn olvasókönyv³ 6, Szótár 166, 243-4.

1) A szóismétlés fajaival itt természetesen nem foglalkozhatunk. Csak egy igen érdekes fajtát akarjuk itt kiemelni, amelyet már Horváth János érintett „Egy magyar versbeli mondatképletről“ c. tanulmányában, nevezetesen a dalnak egy-egy sorát betöltő *álmom, álmom, édes álmom ; udvarom, udvarom, szép kerek udvarom ; első, első, legelső-féle* ismétléseket (NyK. 39 : 141, 153). Ilyen fordulatok a rokon nyelvekben is ismeretesek ; pl. *mordv.* : *dítkam, dítkam, dítakaj* gyermekem, gyermekem, gyermekecském, *éoram, éoram, éorakaj* fiam, fiam, fiacskám (Reguly-Budenz NyK. 5 : 88) ; tatár : *sari, sari, sap-sari* gelb, gelb, ganz gelb Paas. Aik. 19,2 : 46. L. fent Nyr. 60 : 132. Érdekesekek azok a ritmikus ismétlések, amikor az első szó kezdő szótagjának vagy szótagjainak ismétlésével kezdik a verssort ; pl. *mordv.* : *sar, sar, sarask'e* Henne-, Henne-, Hennelein Paas. Aik. 9 : 105 (uo. több hasonló példa) ; *csuv.* : *küster-küster küstermā* guruljon-guruljon a hengerítő Mész. 2 : 85, *valdär-valdär valdärén* csipő-csipő csalán uo. 194. stb ; *oszm, pír-pír-parla-* fénylik stb. Kúnos 328. (Vö *baskir* : *inäkajém hekma-hekmahen* Mütterchen soll nicht schluchzen und weinen Pröhle KSz. 6 : 18. Pröhle még megjegyzi, hogy „*hekma-hekmahen* ist hier eine besonders wirkungsvolle Wiederholung, sie sie auch in der ungarischen Volkspoesie vorkommt, jedoch meistens scherzhaft“.)

Végül még azokra a sokszor tárgyalt szerkezetekre akarunk itt rámutatni, amelyeket — bár csak paronomáziák — mégis sokszor a fig. etymologicák közé sorolnak, amikor t. i. az *alany* és az *állítmány* azonostövű, esetleg a névszói alany és az igei állítmány alakilag teljesen azonos, pl. *eső esik, a halász halászott, az uralgó uralkodik* stb. Lássunk néhány példát a rokon nyelvekből: *vog: rakw rakwi* eső esik Munkácsi 3:118, *vöt vöti* szél fujdogál 3:119, *šal šalau* dér hull 3:489, *ṅamtä ṅmәsi* elméje elmélkedik 2:295 (vö. Klemm 43,144, Szinnyei NyH⁶ 98, Szabó NyK. 34:59, Lócsei NyK. 47:336.) || *osztják: nōmsem nōmәsl* elmém elmélkedik Pápay 75; (jelző és állítmány:) *iantti ḡoi iantl, āridi ḡoi āriiḡl* a játzó férfi játszik, az énekes [tkp. éneklő] férfi énekel Pápay ŰF. 15:21 (l. még Sarkadi Nagy NyK. 42:270, Schütz NyK. 40:26–7. || *zürjén: posni-zer zere* ein Staubregen fällt Wichm. 248; *voj telis tele, ali ji-zeris zere* északi szél fúj, vagy jégeső esik? Popov (l. Zürj. Népk. 37); *kiljid kilis* szavad hallatszott, hangod hangzott (prupi szövegeimben) || *votj.: tül tülä, tül tülaloz* szél fujdogál Munk. Votj. Népk. 211,247, Votj. Sz. 368, Szinnyei id. h.; *limijam limi* a havazott hó Wichm. Aik. 11:35 || *mordvin: pizem pizi* eső esik Reguly-Budenz NyK. 5:143, *pizemes a pizi* der Regen stürzt nicht nieder Paas. Aik. 9:194 || *cser.: iur iureš* eső esik, *kəḋarteš kəḋartä* der Donner donnert, *ḡaktāš ḡakta* csepp csepeg, *lum lumeš* hó esik (l. Klemm 144), *bolgüntšo bolgüntšeš* es blizt stb. (l. Porkka Aik. 13,1:56, Wichmann NyK. 38:233, 238, 241, Lewy Tsch. Gramm. 128) || *finn* és *lapp* példákat l. Budenz UA. 133, 165. Wiklund Aik. 10:210, Szinnyei id. h.

Ugyanígy a *törökségben*; pl. *oszm.: jaymur jayar* eső esik Kúnos NyK. 22:150, *jaymur jayijor* ua. Kúnos 166 || *tat.: jil jilläj* szél fujdogál Pröhle NyK. 38:88 || *csuv.: avdan avdat* a kakas kukorékol Mész. 2:126; *sizim jilt jalt siset* villám villan meg Reguly-Budenz NyK. 2:265, *šišəm šišet* villámlik Asmarin, Csu. Szintaksz. 220 stb. Nem-rokon nyelvekben is; l. Simonyi Nyr. 44:2-3, Rubinyi Nyr. 35:313, Landgraf 33, Leiffholdt 8, Brockelmann 2:131. Vö. még Gerber 2,1:187.

A figura etymologica különböző alakjainak vizsgálata tehát arra az eredményre vezetett, amelyet már fejtegetéseink elején említettünk, hogy t. i. a szótőismétlés általános nyelvi jelenség, amely azonban a finnugor nyelvekben különösen kedvelt nyomatékosító és a stílust elevenebbé tevő szóalakzat.¹ Ha egyik-másik esetben idegen hatás nyomaira bukkanunk is — idegen minták

¹) Tanulságos volna a magyar fig. etym. használatát egy idg. nyelv szótőismétléseinek különböző fajaival összehasonlítani. Ha pl. az e tekintetben legalaposabban feldolgozott latin nyelv fig. etymologicáival (l. Schmalz Lat. Gramm. Syntax u. Stilistik 675, Landgraf 63–64) vetjük egybe a magyar nyelvhasználatot, arról fogunk meggyőződni, hogy a magyar fig. etymologica gazdagabb, szélesebb használatú, mint a latin. Minthogy a szótőismétlés nyelvünknek egyik jellemző sajátága, a szótőismétlés tárgyalásának iskolai stilisztikáinkban is az eddiginél nagyobb teret kellene biztosítanunk.

utánzása indogermán nyelvek szótőisméltléseinél sem ritka jelenség; l. pl. Schmalz 675, Meyer Deutsche Stilist.²⁴³ —, *a finnugor figura etymologica* mégis ősi, eredeti többnyire az uráaltaji nyelvekben is kimutatható szerkezetnek bizonyul; sőt vannak egyes különösen jellemző fajtái, melyek indogerman nyelvekben alig fordulnak elő vagy ott legalább is kevésbé használatosak.

SZLÁV EREDETŰ EMELKEDÉSNEVEK ALFÖLDI HELY- ÉS DŰLŐNEVEKBEN.

Írta: Moór Elemér.

— Első közlemény —

Ha előveszünk egy alföldi részletes térképet, fel fog tűnni, hogy mennyi rajta az olyan elnevezés, melynek egyik része *hegy*, *halom* és *hát*. Az ember azt hihetné, hogy ezek az elnevezések valami hegyes-dombos vidékre és nem síkságra vonatkoznak. Ugyanez állapítható meg az alföldi dűlőnévgyűjteményekből is. Ezek a talajemelkedésre vonatkozó elnevezések községnevekben is előkerülnek: az Alföldön több *Hegyes* nevű hely akad és még több volt a múltban, míg Erdélyben egy ilyen nevű hely sincs, sőt itt még a dűlőnevek között is — úgy látszik — ritkábbak az emelkedések elnevezései, mint az Alföldön. Ennek az első pillanatra nagyon különös jelenségnek nagyon egyszerű a magyarázata: az alföldi ember életében a talajemelkedések igen nagy szerepet játszottak, különösen a múltban; megkönnyítették ugyanis a tájékozást és árvizek idején menedéket nyújtottak embernek, állatnak. És így nem csodálni való, hogy aránylag a legtöbb emelkedéselnevezést az Alföld legmélyebben fekvő egykori áradásos területein találhatjuk. Az emelkedések megnevezésére szolgáló leggyakoribb kifejezések: *hegy*, *halom* és *hát*. Előfordulnak még: *csúcs*, *tető*, *domb*, *ság*, a Felső Tisza mellékén pedig gyakori még a *gorond* szó.¹

Az állandó megtelepedésre az ilyen árvíz nem járta helyek voltak a legalkalmasabbak, és így az emelkedést jelentő helységek nevei valószínűleg a legrégebb korból származnak, ha ezt oklevelek adataival nem is tudjuk mindig igazolni. *Apróhalom egyház* neve különben már az Anonymusnál is előfordul.

A legtöbb ilyen emelkedést jelentő helynév etimológiája világos, csupán a *Domb* elnevezésű helyeknél problematikus az elnevezés eredete. A név ugyanis származhatik a szláv *dǫbъ* 'tőgyfa' szóból is, amely köznévként minden szláv népnél gyakran előfordul helynévként; továbbképzett alakjában [*Dombóc*], [*Dombokos*] pedig az Alföldön is többször előfordul hely- és dűlőnévként (v. ö. ZONF:

¹) Ezekre a megnevezésekre példákat bőven találhat az olvasó Szendrey Ákosnak Csongrád megyei helynevek' című — a Pesty-féle Helység nevtaron alapuló — közleményében. (Nepünk és Nyelvünk I: 231—36.) Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyűjtemény nem teljes.

6,17), amint az természetes is, mert hisz a mocsártölgy jellegzetes fája volt az Alföldnek. Ezenkívül pedig ennek a szláv szónak későbbi nazális nélküli alakja az Alföldön szintén gyakran szerepel hely- és dűlőnevekben (*Dob- < Dub-*).¹

Mivel az emelkedések az Alföld életében nagy szerepet játszottak a múltban, a hegy, halom és hát elnevezései között bizonyára akadnak régiek is, amelyek esetleg a településtörténet vagy a néprajz számára is becses adalékokat szolgáltatnak. Ezen tudományok szempontjából van ugyanis a helynévkutatásnak elsősorban értelme; így tehát egy halom, dűlő vagy erecske etimológiájának megismerése esetleg nagyobb jelentőségű lehet, mint — mondjuk — Kecskemété. Persze a dűlőelnevezések értelmezésénél nagyobb nehézségekkel kell a kutatónak megküzdenie, mint a településneveknél, mert oklevelekből csak a legritkább esetben kerülnek elő dűlőnevek is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy legalább az elnevezések egy része már a legrégebb korban is nem lett volna meg. A szatmármegyei Fülesd közelében pl. egy határrészt a katonai térkép szerint *Kálnok* nak hívnak (v. ö. Nyr. 26 : 287). Ez az elnevezés azonban már a cégényi monostor javainak 1181-ből származó összeírásában is előfordul *Talnok* alakban, de ez nyilván másolási hiba *calnok* helyett: a Kálnok közelében levő *Topolnok* — *Tapónok* pataknak a nevét (kat. térkép és Nyr. i. h.) is *Chapolnok*-nak (*ch : th* helyett) olvasta a másoló.² Ha tehát a cégényi összeírás véletlenül nem maradt volna ránk, a *Kálnok* határrésznek és *Tapónok* pataknak a nevét is csak modern forrásokból ismerhetnénk meg.

Egy jelentős különbség azonban a településnevek és a dűlőnevek között mégis van. A településelnevezések elsősorban is a környék etnográfiai viszonyaira nézve jellemzők, mert a településeket általában a környék szokta elnevezni. Ma is így van ez: pl. a háború után keletkezett pesti *Dűlhöngőtelepet* sem az odaválósiaik nevezték el így kicsorduló jókedvükben, hanem a szomszédság. Abból tehát, hogy egy község magyar vagy szláv nevű, nem következik még teljes bizonyossággal, hogy első telepesei valóban magyarok, illetve szlávok voltak, hanem csak annyi, hogy a környék volt magyar, illetve szláv,

¹) Elsősorban a csanádi *Dombgyház*, *Dombiratos* nevű községekre és pusztákra gondolok (*Ivatos* jelentése?), azután Szabolcs északi részén Vencsellő vidékén van a katonai térkép szerint egy *Dombsziget* nevű dűlőnév (valószínűleg egykori tiszai sziget) Zarándmegyében is volt egy *Dombpapfalva* nevű hely (Csánki 1,722). Az utóbbi hn. eredetére nézve semmit sem tudhatunk megállapítani, mert a hely fekvését sem ismerjük közelebbről. *Dombgyház* tekintetében azonban esetleg még lehetséges lesz alap és helyszíni vizsgálatok útján az elnevezés eredetét bizonyos valószínűséggel megállapítani. A katonai térkép tüntet itt ugyan felholmi bukákat, amelyeket az en dunántúli szemem ugyan dombnak sehogyan sem tudna látni, de az alföldi ember látása esetleg más. Talajtani vizsgálatok útján azonban bizonyára meg lehetne állapítani, hogy voltak-e Dombgyház vidékén tölgyesek, mert abban az esetben, ha ez megállapítható volna, már valószínűbbé válnék, hogy az elnevezés szláv eredetű. Ami a szabolcsi *Dombsziget* nevet illeti, a térkép jelzése mocsaras erdőnek tünteti fel és így szláv eredetűnek lehetne gondolniuk (mellette: *Marót-zug* és *Tólerdő*), hacsak nem volt meg a régi magyarban is a vogulhoz hasonlóan *domb* szónak 'sziget' jelentése is.

²) V. ö. Szentpétery, Regesta I: 43.

amikor a névadás megtörtént. Szépen mutatják ezt a törvényszerűséget azoknak a községeknek a nevei, amelyek betelepültektől vették eredetüket: a *Németi*, *Csehi*, *Oroszi* stb. helynevek jelzik egyrészt régi telepeseiknek nemzetiségét (alapítót nem mernék mondani, mert a telep más néven fennállhatott a telepítés előtt is), másrészt világosan tanúsítják, hogy a környék a beköltözöttek megtelepedése idején már magyar volt és hogy ez a magyar környék volt a névadó. Beköltözöttek csak nagyobb tömegben való megtelepedés esetén neveznek el községeket. Ezt láthatjuk a Szepességben, Nyugat-magyarországon és Erdélyben. Ellenben nem tehető fel, hogy szigettelepet alkotó beköltözöttek községüknek maguk adtak volna nevet. Erről a körülményről nyelvész helynévkutatóink gyakran megfigyelkednek és a magyarok közé beköltözöttek névadásának sokkal nagyobb jelentőséget hajlandók tulajdonítani, mint amennyire az lehetséges. Viszont esetleges régi határrész-elnevezésekből egész bizonyossággal következtethetünk a község régi lakosainak nemzetiségére. Persze, ha a telep elpusztul, feledésbe merülnek a régi határrésznevek is, a telep egykori nevét azonban a szomszédság még ilyen esetekben is fenn szokta sokszor tartani. Sajnosan tudjuk, hogy a törökvilág idejében az Alföldön nagyon is sok emberi telep pusztult el teljesen, így tehát régi határrész-elnevezés az Alföldnek különösen a déli részében aránylag kevés van. Régi elnevezések gyaníthatólag itt elsősorban a vizek és halmok nevei között akadnak, mivel ezeket az Alföld természeti viszonyaiból következőleg nagyobb körzetben ismerhették. Így településtörténeti szempontból, a vizek elnevezései mellett feltehetőleg az emelkedettebb helyek elnevezései lehetnek a legtanulságosabbak.

A következőkben néhány alföldi szláv eredetű halomelnevezéssel és az ilyenből származott településnévvel kívánunk foglalkozni. Ezzel ugyan kiteszem magam annak a veszélynek, hogy Pais Dezső ismét 'slavomorphicus hitregevilágot' fog emlegetni (v. ö. Népünk és Nyelvünk, II: 26), azonban én már igazán nem tehetek arról, hogy szláv jövevényszavak és szláv helynevek is akadnak nálunk. És ezért a tudományos kutatásnak és megismerésnek szükségszerűleg tárgyai ezek is. Talán helyes is egy kis munkafelosztás: a török eredetű helynevek kutatását pl. hajlandó vagyok teljesen átengedni Melich Jánosnak és Pais Dezsőnek, akik bizonyára kiválóan járatosak a turkológiában és a török helynévadás terén, amivel én — sajnos — egyáltalán nem dicsekedhetem. A magam részéről a néhai szlávokkal egyébként nagyon jól megvagyok és igazán nem tudom megérteni, hogy a csehek miatt miért haragudjak a honfoglaláskori szlávokra is, akik pedig ma épúgy őseinknek tekintendők, mint akár Árpád magyarjai, mert hisz magyar őseink nem fölöstöközték fel őket.

Tudjuk, hogy a fentemlített emelkedés-elnevezések közül szláv eredetűek: *halom* és *gorond*. Lehetséges, hogy voltak halmok és gorondok, amelyeket a szlávok is *chlm*-nak, illetve *grōd*-nak neveztek (német-szláv területen nagyon gyakori a *Kulm* < *chlm* hn.), ezt

azonban nem áll már módunkban megállapítani. Számunkra csupán ezen köznevek deminutivumaiból származó hn-ek foghatók meg, mint szláv eredetű hn-ek. A Felső-Tisza vidékén akad néhány, a szláv *chlm* köznévi deminutivumából származó hely- és dűlőnév. Ezek a következők: 1) (Király) *Helmec* Zemplénben, először a 13. században hamisított 1211-gyel keltezett leleszi conscriptióban említve.¹ 2. (Putka) *Helmec* Ungban. 3. *Helmece* egy malom, egykori falu neve Zemplénben Barancson (Csánki). 4. *Helmece*szeg dűlőnév Badalón Beregben (kat. térk.) Ezen elnevezések annyiban nevezetesebbek, hogy valószínűleg nem kisorosz eredetűek, lévén a kisorosz szóalak *holmec* < *holmec*, tehát ebből a magyarban első sorban is *halmec* és nem *helmec* származott volna. Hogy Király-Helmec neve régi, azt legjobban két, a község közelében levő emelkedésnek a neve tanúsítja; ezek: *Pilishegy* és *Gazdahegy*. Az utóbbi elnevezésben nem szabad azonban a szláv-magyar *gazda* szót keresni, mert ez a hegy erdős és így a neve a szláv *gvozdъ*, 'erdő' szóból is származtatható. Hogy a *Gazdahegy* név így értelmezendő, azt világosan tanúsítja a szomszédos *Pilishegy* neve, amely kétségkívül a szláv *plěsъ*, kopasz' szóból származik, a hegy pedig a térkép szerint valóban kopasz, — ellentétben a *Gazdahegygel*. Ez a példa azt is tanúsítja, hogy valamely dűlőnév elnevezésének alapjául szolgáló szemlélet sok esetben a jelen természeti viszonyaival is igazolható. Nyilvánvaló, hogy a Király-Helmec neve sem lehet későbbi eredetű, mint a *Gazdahegy* dűlőnévé. Ennek a névnek pedig már a 12. sz. előtti korban kellett a magyarba kerülnie, ha t. i. a név tót eredetű, később ugyanis a tót *g*-ből *h* lett. Ha pedig valaki azt hajlandó feltenni, hogy a Felső-Tisza vidékén is laktak a honfoglalás korában bolgárszlávok és hogy a Király- *Helmec*, *Pilis*- és *Gazdahegy* név tőlük való (persze ez csak akadémikus jellegű feltevés, mert a *Pilis* névben előforduló szláv *ě* > magyar *i* hangmegfelelés kizárja annak a lehetőségét: a bolgárszlávban az *ě* már a 9—10. sz.-ban is nyílt hang volt), ezek a hn-ek ebben az esetben is honfoglaláskori neveknek tekintendők. Bármint legyen is, ez a példa kiválóan igazolja azt a feltevésünket, hogy az alföldi emelkedéselnevezések között nagyon régi elnevezések akadhatnak

A tisztántúli szláv eredetű halomnevek közül a legmegvilágítóbbak azok, amelyeket egy német helynévi típus példájára *Kulmberg*-típusúaknak nevezhetnénk, vagyis azok, amelyek egy szláv helynévül szolgáló szó és egy hasonló jelentésű magyar köznévi összetételei. Azon nevek közül, amelyeket a rendelkezésemre álló forrásokból ismerek, ilyen típusúak a következők: 1. *Bereghalma* Békésen (szláv *brěgъ*, 'ripa, collis'); 2. *Bardahalom* Füzesgyarmaton Békésben (szláv *brdo*, 'ripa, collis'); 3. *Garahalom* Kúnhegyesen (*gora*, 'mons silva') (Ezeket a neveket mind a katonai térképről olvastam le).

Ezek a szláv tövek azonban előfordulnak olyan települések elnevezéseiben is, amelyeknél nem áll minden esetben módomban

¹) Fontos volna ezt a sok személynevet tartalmazó összeírást újra kiadni, mert a Fejérben található kiadása siralmas.

az elnevezést topográfiaiailag is igazolni. Volt egy *Zabrag* nevű hely Ung déli részében (Csánki), amely név szláv *za-brěg* 'dombmögé' kifejezésből származhatott (esetleg azonban a *grebъ* - *grobъ* 'fossa' szó is tekintetbe jöhetne). A füzesgyarmati *Garapuszta* névben is az ugyanottani *Bardahalom* elnevezés alapján a szláv *gora* szót kereshetjük; persze ezt csak akkor lehetne nagyobb valószínűséggel megállapítani, ha az ember a terepet közvetlen szemlélet alapján közelebbről is ismerné.

Hogy a Hódmezővásárhely melletti *Gorsán*ak a neve a szláv *Goruša* hn.-ből ered (a *gora* ténylegesen előforduló hn.-i származéka), aligha lehet kétséges, mert Gorsán több természetes és mesterséges emelkedés van.¹⁾ A beregi Tiszamenti *Ugornya* község neve is nyilván a hn.-eknek azon csoportjába tartozik, mint az ungi *Ubrezs* (a *brěgъ* származéka) a szerb *Ogorja*, vagy a szerb *Gorna* hn.-ek (Miklosich). Jól igazolható a szláv elnevezés a szatmári *Hirip* község esetében, amely hn. a szláv *chrib* 'dorsum, collis, mons' szóból származik (v. ö. *žlěb* > *zsilip*): a község dűlőnevei között ugyanis a vármegyei monografia szerint vannak ilyenek, mint *Hát*, *Hátardó*, (-háterdő), a község temetője pedig egy 5 m. magas mesterséges dombon van.

Esetleg a szláv *klis(a)* 'hegyes fa, -kő' szónak a származéka a füzesgyarmati *Geszlenca-halom* neve (kat. térkép); v. ö. fentebb az ugyanottani *Bardahalom* és *Garapuszta* neveket. *Klis(k)a* hegynevek ugyanis előfordulnak a horvátoknál és a tótoknál is; szláv *Klisence* (v. ö. slov. *Gorenca* hn.-t) névalakból pedig metatézissel származhatott volna magyar *Geszlenca*. A halom neve mindenestre szláv eredetű; alakilag lehet a szláv *kyselъ* 'acidus, humidus' névszónak vagy a *Glaseň* szn.-nek is származéka. Sok esetben van úgy, hogy nem lehet egy hn. etimológiáját pontosan megállapítani, jóllehet eredete nem kétséges: a *Berlin* név is pl. kétségtelenül szláv eredetű, bár kielégítő etimológiáját nem ismerjük.

Más esetekben a hiányzó adatok miatt kénytelenek vagyunk a formalisztikus magyarázattal megelégedni. A szláv *grъbъ* 'dorsum, collis' szó származékának látszanak a következő hely- és dűlőnevek: 1. *Gorba* Aradban [Vár. Reg.: *Gurba*] < *grbava*; 2. *Garbóc* Szatmárban: < *grbovic(a)*; 3. *Gargóc* hajdúszoboszlói dűlőnév (Nyr. 14, 422) valószínűleg asszimilációval *Garbóc* ból alakult, Decsen Tolnában az a név mindenestre szintén szerepel *Gargóca* alakban dűlőnévként (Nyr. 5, 239). Nyilván a szláv *mogyla* 'tumulus' szónak a származéka az aradi *Magulica* későbbi *Maglód* neve is (Csánki 1, 739). — Esetleg a szláv *glava*, caput, collis' szó képezi az alapját a szatmári és aradi *Galvács*, *Gilvács* hn.-nek (Csánki, 1, 732). — Valószínűleg a szláv *kupa* 'cumulus, acervus' szóból (a deminitivuma mint jöv. szó is ismeretes nyelvünkben: *kupac*) származnak a következő tiszántúli puszták, illetve határrésznevek: az egykori *Cupa* a Fekete-Körös mellékén (Vár. Reg. és 1232

¹⁾ V. ö. Szerelmei, Hódmezővásárhely tört. I. 117 ll.

Wenzel, 6, 505). 2. *Kupa* néven ismerünk két pusztát is Kunágota és Dombegyház közelében Csanádban (Csánki 1, 738); 3. *Kupa* nevű határrészt említ Lipszky Haiduban Pród pusztá közeleiben. Az utobbi hn. nyilván a szláv *Pravota* szn. ből származik, és már az 1067-i százdi alapítólevélben is említve van *Prouod* alakban. Szláv eredetű határrésznév különben is több van Pród vidéken. Van ott pl. egy *D(a)rassa* nevű határrész¹⁾ és egy *Brassóhalom* is (mind a kettő rajta van a kat. térképen). Az utóbbi név a szláv *Brašov* szn.-i hn.-ből származik²⁾ Így tehát valószínű, hogy a Pród-vidéki *Kupa* is régi elnevezés.

A *Brassóhalom* elnevezés példája azt is mutatja, hogy az alföldi halomnevek között vannak olyan szláv eredetű elnevezések is, amelyek nem emelkedést jelentenek. Helmeccel kapcsolatban ilyenekül ismertük meg a *Pilis-* és *Gazdahegy* halomneveket is. Akad ilyen azonban több is: 1. Tiszaviden és Kerecsényen Beregben van *Baranyahát* (Pesty, Helységnévtár): „gyepűkapu-hát” 2. *Gajna* egy hegynék a neve a bihari hegységben: „erdős.” 3. *Lipai hegy* (kat. térk.) Orbón Szilágyban: „hárshegy”. 4. *Polota-hát* (kat. térk.) Esztrón Szatmárban: a *Pankota* hn.-nek nazális nélküli megfelelője valószínűleg „elterülő” jelentésben. 5. *Terbete* Zilah közeleiben (Agyból is ismeretes): „irtásos.” 6. *Takota-hát* Bihar-diószegen (kat. térk.): „folyás” (víznév után). 7. *Csetérhegy* Kanyáron Szabolcsban (kat. térk.): „pajzskészítő.” 8. *Somlyó Szt. Elek* mellett Biharban (Lipszky): „erdős”, illetve „susogó.” 9. *Szinyéihát* (kat. térk.) Apa mellett Szatmárban: „kanászhát.” 10. *Szovárhegy* Biharban (Csánki, 1, 585): „baglyos” vagy „baglyász.” Ezekkel a szláv eredetű emelkedésnevekkel, amelyek nem emelkedést jelentenek, itt bővebben foglalkozni nem akarok, részleteket az olvasó a Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI kötetében megjelent tanulmányomban találhat. Nem hinném, hogy azok a nevek, amelyeket eddig tárgyaltunk, csupán az én speciális „slavomorphicus hitregevilág”-om alkotóelemei volnának; mindenesetre nagyon kíváncsi volnék azokra a bo'gár-török etimológiákra, amelyekkel Pais Dezső ezen neveknek magyarázatát tudná adni.

Az bizony nagyon könnyen megeshetik, hogy az ember egyik másik hn. etimológiáját elhibázza. Azonban abban már nem tudok hinni, hogy egy határozott típusba tartozni látszó hn.-ek valamely

¹⁾ *D(a)rassa* < szl. *Droša* < *Drochja* „*Droché* vagy *Drošé*”; *Drošov* hn. van a cseheknél (v. ö. *Miklosich*, Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slaw. Nr. 104).

²⁾ V. ö. a szerb *Braševo*, cseh *Braškov* hn.-eket (*Miklosich* i. m. 26. sz.). Volt alkalmam már kimutatni, hogy R. Nagy Lászlónak ezen hn. eredetéről való magyarázata, amely bolgár-török > szláv > magyar han fejlődést tesz fel, teljesen elhibázott (UXb. 9, 333 és Mór, Bolgár-törökök és szlávok és a Melich f. le helynév kutatás. 1930, 8, 15 l.). Mivel úgy látom, hogy még szlavisták sincsenek azzal tisztában, hogy a szláv *Brašov* hn.-nek micsoda szláv szn. képezheti az alapját, egészen rövidesen azt is kifejthetem: a szláv *bratr*, „testvér” köznévnél több szláv nyelven van *brach* alakú becéző formája (v. ö. régi magyar *Ő se* szn.-et), amelyből *j* képzővel szabályszerűen alakult szn.-nek (v. ö. szláv *vrch*-től származó *Vrs* szn.-t) származéka a *Brašov* > *Brassó* hn.

vidéken tömegesen való előfordulása minden jelentőség nélkül való volna. Különben is mindaz, amit itt a tiszántúli szláv eredetű emelkedés elnevezésekről elmondottunk, teljesen összhangban áll azzal, amit az alföldi víznevek eredetére nézve más kapcsolatban már sikerült megállapítanunk.¹

(Folytatjuk)

A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

1. *Ádáz*. Az *ádázó bürök* 'aethusa cynapium' Márton 1807-es szótára előtt előfordul már Nemnichnél (1793): *Adázó Bürök*, Benkőnél (1783): *A. Bürög* alakban (MKönyvh. 1 : 349) s Molnár Phytologiconjában (1780, 96. l.).

2. *Ancilla*. Ez a 'szolgáló' jelentésű, latin származású leánynév, mely nyelvemlékeinkben oly gyakori, népmesékben is előfordul: *Ancella* (Debrecen NyF. 25 : 62), *Encëlla* (Heves m. MNGy. 9 : 83).

3. *Bagó*. A *bagoly* madárnévvel való azonosságát bizonyítja a *bagoj* (Sz.-Dob. m. MTsz.) és *bagój* (Csztdomokos NyF. 9 : 24) változat. Hmvásárhelyen egy bagózó ember csúfneve: *Bagolyos* Olasz (MNy. 9 : 93), Szalontán: *Bagjos* Kádár (Nyr. 44 : 11, 24 ; vö. 45 : 258).

4. *Bajnok*. „A mai bolgárban *bójnikъ* a scolopacidae-k családjába tartozó madár neve (Gerov, vö. *bojnica*, kampfhahn' Mil. és magy. *bajnok-libuc* ua. Márt. 1800, 1807, CzF.).“ A *bajnok-libutz* már 1799-ben előfordul a Fábrián József—Raff György-féle Természethistória a' gyermekeknek c. műben (351. l.). Nemnichnél (1795) magában is megvan: *Tringa pugnax*: *Bajnok, Erdei-kakas*. N. Grossingertől vette át: „Paucis nota Avis quibusdam *Erdei-kakas* dicitur, *Bajnok* quoque dici posset; cum Germani eam *Kämpfer, Kampfkahn, & Brumhan* nominent“ (1793; 2 : 141; az indexben *Avis pugnax* a.). Egyéb német nevei N.-nél: *Streithuhn, Braushahn, Streitschnepfe*. A régiak (MA. PP. Major, Com.) csak *erdei kakas* néven ismerik.

5. *Bangila*. Dankovszky szerint a lengyel *bagnila*-ból (id. Simonyi Nyr. 7 : 342). Ez Berneker szíves levélbeli fölvilágosítása szerint a *bagno* 'sumpf' szó származéka.

6. *Bibic*. Alakváltozatok Grossingernél és Nemnichnél: *Bibéts, Gébitz, Libótz*.

7. *Bimbó*. Az itt idézett *bigió, csere-bigió* (Szföld) 'gubacs' szó változata: *Bigolyó*, *Galla*, *Querna pipulae* Grossinger 5 : 113, 188, Index². Véleményem szerint ezek inkább a *buga, guba, gubó, bugaó, gubacs* szóval függnek össze. Mindamellet érdekesebb, hogy a német *Knospe*-nek is lehet a bimbón kívül 'gubacs' jelentése. Maga a *bimbó* valószínűleg a *gomb*-bal függ össze (vö. *bomboz*- DöbrK. *bombó* PPI., *bombék* Ormányság Tsz.). A német *Knospe* és *Knopf* is azonos, s a fr. *bouton* is 'bimbó' és 'gomb'. A *bincsök (bincsök)* már a NySz.-ban megvan (SalMark); ennek alapszava a *boncs* 'csomó, haj' szó.

8. *Birke* 'berek' Erdővidék Tsz. A *berek* (tő: *berk-*)-e járulékhanggal.

9. *Bucó* (Grossinger 3 : 179, Ada NyF 37:21). A sűgérfélék családjába tartozó hal, „teste elül vaskos, kissé lelapult, hátrafelé orsószerűen vékonyodó“, szóval

¹ V. ö. Moór, Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás Szeged 1930.

² A *Lonicera*, *Heckenkirsche* *Kettős-bigolyó* neve (Index) valószínűleg Grossinger alkotása ('baccas fert gemellas' V. 285). Vö. *bingolyó* 'éretlen, ki nem fejlődött, hitvány apró gyümölcs v. bogyó' (Hszék m. MTsz.).

combhoz hasonló, neve a *buc*, *búc* 'comb' szóval függhet össze. A zalamegyei *bucok*-ban a *k* kicsinyítő képző.

10. *Bula*. Eredeti 'tomba, életlen' jelentése megvan a biharmegyei Tárkányban (MNY 10 : 459) és Veszprém m.-ben is (NyF 34 : 84).

11. *Csipke*. Az abaújmegyei *csipcse* 'csipkebokor' (NyF 13 : 43) és székely *csipnye*-bokor, *csilnye*-bokor (MTsz) változatokat csak úgy lehet megmagyarázni, ha föltesszük, hogy a m. *csipke* szláv *šipka* eredetijének *šipъ* alapszava is átjött nyelvünkbe (vö. cseh *šip* 'dorn an rosenstrauch ; pfeil' ; az utóbbi jelentésben a magyarból is kimutatható : *syp* 1500 OklSz). A *csipcse* ennek lehet kicsinyítő képzős alakja (vö. *tócsa*, *gyermekcse*, *kenőcse* TMNY 549). A *csipnye*, *csilnye* magyarázata nehezebb, mert biztos *-nye* képzőt nem mutathatunk ki (az EtSz szerint ilyen az *érnye* 'forrás' Szföld), de lehetséges, hogy analógiás alakulás az *epërnye*, *szëdërnye*, *gelegënye* hatása alatt. Így magyarázza az EtSz a vasmegyei *csipkenye*, *csilkenye*, *csicskenye*, *csiggenye* alakot. — Mint kimutattam (Nyr. 59 : 31), a *csipke* eredeti jelentése 'tüske' volt. Pótlásul közlöm még a köv. adatokat : *csipke* (Jávorka), *csipke-ákác* (Vadas, Az ákácfa monografiája 1911, 10.1.) 'akazienbaum' ; (*szamár-tövis*(k) NySz. MTsz) ; *csipke-rózsa* 'vadon termő Rosa-félék' (Hétfalu), 'kerti teljes Rosa-félék' (Réty Hszék m. MNY. 4 : 31 ; vö. *boszorkán-tüske* 'vadrózsa fája' Vas m. Nyr 31 : 528 ; *istenáhozta tüskefa* 'csipkebokor' Göcsej, Hetés Ethnogr. 16 : 34,94) ; *giligán-csüpké* 'galagonya' Hszék m. Nyr 38 : 236 ; *czipke* 'cynosrhodos ; hanbutten' ; *Eb roža, rubus vngaricus* Mel. Herb. 23, *czipke fa* index ; *e hagenapfelbaum* KirBesz, 152 NySz ; *Czipkebokor* 'Rubus, Brombeer-Staud' ; *Czipke* 'Rubus, fructus rubi, Brombeer-Staud, die Frucht davon' (vö. *Tüskebokor* 'Rubus, Dumus, Brombeer-Staud, Dornstrauch' MA (1708) ; *Tövises, tsipkés bokor* 'Vepres, Spinetum' PP¹. *Spineolus* : Rósának neme, *Tsiphe* PP¹ 1. ; *Tsipkefa, Bóldog-asszony tsipkéje* 'Erdei szeder' Málnafa vagy fü, *Rubus Idaeus* Csapó 37. — A nyitramegyei *sipka* 'vadrózsa' (Nyr. 43 : 143) a tót *šipka* 'bacca Rosae caninae, hagebutte' átvétele.

BEKE ÖDÖN.

SZINTÉN.

Irta : Kallós Zsigmond.

A Nyr. legutóbbi számában „**Imintén, *Imintés*“ címen közölt cikkem végén a m. *szint* szót (*földszint, vízszint*) Lehr A. példáira támaszkodva (MNY. 4 : 84) a *szün* igével hoztam kapcsolatba (: *valaminek ,szünté'*), és így a MTSz. *szintig, szintég* rovatát elválasztandónak tartottam a *szintle*-féléktől, valamint ezek jelentésétől is : „*teljesen!*“ A NySz. *szintén* cikkének 3. pontja is ugyanebben, s a két előzötől merően különböző jelentésben mutatja a szót : „[*usque ad summam* (helyesen : *summum*) ; *bis zum rande*] : *Tölcselek - meg a vedreket vízzel ; es szintén teli töllék azokat : impleverunt eas usque ad summum* (Mad : Evang. 113).“ Látható, hogy a *szint* szó csak formai egyezése miatt került a két szótárban a *szintén*-félék közé, és hogy ezeknek más az eredetük.

Az alaki egyezés abban is fennáll, hogy ezek is egy eredetibb *szünt*-re vezethetők vissza ; de a *szintén* és *szintle* *szünt*'-jéről ki tudom mutatni, hogy *szüm-int* : 'szívemént' ill. *szüë-int* 'szivéént' további összevonásai a Horger nyilt, hangsúly-

talán szótagos törvénye alapján, mint: *imintlén* < *inlén*; *kegyelmed* < *kend*; *imintlész* < *inlész* (l. em'ített cikkemet, ahol arra is hivatkoztam, hogy az *nt* kapcsolat még „aránylag nyíltan hagyja az összevonandó szótagot“); tehát *szümint* < *szüm.nt* > *szümt* < *szünt* < *s:nt*.

A bizonyítás sikere érdekében előbb fel kell tárni a m. *őszinte*, 'sincerus' szó eredetét is. A szó aránylag új keletű: nem régebb a 16. századnál. Ennél régebben ezt a fogalmat csak körüírták: *zyw zerent* (Érdy k. 590b); *ziwem zerent* (RMNy Ily: 104), *szivünk szerént* (Tört. T. IV. 134) [NySz]; vagy akár egyszerűen: *lyzla zyuel* (Virg. k. II); *zauul es ziuel* (Virg. k. 45); – továbbá: *szivbeli alazatosak* (Döbr. k. 231); *s:ñ-beli jó indulatok-nélkül vannak* (Pázm. Préd. 1017); *szibeli barátság* (Ily: Préd. I. 7); *kész szívű* (D. Emb.: GE 16); végül: *szivesen* (l. NySz. 3. p. 'sincere', 'ex animo; aufrichtig' és: *Jóbot isten megáldotta igaz szívességű kedves barátokkal* (Kónyi: H. Rom 201); vagy így: *nagy szívességgel szolgálna* (Tört. I. I: 240) [U. O.]

De már ugyancsak a 15. sz.-ban merül fel először: *zyweentli walo zerelmedivel* (Czech k. 33. Thewr. k. 295) és: *Fixessen neked te zivedent.* (Döbr. k. 41) Igaz ugyan, hogy a jelentés itt még némileg különböző ('exor'atus: ex animi sententia: NySz.), de mivel Melius *őszinte* alakja még határozó értelmű: *Ne kend, fend, ön-szinte tanels* (Préd 111), a szó változott ('sincerus') jelentésében is arra vall, hogy itt birtokragozással állunk szemben, vagyis hogy a fenti *te zivedent* mellett; *en szivemént*-nek is kellett lennie stb. (L. még G. Kat: Titk. 327: *ön-szinte való*, és a majdnem következetes „*ő szinte való*“ régi írásmódot.)

A szónak melléknévi jelentését a NySz. csak Calepinustól tudja idézni: 'merus, simplex'. Határozói eredetét bizonyítja a Szótár egész „*őszintevaló*“ cikke. M. Nyilas Istvántól (1617) Szabó Dávidig (1803); ez a melléknévi használat; ellenben „*őszintlén*“-t, (mely szintén „*őszinte*“ alakú adjectivumra utal), már csak Páriz Pápától ismer a NySz. Sz. D. írásmódja (*ő szinte való*), és az, hogy a határozói cítelem, a *ferde, én; helyke, én* stb. mell. végzetek analógiája ellenére is, egészen a 19. század elejéig tartja magát, azt bizonyítják, hogy mindaddig a szónak, itt ismertetett eredetét még valahogyan érezték az írók; továbbá hogy a mai melléknévi használat 'sincerus' csak a 19. sz.-ban lett általánossá. Annál feltűnőbb, hogy ugyanennek a századnak a végén az *őszinte* már nyelvész-probléma (L. Simonyi magyarázatát MNy. II: 193 „*ön-szinte* > *maga színént való*: Medgyesi“. S. hivatkozik a szónak állítólagos Zemplén megyei „magának élő, komor, mogorva“ értelmére; ámde ez, a fogalomnak, melyet a nép nem igen ismer ebben az alakban, egyszerű félreértése v. népies jelentésváltozata. Így hát S. tévesen rokonítja szavunkat a *szín* szóval, az nem: „találó ellentéte a kétszínűnek“. Az összevonáskor a 3. sz. birt. rag: „*ő szü-é-ént*“ közbeszorulván, áldozatul esett ugyan, de az összetételnek erősen hangsúlyozott első része: *ő* ill. *ön*- megkövetelte a birtokragot, melynek így a szó végére kellett kerülnie: „*ő-szinte*“ még inkább mint az effélékben: *elémbe* < *elibem, elejbéd* stb.; l. még *elébe, elejbéje, elejbijük* MTSz.

Másfajta megítélés alá esik mármost a „*szintlén*“ eredete. Mivel ezt is el kell választani a *szint* > *szünt*-féléktől (l. f.), már eleve is valószínűnek látszik, hogy itt is a *szű*: *szív* szó hatott közre.

Az összevonás szintén az erős hangsúly következménye, csakhogy a feltételezendő összetétel erős része ezúttal a végén van: *én*. A könnyebb szemlélet kedvéért képzeljük el az udvarias választ az ilyen kívánságokra, olyankor, mikor a „köszönöm“ talán még nem is volt szokásban: *Jó egészséget! Jó etye-*

pelyét! Nyugodalmis éczakát! (Zrinyi I: 466). Ezekre így feleltek szólamonként élénkülő hanghordozással: *kivánok* | *szűémént* | (*én!* A mindennapi használat e szép udvariasságot mind tartalmatlanabbá tette és mire a fentvázolt módon a *szűémént* szó is összevonódott, a három szólam egyetlen szólamná olvadt: *kivánok + szintén* = *kivánok + hasonlóképpen*. Ez egyenleből a kívánt kiküszöbölést végrehajtván a *szintén* szónak mai értelme adódik. A franciában ma is ez a szokásos válasz az ilyen kívánságokra: „*moi aussi*“ (nem ritkán bővülve ezzel: „*de tout mon coeur*“) ném. *gleichfalls*, olasz *altrettanto*.*

Múló divat szü'i sokszor a megszorító formákat is. Csak a háború óta beszélünk például *száz* és *nem száz százalékos* igazságokról. A *szinte* ('csaknem; majdnem') szónak is valószínűleg ilyenfajta divat adott létet. A birtokrag arról látszik tanuskodni, hogy itt is a *szű* szónak harmadik személyű birtokragos alakja rejlik, mint *őszinté*-ben, csak hogy átvitt értelemmel (l. NySz. *szív* cikke 2. p.): „*pars media, interna; das innere*“. Ennek bizonyításához nyelvemlékbeli adatot hiába keresnénk: a magyar beszélt nyelv még régi leveleinkben is csak nagy ritkán tükröződik, és így nem marad más mód, mint a kísérlet: bevilágítanunk a nyelv műhelyébe. Ilyenformán „*szűéént igaz*“ azt jelenthette: 'voltaképpen, lényegében igaz' és „*szűéént nem igaz*“ ezt: 'szinte hamis'. Hasonló (mondati) eredetűek a nyelvvel *jód*, 'jó hogy' és *aligha*, *alighanem* megszorító kötőszavaink is; (:, elég, ha..., s ha nem; Nyr. 28:306).

Szintén és *szinte*, a *ferdén* > *ferde* félék analógiája, valamint formai azonosságuk, továbbá nem nagyon távoleső jelentéseik néme'y érintkezési pontja miatt má keletkezésük ideje körül is (16. sz.) felcsereződhetnek; de azért a *szintén*-nek 'fere' jelentésére még sincs adatunk a multból; a *szinte* szónak a Ny.Sz.-ban „*etiam. aeque, pariter; gleichfalls*“ je'entésére felhozott legtöbb példája pedig (l. 3. pont) a rendes 'fere' jelentés javára írható. A különböző eredet még a mai nyelvhasználatban is erősen érezteti hatását. Emlékezünk a sok meddő vitára, mely körülöttük folyt. Lehet, hogy talán a jelen sorok sem döntik még el a kérdést „*száz száza-léig*“; de „*szinte*“.

* A beszélt nyelvben a hallgató (első) személy az előtte kifejtettekhez koronként és vidékenként más-más módon adja jelet hozzája u'ó figyelmének: a francia ma napsag így: *tiens, tiens; je vous crois; dame!* (*oh dame oui, s non*; állítólag a flamand *verlamefung'*); az amer. angol lepton-nyomon így tesz: *is thit so?* az olasz *dico* (vel és liunei: *digo, digo mi*) nálunk sem ismeretlen; *già, già* (lat. *Giam'*) már a Quarnero partjain *já-já (a ja si)*-vá lett; a horvát és dalmát partokon olasz es horvát udvarias szólam ez: *boga mi!* Isent emleget az olasz *per dio!, per baco!* szava is. A latin *etiam* 'is' és a fenti ol. *già* mutatják, hogy gyakran azt kívánjuk kifejezni hozzájáruló válaszzunkkal, hogy régen ismert, nyilvánvaló igazságokat hallunk, (mintegy: és már milyen régen!) Körting (Lat. rom. Wb. 345) az olasz *eziandi o-hoz* ('auch, bei Gott auch') megjegyzi: „*Man hat alles Recht die Bildung für setzsam zu erachten, (lat. etiam + ol. Dio) wird sie aber doch nicht abweisen können, da eine andere Erklärung sich nicht finden lassen dürfte*“. Azt hiszem, hogy *etiam + di u*-val állunk szemben, (l. *iam diu* Pl.) hol a végső *io* az 'én' jelenté-ű szóra is kíván emlékeztetni. A tót *aj* 'is' „*a já*“-ból lett: 'én is'. Meg csak a régi m. *es-még* < *sőt meghiszem; hiszem én*, < *hiszem'n*, „*hiszen*“; *találos* < *talám én* < *talám'no* „*talán*“ (l. tót *hádám*), *bizom én* < *bizom n* < *bizon* egészítheti ki ezt a mai nyelvhasználatból is nyújtható sort; (L. 'az!', *mondok!*, *persze-persze* még régi ném. *by gol*, miből a franciában *bigot* lett: 'álszent'). A helyeslő hozzájárulásban formailag is gyakran az ige első személye érvényesül. A beszélt nyelvnek e koronként változó formáit sokszor változott értelemmel őriz meg a szótár. Ilyen lehetett a fenti „*kivánom szűémént én*“ mellett ez is: „*hiszem szűémént en*“.

IRODALOM.

Két százéves forduló. 1832 március 22-én született Szarvas Gábor és ugyanez év március 19-én született Vámbéry Ármin. A magyar nyelvtudomány e két nagy alakja emlékének fogja szentelni az Országos Néptanulmányi Egyesület március 16-án tartandó közgyűlését. Baja város közgyűlése Tordai Ányosnak, a bajai cist. r. reálgimnázium igazgatójának indítványára elhatározta, hogy azt a házat, amelyben Szarvas Gábor bajai tanári működése idejében lakott, emléktáblával jelöli meg. Nagy örömmel üdvözljük a város közönségének ezt a kegyeletes elhatározását. Pozsonyban emlékműbizottság alakult azzal a céllal, hogy e százéves forduló alkalmából Vámbéry Ármin emléket Pozsonyban felállítandó szoborral örökítse meg. A bizottság március 19-én, Vámbéry Ármin születése napján Pozsonyban emlékünnepet rendez. B. J.

Orbán Gábor: A finnugor nyelvek számnevei. Értekezés a finnugor összehasonlító nyelvészet köréből. Pozsony, Sl. Grafia, 1932. 96 l.

Már sokszor rámutattak arra a tényre, hogy kétségtelenül közös eredetű nyelvekben is különbözhetnek egymástól ősi, primitív fogalmak kifejezésére szolgáló szavak; ennek oka az ősi szókincs egy részének elavulása, ősi szavaknak eredetileg képes értelemben használt más szavakkal való helyettesítése, az egy-egy fogalom jelölésére szolgáló szinoním szavaknak a fejlődés során más-más módon való elterjedése és idegen szavak átvétele. (L. pl. Munkácsi, Egyet. Irodalomtört. 4:17, Setälä, Zur Frage nach d. Verwandtschaft d. fgr. und samoj. Spr. 27. Ramstedt JSFOu. 24, 1:3 stb.) Így pl. bár igen sok egyezés mutatható ki a szamojéd és a finnugor nyelvek szókészlete között, mégis

az uráli nyelvcsoporthoz e két ágában talán csak két számnév egyezéséről lehet szó (l. Setälä id. m. 93. l.; vö. még Donner MSFOu. 49:136). De azért kétségtelen, hogy ahol a számnevek egyeznek, ez az egyezés a nyelvrokonságnak egyik legfontosabb bizonyítéka. Éppen ezért az első tekintetre hasonlóságot mutató fgr. számnevek közös eredetének tisztázása, kifogástalan bizonyítása igen sokat foglalkoztatta nyelvészeinket.

E kérdésnek szentelte Orbán Gábor is most megjelent értékes könyvét.

A munka sorra veszi a fgr. nyelvek tőszámneveit (19—71), sorszámneveit (71—83), a *ketten*, *hármán*-féle gyűjtőszámneveket (83—86), a számnévi határozókat (*kétszer*, *háromszor*; 87—90), végül a számnevek többi alkalmazását (91—93) és eredetüket, egymáshoz való viszonyuknak eddig homályos pontjait igyekszik tisztázni.

Több becses megállapítása, sok gondolatkeltő megfigyelése van a szép munkának.

Legrészletesebben az *egy* számnév fgr. megfelelőinek egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Itt Setälävel, Szinnyeivel és Wichmannal szemben arra az eredményre jut, hogy «a magyar *egy* és rokonyelvi változatai két demonstratív névmás összetételéből alakultak s jelentésük körülbelül annyi, mint: *ez itt* (épügy, mint a latin *unus = oinos* szócé)» (9. l.), «a mai magyar *egy(e)t*, *egy* s a mutatónévmási összetétel: *eze-*, *ez* azonos gyökérből származó szók» (30. l.); a finn *yhte-*, *egy*, *kahte-* 'kettő' szóvégi elemében is «a mutató névmásnak ma már elhomályosult alakja maradt fenn; ez a mutató névmás van meg a finn *tä-* (*tämä*)... 'ez' jelentésű mutató névmásban» (25. l.).

Meg kell említenünk azt az érdekes magyarázatát is, mellyel a *harminc* (régibb *harmic*) szót nem. mint Budenznél (MUSz. 420) találjuk, *harmi-nc*, hanem *harm-mic* elemekre bontja, és ezt a *-mic* végződést egyezteteti a zürjén *-mys* '10' szóval.

Örömmel üdvözljük ezt a mun-

kát, amely a szerzőnek a szakirodalomban való alapos tájékozottsága és éles megfigyelései alapján nyelvtudományi irodalmunknak értékes gyarapodását jelenti. E munka feljogosít bennünket arra a reményre, hogy a szerző még sok jeles munkával fogja nyelvtudományunkat gyarapítani, előbbre vinni.

FOKOS DÁVID.

Über den finnisch-lappischen quantitäswechsel Ein Beitrag zur finnisch-ugrischen stufenwechsellehre. I. Inaugural-dissertation von Björn Collinder. Uppsala universitets årsskrift, 1929.

A Journal de la Société Finno-Ougrienne XIV. kötetében — 36 évvel ezelőtt — Setälä-nek egy nagy föltünést keltő értekezése jelent meg «Über quantitäswechsel im finnisch-ugrischen (Vorläufige mitteilung)» címmel, melyben arra az eredményre jut, hogy a finn és lapp mássalhangzógyöngülés már a finn-ugor alapnyelvben megvolt. Sőt ez az ú. n. fokváltkozás nemcsak a mássalhangzókra, hanem a magánhangzókra is kiterjedt, még pedig mennyiségi és minőségi tekintetben egyformán. Ezt az elméletét Setälä 1912-ben megjelent «Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen» (FUF. Anz. XII.) c. művében már az egész urali alapnyelvre kiterjesztette. Simonyi «Hajlítás a finn-ugor nyelvekben» címmel ismertette Setälä elméletét (Nyr. 29:241), mely abban áll, hogy ugyanazon szó ragozásában rövid és hosszú magán- és mássalhangzók, illetve zár- és részhangzók váltakoznak. Ez a fokváltkozás azonban a legtöbb nyelvben eltűnt, mert a belső analógiánál fogva alak-kiegyenlítődéssé jött létre. A finn és lapp hangváltás oly jellemző sajátossága ezeknek a nyelveknek, hogy már több mint száz éve foglalkoztak vele, így Becker 1824-ben megjelent finn nyelvtanában, s Castrén a finn, észt és lapp névragozás rokonságáról írt, 1839-ben megjelent munkájában. Setälä elméletét a finn-ugor nyelvészek úgyszólván kivétel nélkül elfogadták, anélkül, hogy minden egyes nyelvre kiterjedő, részletekbe menő

vizsgálat tárgyává tették volna, csupán Wiklund és Kettunen fejezték ki ez irányban kétségeiket. Most egy fiatal svéd nyelvész, Wiklund upsalai professzor tehetős tanítványa vállalkozott arra, hogy a kérdést a finn és lapp nyelv területén megvizsgálja s megállapítsa, hogy éppen azokban a nyelvekben, melyekben ma csakugyan van fokváltkozás, ez a jelenség ősi-e, vagy csak az illető nyelvek külön életében fejlődött. A szóban forgó dolgozat csak első része Collinder munkájának és csak a finn nyelvekkel és a keleti lapp (enarei, orosz lapp) nyelvjárásokkal foglalkozik s ezek szerinte arra vallanak, hogy ezekben a nyelvekben a hangváltás újabb fejlemény. Setälä említett dolgozataival itt a szerző csak röviden foglalkozik s azt igéri, hogy részletesebben műve II. részében fogja tárgyalni.

Érdekes megjegyzést tesz Collinder a magyar ház s haza, három s harmadik, négy s negyedik, kéz s keze, él s eleven, vér s vörös, víz s vize, út s utat, tűz s tüzes alakokra, melyekben Setälä és utána Simonyi szintén fokváltoztatást láttak. Azóta már megállapították, hogy a zárt szótagban levő a, e, i, u, ü megnyúlása a magyar nyelv külön életében történt. Collinder ennek okát a tövégi magánhangzó lekopásában látja, s pótló nyújtásnak mondja. Ez a nyelvtani műszó a magyarban már le van foglalva olyan esetre, mikor a magánhangzó egy utána következő mássalhangzó kiesése folytán nyúlik meg (pl. *âma*, *ôma* 'alma', *âra* 'arra', *êre* 'erre'), másikat kell helyette tehát alkotni. Ennek a pótlónyújtásnak a lényege abban áll, hogy a szóvégi magánhangzó eltűnése következtében az előző szótag pótló hangsúlyt kap, vagyis a rajta levő nyomaték nagyobb lesz, mint amikor a szó még kéttagú volt s ez a magánhangzó megnyúlásában is kifejezésre jut.

Érdeklődéssel várjuk a mű befejezését, amely remélhetőleg nagy mértékben tisztázni fogja a fgr. nyelvtudománynak ezt a nagyfontosságú kérdését.

BEKE ÜDÖN.

Könyvek és folyóiratok.

Voinovich Géza. Arany János életrajza. 1849—1860. Kiadja a M. T. Akadémia. 1931.

Négyesy László. Kazinczy pályája. M. T. Akadémia. 1931.

Zlinszky Aladár. Az eufémizmus. M. T. Akadémia. 1931.

Zlinszky Aladár. Bánóczi József emlékezete. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszéd. 21. k. 6. sz.) 1931.

László Géza. A magyar nyelv, mint a nyelvek egységes eredetének a bizonyítéka. Szekszárd. 1931.

Kiss József költeményei a magyar ifjúság számára. Szerkesztette Rubinyi Mózes. Singer és Wolfner rt.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti *Vajthó László.* 8. k. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. (Kiadja a debreceni ref. kollégium gimnáziumának VIII. A. osztálya.) — 9. k. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások c. gyűjteményéből. (Kiadja Szabó

Béla, polg. isk. igazgató.) — 11. k. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál himnusza. (Kiadja Tordai Anyos, a Ciszterci rend bajai reálgimnáziumának igazgatója.)

Dr. Trócsányi Dezső. Mándi Márton István tudományos munkássága. Pápa. 1931. (Részletesen ismerteti Márton István nyelvkönyveit, a könyvek bölcséleti és neveléstudományi elveit, pedagógiai munkásságának hatását.)

Erdődi József. A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezésének néhány bizonyítéka. Budapest. 1932.

Ungarische Jahrbücher. XI. k. 4. f. E. Lewy. Zum Finnischen. — G. Prokroffjew. Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache.

Turán. 1931. I—IV. Bán Aladár: A IV. finnugor kongresszus története.

Ma és Holnap. 1931. dec. Kallós Zsigmond. Népünk ősvallásának emléke helyneveinkben.

NYELVMŰVELÉS.

Orvosi nyelvünk magyartalanságai. Ezen a címen jelent meg Frey Antal dr. dolgozata az Orvosi Hetilap tudományos közleményei során. (75. évf. 7. sz.) A szerző helyes nyelvérzékkel bírálja az orvosi lapok és könyvek nyelvét. A helyesíráson kezdi és helyteleníti, hogy az orvosi szakkifejezéseket az egyik orvosi lap magyarosan írja. Ebben a tekintetben nem értünk vele teljesen egyet. Az Akadémia helyesírási szabályzata is világosan megmondja, hogy az idegen szavak egy részét magyarosan, más részét az idegen írásmód szerint kell írni. Magyarosan írjuk azokat, amelyek a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek, tehát azokat az orvosi szakkifejezéseket is, amelyek általános használatúak. Az Akadémia helyesírási szabályainak legújabb kiadása *paralízist* és *protoplazmát* ír, s ugyanígy magyarosan

kell írni a *szifiliszt* is. A köznyelvben nem használt szigorúan szak kifejezéseket írhatja a szakirodalom latinosan vagy görögösen. Egy jó orvosi szakszótár rendet teremthetne ebben is.

Sokkal súlyosabb bajt tesz szóvá Frey füzetének az a része, amely az idegen szavaknak felesleges használatáról szól. Az orvosi cikkek legnagyobb részében hemzsegnek a felesleges idegen szavak, néhányat el is sorol, melléjük téve a helyes magyar fordítást. Hogy mennyire igaza van, arra bizonyítékul idézünk néhány sort a Gyógyászat tudományos közleményei között nemrég megjelent egyik dolgozataból. «A reakciós-typus elhangolódásának manifestációs összetevői részben specifikus, részben compensatiós karakterűek. Így a vago-toniás reakciós-typus mellett a lipoidok quantitativ értékét számi-

tásba véve, a hypocholesterinaemia a characteristicum, ellenben, ha az állapot paroximalis krisisekben culminál, úgy a characteristicum a hypercholesterinaemia. Ezen endogen automatismushoz szükséges anyagok disponibilis mennyiségű quantitativ értéke elégséges volta okozza a reactióstypus jellegével szövődött psychikus aequivalensek kialakulását.» Érdekes megfigyelni ebben az idézetben a magyaros és idegen írásmód zagyva keverékét.

Frey dolgozatában sok példával világítja meg az orvosi cikkekben gyakran előforduló helytelen szóhasználatot és rossz mondatszerkesztést. Reméljük, hogy orvosíróink, ha saját szaklapjukban bírálják írásaikat, megszívlelik az okos és jó tanácsot.

BALASSA JÓZSEF.

Új szavak és szóhasználatok. A nyelv életében szerzett megfigyeléseink közben gyakran tapasztalhatjuk, hogy váratlanul egyszerre csak új szóhasználat, eddig ismeretlen fordulat bukkan elő. A világháború kitörése óta sűrű példáját látjuk ennek. A hadi küzdelmek megindultával közkeletűvé lettek egyes harcászati szakkifejezések, amelyeknek egy része azóta is használatban maradt, nemcsak igazi, hanem képes értelemben is. Ha az országgyűlési tudósító arról akar beszámolni, hogy a szónokot sűrű közbeszólással zavarták, természetesen tartjuk, hogy a közbeszólások *pergőtüzéről* tesz említést. A háború idején a puszkagolyó átütő erejéről volt szó, ma az ellenzék *átütő erejű* programot kíván a kormánytól. *Átkaroló mozdulatokról* hasonlóképpen csak mintegy másfél évtizede lehet hallani s ugyanaddig az időpontig munkánknek inkább elvégzéséről, befejezéséről, eredményéről beszéltünk, ma pedig az emberek ilyen értelemben munkateljesítményt szeretnek mondani. Számptalan új kifejezést termel még a politika is. Jórészt ugyan latin eredetűt, de a teljesség kedvéért erről is emlékezzünk meg. Legelsősorban itt van a *mentalitás*. Folyóiratunk szerkesztője szerint ennek használata már több évtizedre nyúlik

vissza. Azt *hiszem* azonban, én sem csalódom, ha azt állítom, hogy a béketárgyalások kezdetén, Apponyi Albert gróf, egyik párizsi útjáról való hazatértekor, a diplomatáknak rólunk való felfogását ismertette, a világ urainak mentalitását említette. Azóta nincs az a törpe személyiség, jelentőség nélküli ember, aki ne hivatkoznék saját mentalitására. Külpolitikai tárgyú felszólalások és cikkek ma már nem elégszenek meg a tájékozódással, azzal akarnak szavuknak súlyt biztosítani, hogy megfelelő *orientálódást* kívánnak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mai politika műszavai egyrészt azért idegen eredetűek, mert nemzetközi kapcsolatainkból következő szükségletek, helyzetek elnevezésére szolgálnak s emellett ugyanazoknak a fogalmaknak megjelölésére a nyugati nemzeteknél már használatba jöttek. Ez a magyarázata pl. a *Stillhalte* kifejezésnek is. Másik ilyen műszó a *racionalizálás*. Annak idején Széll Kálmán a közigazgatást egyszerűsíteni akarta, az 1929. évi XXX. t.-c. a közigazgatás rendezéséről szól, legújabbban azonban a hivatalos ügykezelést racionalizálni akarják és kinevezték a racionalizálás kormánybiztosát. A politikusok ugyan eddig is szívesen használták, különösen a latin műszavakat. Eleget hallottunk az útlevelkérők priuszáról, a különböző kérdések közt fennálló junktimról, rezolúcióról, hogy csak néhány szót említsünk az utolsó negyedszázad politikai műszótárából. A tisztviselői nyelv szintén megtermi a maga általánossá váló — sokszor bizony hibás — szóhasználatait. A Nyr is gyakran rámutatott, hogy a *leépt* mennyire ellenkezik nyelvünk természetével s mindamelllett ma már nemcsak intézményeket építenek le, hanem ha az elbocsátott tisztviselőkről kiméletesen akarnak beszélni, helyzetük megvilágítására ezt mondják: leéptették őket. A szomorú gazdasági helyzet, a nehéz kereseti viszonyok szintén nyomot hagynak nyelvünk fejlődésében. A gazdasági élet terén foglalatostkodók hiába keresnek valamilyen biztos alapot, a sok tervezgetésnek alig van gyakorlati jelentő-

sége.) A Kúria egyik ítélete szerint gazdasági lehetetlenülés idejét éljük. Pedig a megélhetésért futkozó szegény halandó folyton tépelődik, latolgat, számolgat, amint szavai is mutatják. Egyszerű helyzetek, tények elbeszélésébe is számtani fogalmak nevét viszi bele. A szavahihető ember megbízhatósága ma százszázalékos, aki felebarátai iránt *maradéktalanul* teljesíti kötelességét. Egy ügyvéd szerint az igazság százszázalékosan a mi oldalunkon van; a könyvbíró az ismertetett mű százszázalékos sikeréről beszél. Egy kiváló fiatal írónk százszázalékos történelemlről cikkezik. Ami előbb még hiánytalan, teljes, egész volt, ma maradéktalan, maradék nélküli lett. Ennek a két kifejezésnek nagy elterjedtségére jellemző, hogy egy magas állású, előkelő köztisztviselőnk minapában halott társát búcsúztató beszédébe így kezdett bele: «Te a százszázalékos kötelességteljesítés áldozata vagy, testi erőd, kötelességtudásod, maradéknélküli teljes latbavetésével, jártányi erőd utolsó pillanatáig megtettél mindent...» Még egy számtani kifejezés térhódítására mutathatunk rá. A különböző felfogású politikusok, ha egymásközt megegyezésre akartak jutni, eddigelé közös platformot kerestek; ma *egynevezőre akarják hozni* véleményüket. Van aztán mai köznyelvünknek egy másik, meglehetősen nyers hangzású szólása: *kár a benzínért!* Amíg az automobil nem volt ennyire elterjedve, ez a szó-lás, a közlekedés előbbi helyzetének megfelelően, szerényebben, ilyen alakban volt elterjedve: *kár a gőzért!*

Az effélék a mindennapi élet köznapi társalgásában lehetnek kifejezők, de meg kell róluk állapítanunk, hogy sűrű használatuk meglehetősen lapossá teszi még az érintkezésnek esztétikai hatásra nem számító egyszerű módját is.

Nem szeretnénk, ha soraink azt a gondolatot keltenék, hogy mi a nyelv fejlődését meg akarjuk állítani, vagy azt, hogy nem természetes jelenség, ha új szóhasználatok s új szólások keletkeznek. Nem akarunk végletek közt mozogni. Sem nem védelmezzük mindent,

ami régi, vagy megszokott, sem nem ítéljük el mindazt, ami új. A már megszokottak s teljességgel elterjedtek közt ugyanis sok olyan jelenség van, amely a nyelv szellemével ellenkezik; az új használatok közt pedig mindig találunk olyanokat, amelyek a nyelv eleven erejére vallanak s gazdagodást jelentenek. Inkább csak arra a helytelenségre akarunk rámutani, hogy hirtelen divatba jött, felkapott s nem is kifogástalan szólások úrrá lesznek a nyelvben s szintelenségükkel veszélyeztetnek régi, szemléletes kifejezésmódokat. Annak a hangsúlyozása a célunk, hogy vannak még nemcsak százszázalékos, hanem talpig becsületes emberek is s kötelességünknek nemcsak maradéktalanul, hanem igazán s teljes mértékben is meg lehet felelni. Tehát a kétes értékű újak kedvéért ne fedkezünk meg a régiekről!

DÉNES SZILÁRD.

Adatok az «uras» beszédhez. Az egyszerű, tanulatlan ember, ha úrral beszél, gyakran maga is «urasan» akar beszélni akár azért, hogy többnek lássék, akár, mert így tartja illendőnek. Ilyenkor aztán szájára veszi azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyeket művelt embe- rektől hallott, anélkül természetesen, hogy pontos jelentésüket is ismerné. Különösen akkor veti el a súlykot, mikor idegen szavakkal keveri beszédét, mert ezek hangképe mitsem árul el számára. Az alsóbb néposztályok eme finomkodó beszéde úgy hiszem érdekelheti a modern nyelvészt, aki tudományába mindegyre több lélektani elemet olvaszt s aki vizsgálódása területéről mind több pszichológiai vonatkozású adatot gyűjtöget.

Mint műkedvelő nyelvész, orvosi működésem közben sem állhattam meg, hogy betegeim érdekesebbnek látszó nyelvi produktumait föl ne jegyezzem. Ezúttal az «uras» beszéd körébe vágók közül sorolok föl néhányat. Fonétikai pontossággal csak azokat a szavakat írom, amelyeknek helyesírása nagyon elüt a hallottam kiejtésüktől.

Nem erélyessen fáj, csak gyengén.

Nem fáj olyan nagyon erényesen.

Igen nagy szenvedélyem van ezzel a foggal.

Ennek a fognak belül van a szenvedélye.

Még ilyen sérelmes fogam nem is volt.

Az A. is csinált fogat, de úgy hallom, az nem volt érvényes.

Vigyázzon doktor úr a fúrással, mert én nagyon érzékies vagyok.

Azért nem csináltatja a fogát, mert nagyon féltékeny.

Amióta cug érte, azóta uralkodik ez a fogam.

Kicsit éreztem, de azért az ilyen fájdalmat nem szabad igénybe venni.

Van itt több kihúzni való gyökér is, melyiket húzzam ki? — kérdeztem egyik betegemtől. Így felelt: Amelyikre a doktor úr igényt tart.

Egy hónap múlva majd a feleségem is eljár a fogművészetre.

Foghúzást akarnék eszközölni.

— Milyen a széke, híg? — kérdezek egy panaszkodót. — Nem, csak olyan középosztályú, — feleli.

Az anyja is olyan hizamos (kövér) volt.

A nagy tanulásba ridegbajt kapott.

— Mért kellett orvos a szüléshez? — Mert nem akart elmenni a másolat (azaz: a más-sa vagy méhlepény).

Naponta három kupont (végbélkupot) dugok a végbelembe.

Ez az ucca nagyon népies. (Nyilvánvalóan a «népes» szót akarta az illető finomabban mondani.)

Néhány idegenszavas szemelvény: Van egy fogam *renoválni* való. (Itt a renoválás jelentése nem minőségileg, hanem mennyiségileg változott meg. Ez a mindennapi nyelvhasználatban is gyakori jelenség). — Ha bort iszok, akkor a széketem *primitiff!* (Mintha bizony a primitív a prima felső foka volna.) — Csak valami *kombináció* (*komplikáció*) ne legyen a húzásból! — Majd valamivel *renoválok* a doktor urat. Majd hozok egy pár csirkét. — A lányomnak *vakbélimitációja* van. (Irritációja.) — Hol veték ezt az orvosságot? — Ezt? A *tragédiába* vettük. — Az uramnak három *rolettája* van, — mondta

egy vasutas felesége. — Ha így nem sikerül, akkor a dolgot majd más *melódiával* kezdjük. (Melódia = metódus.) — Gyorsan váltakozik az öröm és a *humorság*. (Bánat?) — Nem *imponál* már este fönnmaradni. — Nem futja a *domesztika* (azaz: nincs pénz).

Olykor a választékoskodó hév tüzén szinte új szóalak lobban. Egyik páciensem pl. azt mondta: Akkor fáj a foga, mikor az étkezet belemegy. Egy másik: A fogam harapáskor mintha ragadna: olyan ragadályos. Egy harmadik: Az orvos kellőbben ki tudja húzni a fogat, mint a borbély.

DR. FREY ANTAL.

A *naturesikó*. Az iskolában nem tanultuk és hiába böngészünk át akár a legrégebb, akár a legújabb tudományos műveket, hogy nyomára akadjunk. Pedig van *naturesikó!* Csakhogy a *naturesikó* nem a szabadban, hanem a budapesti szücsboltok kirakatában terem. Színe rendesen fekete. Alakjára női bundához hasonlít és néha 1000 pengőig is megnő. Hangja nincs. (Ott díszeleg a szkunksz, opposzum, karakül és más prém-arisztokraták társaságában. Ép itt a bökkenő, a szép nevek körül. Hiszen lehetne őt is *természetes csikónak*, vagy *valódi csikónak* nevezni, csak hogy ez magyarul volna, egyszerű értelmességgel hatna, sőt, Uram bocsá! kitetszenék alóla a csikócska parlagi eredete — no meg a közmondásos lólab... ezenkívül azok a szép kerek számok se ille- nének úgy rá. JOZEFOVICS SÁRI.

Egy *tünő író*. Ez a *tünő író*, hogy az olvasó ne legyen sokáig kétségben, Szomoró Dezső. Nevezhetném mingyárt *feltünő* írónak, de miért illessem ezzel a jelzővel, a *feltünik* ige származékával, holott ő, t. i. az író, valóságos lelki borzalommal kerüli a *feltünik* szót és oly következetesen elhagyja a *tünik* ige mellől a *fel* igekötőt, mintha ez az elhagyás a magyar nyelvnek legtermészetesebb *tünete* volna. — Például egyetlen cikkében, amely a Pesti Napló 1931 október 24-i számában jelent meg «Jó erkölcsök» címmel, nem kevesebbszer, mint

hatszor dobja el a *tünik*-től a *fel*-t, pedig a cikk rövid, másfél hasábra sem terjed. Nem sorolom fel mind a hatot, a fele is elég. Ilyeneket ír és bizonyára mond is Szomory: 1. Aki jót mond az emberekről, majdnem mindig naivnak *tünik*. 2. Elég az, hogy az ember rosszat mondjon, hogy rögtön olybá *tünjön*. 3. Nem is szólva a középkor első feléről, mikor úgy *tünt*, hogy... Ez az utolsó mondat különben akkor sem lesz helyes, ha a *tünik*-hez hozzáadjuk a *fel*-t, mert ide egészen más ige kellene. — Mindegyik mondatban a *látszik* igét kellene használni.

Száz évvel ezelőtt kétféle pénz járt Magyarországon: jó forint és schein (sájn) forint. Jó forint az

volt, amilyent Arany János ígértet «Nyalka huszár» című híres néprománcában a hadnaggyal a közhuszárnak a vezeték lováért: «Adok érte jó forintot, százat». A schein forint pedig a jó forintnak a felét sem érte meg és ha valakit abban az időben be akartak csapni, annak jó forintot ígértek és schein forintot adtak. Egy merész nyelvújító inkább gúnyból, mint komolyan a schein forintot megtette *tünet* forintnak. Én azonban nemcsak gúnyból, hanem komolyan is azt mondom, hogy ez a magyarság csak *tünet* magyarság és a jó magyarságtól legalább olyan nagy értékkülömbőség választja el, mint a hajdani jó forinttól a schein forintot.

KARDOS ALBERT.

MAGYARÁZATOK.

Botfülü. Nagy, kiterjedt rokonsága van ennek a szólásnak. Egy ágról fakadtak vele a «fapap, fabatka, fapoltúra, fapénz, falegény, fagalamb, fajankó, fapofa, fakezű, fabáb, faember, fakutya, fűnek-fának elbeszél, hallgat, mint a fa, vigyorog, mint a fakutya, szólások is.

A régiségben a «fa» *hallgatást, sőt némaságot is jelentett*, «mint az fa, úgy nem mér szólani — magis mutus suam scapha», (Decsi: Adag. 150.); «hallgat, mint a fa» (MA.). A «fa» némasága, hallgatása a régi babonás hitből fakadt, mely szerint a fának, fűnek elbeszél tittok tittok maradnak, erre mutat a «fűnek-fának elbeszél» mondásunk is. Ipolyi szerint «a növényeknek is nem csak érzést, hangot kölcsönöz a hitrege, de... természetfeletti erő és istenség jelenségét is véli észrevenni» (Mythológia 2. kiad. 329. l.), ilyen hangot és érzést kölcsönözhetnek a «fá»-nak is, mikor istenségnek tették. Mint istenségnek voltak természetesen papjaik is, akiket valószínűleg «fapapok»-nak neveztek. Ezekről a pogány papokról nevezik később gúnyosan hitvitázó irodalmunk írói a katolikus papokat «fapapok»-nak; «Fa papokat vaáz pa-

pokat... nem akarunk tartanyi... Többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket.» (RMK. v. 225., 240.). Sztáray Mihály is «fapapok»-nak csúfolja a kat. papokat «Az igaz papság tiköré»-ben. (V. ö. Szily K.: Adal. 405.) Szilády Áron szerint a «fapap» szintén a némaságot jelenti. (RMK. 5: 364.) (Vö. még Nyr. 4: 484. és 40: 109., valamint MNyv. 11:22.) A NySz. szerint fa-pap (sacerdos indoctus; unwissender priester), «lám, mondám szomszéd, hogy mind fapapok ezek», mely adat megerősít abbéli hitünkben, hogy a régi pogány vallásunkban a fának tittkot elhallgató és gyógyító hatása volt és hogy ennek a hallgatásnak papjai a «tudatlannak» lát szó néma papok. A «fa» szavunknak «néma» jelentéséről meggyőző a «falegény» szavunk is, mely nével Jézus Krisztus fából faragott szobrát «tisztelték meg» természetesen ismét csak gúnyos értelemben. Szokásban volt régente áldozócütörtökön a szentmise alatt, egy liturgiai misztérium keretében Krisztus mennybemenetelét megjeleníteni. Magyar István ezt a szertartást ostorozván, így ír: «az fa legyenek nyakon kötve, fel akasztva (mintha Christus menne menybe) a

templom padlasára való fel huzasa». (Az országokban való sok romlásoknak okairól 7. l.) Itt is a fából való Krisztus-szobornak nem azért «fa-legen» a neve, mert fából volt, hanem azért, mert «néma» volt. A szertartás alatt ugyanis a kóruson lévő és a templom padlásán elrejtőzött kórus énekekben felelgetett egymásnak, az egyik rész az angyalok kara volt, a másik rész a «fa-szobor» helyett beszélt, mely némán csüngött a templom mennyezetén. Az ilyen «falegény»-től való megkülönböztetésül beszélnek «eleven» feszületről is. Ilyesmi lehetett a «fagalamb» is. «Az pünkösdi napi fagalambnac (mint ha menyőöl a Z. Lelec időne) ala botsátsa.» Magyarai i. m. RMK. 27:66. (V. ö. Timár: A «Gemma fidei» himnuszai: Religio 1908 és MSion 1891:758, MNy. 25:376.) Tehát ismét találkozunk a «fa» = «néma» jelentésével. Ide sorozhatjuk még a «fa-legényké és asszonykák» (Matko: Bcsák. 79.) és «bálványozók, falegények, szenteket imádók» (Veresm.: Lev. 244 RMS. V. 364.) idézeteket is megerősítésül.

Láttuk a «fa» kétségtelen «néma» jelentését és most menjünk egy lépéssel előbbre és vizsgáljuk a «faképnél hagy» szólásunkat. Egy régi anekdótászerű magyarázat szerint az országúton álló keresztnél való hagyásból származik, (V. ö. a fenti «falegény»-nyel.) de, ha a «fa» = «néma» jelentését és a «kép» = «arc» vagy «pofa» jelentését nézzük, úgy tüstént más világításban látjuk szólásunkat. Akit «faképnél hagyunk», az elámul tettünk felett és szinte «megnémul», «szóhoz sem jut» a csodálkozástól. A faképnél hagyottak némán bámulnak, hallgatnak, fa-képet vágnak a hirtelen meglepetéstől. «Faképnél hagyni» tehát nem egyéb, mint otthagyni valakit, kinek «fa-képe» marad távozásunk után. «Faképnél hagy» a «helyben hagy» analógiájára, hol a «hagy» nem annyira az «ott-hagyás», mint az «ügy-hagyás» szemléltetésére szolgál; hogyan hagyta = faképnél, és nem hol hagyta = faképnél kérdésre felel, hiszen a «helyben hagy» is hogyan-ra felel és nem hol-ra.

A «néma», «hallgató» ember sok-

szor az «ostoba», «tudatlan» benyomását kelti. Innen eredt jelentés elhajlással a «fajankó» = ostoba, buta, tökfilkó és a «fababa», «fabáb» = ügyetlen, lassan mozgó személy jelentéssel. (Ball.) Zalában az ügyefogyott embert ma is «fameber»-nek nevezik és «fakezű» a jelzője az ügyetlen sutának.

Még egy lépés és ismét más jelentése van «fa» szavunknak, de ez a másik jelentése is szorosán összefügg az előző kettővel, mert belőlük alakult. A «buta» embernek kicsiny az értéke, így lett a «fajankó» lekicsinylő jelző és így kapta «fa» szavunk harmadik jelentését, az «értéktelen». A «fagaras», «fapoltura», «fabatka», «fapénz» mind értéktelen pénzt jelent, hisz a szólás is így ismeri: «nem ér egy fabatkát sem» = semmi értéke sincs.

Így alakul lassan a «fa» jelentése és változik át még «rossz»-szá. Mintha a «faizű»-ben már ezt jelentené, és mintha a «fakutyá»-ban is ilyesféle volna a jelentése. «Fakutya» = olyan kutya, mely hasznavehetetlen, mert néma, nem ugat, «csak vigyorog, mint a «fakutya», tehát rossz.* Hogy a «fa» jelentése

* A «fakutyának» temérdek jelentése van: 1. csizmahúzó, 2. útszéli kihajló cölöp, kerékvető, (Nyr 43:176.) 3. házsarok védő ferde cölöp (Nyr 23:112.), 4. cifrára festett és faragott bognár-cégér (Nyr 23:112.), 5. a balatoni halászok jégszánkója, 6. bűgőcsiga, 7. tiló (Nyr 43:239.), 8. fabak, az ácsok és favágók fűrészelő állványa, stb. (V. ö. MNy. 11:22.); a «vigyorog, mint a fakutya» szólásunk fakutyája pedig a Szent Rókus szobrán lévő kutya lesz. Ide sorozható még a «fakecske» = lópatkoló állvány és «famalac» meg «famacska» is, melyek az «esendő az ember, mint a fakutya» szólás változataiban szerepelnek és a fakutya = bűgőcsiga jelentésével kapcsolatosak, bár itt is az ember «rosszasága», «gyarlósága» jut kifejezésre. V. ö. még «nevet, mint a fakutya» (Erd. 127.), «mindég nevet, mint a fakutya az oltáron» (Dug. 1:58.), «úgy néz, mint a fakutya» (Nyr 23:30.), valamint egyéb változataival (Nyr 44:102, 43:175. és 239.).

«ízetlen», «rossz» is lehet, bizonyítja Arany János Salamon Ferencnek 1857. nov. 20-án írt levele is: «Magam is írtam volna egy cikket (holmi tervbe vett Kazinczytársaságról), de az én «fahangú» prózám senkit meg nem nyerne.» (ÖM. XII:137.) Nógrádban «fahang» = taplósodás, fának elredvedett v. reteknek eltaplósodott bele. Tehát ismét «rossz» jelentés.

Láttuk «fa» szavunknak néma, hallgató, buta, ügyetlen, rossz stb. jelentését és ezeketán áttérhetünk «botfülü» szólásunk magyarázatára.

Szólásunk a «fá»-nak «bot»-ra átvitt alakjában keresendő. A «bot» mindig «fá»-ból van. «Botnyelven beszél» = értelmetlenül beszél, mintha csak «fanyelv»-en beszélne; «bot nyelv» = érthetetlen nyelv, «nem tudok én botnyelven» = nem tudok németül v. tótul. (TSz.) Megerősít következtetésünkben a «bolondnak bot jó és egy fapénz» (Matkó: BCsák 240.) és «idején megtetszik, a melly fából bot válik, a melly tejből turó lészen» (PPBl.), melyekben egymás mellett állanak a «fa» és a «bot», mintha csak azt mondanók, hogy «bolondnak fa jó és egy fapénz». «Bot a feje» (Pelkó: Köz. 82:1.) Pelkó szerint az ostoba, nehezen tanuló diáknak, a «nehezen kapáló (durioris capacitatis)» diákot nevezi «botfejű»-nek, mintha csak azt mondaná: «fafejű», «fajankó», melyeknek jelentését már ismerjük. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a «bot» idézeteinkben, szólásainkban, mondásainkban mindenkor a «fa» helyett áll, a «fá»-nak néma, hallgató, tompa, süket, rossz jelentését pedig már szintén levezettük.

«Botfülü» = ganz unmusikalisch, ohne Gehör (Kelemen: Magy.-Ném. Sz.) az, akinek semmi hallása sincs, tehát úgy is mondhatnók, hogy az ilyen «fafülü», mikoris ez célzás lenne a «fá»-nak v. «fahangú»-nak szintelen, tompa, hangtalan jelentésére.

Ezek után könnyen érthetővé válik «botfülü» szólásunk jelentése és eredete, különösen, ha a régi «fa» szavunknak az itt tárgyalt és levezetett jelentései mellett még a «bot» jelentését is elfogadjuk. És

ennek elfogadása sokkal könnyebb a fentebb ismertetett jelentések elfogadásánál, mert a «fá»-hoz sokkal közelebb áll a «bot», mint akár-melyik már ismertetett és bizonyított jelentése.

«Botfülü» szavunkban tehát a «bot» szócska bátran helyettesíthető az azonos jelentésű «fa» szavunkkal, mely esetben jelentése egészen világos és olyasmit jelent, mint a «fa» más összetételekben, általában rosszat, hitványt, jelen esetünkben «rossz hallású» embert.
ZOLNAY VILMOS.

Mégegyszer a szarm. A szarm névalaknak a *szarv* szóval való összefüggését nem régiben *v > m* hangváltozással magyaráztam (Nyr 1931, 112), amely hangfejlődés sporadikusan a magyarból is kimutatható. Eredetileg azonban alternatív magyarázatra gondoltam. És pedig azt is lehetségesnek tartottam, hogy a *szarm* szóalak tulajdonképpen a *szarv* szótőnek denominális származéka. Ezen utóbbi feltevést azonban elejtettem, főként azért, mert ez a magyarázat szükségszerűleg a magyar szótövek kérdését is érintette volna. Ezt az amúgy is bonyolult kérdést pedig még az is komplikálja, hogy a szótöveknél kétségtávol vannak analógikus fejlemények is. Így tehát nem látszott célszerűnek számomra egy speciális, mellékes kérdés kedvéért, amelynek másmilyen magyarázata is lehetséges, a magyar szótövek kérdésének irdatlanjába belevágnom.

Időközben alkalmam volt erről a kérdéstről Mészöly Gedeonnal is beszélgetni. Felfogása szerint a *szarm* és *szarv* szóalakok összefüggésére vonatkozólag nem a Nyr-beli cikkemben közzétett magyarázat, hanem az előbbieken vázolt, korábban elejtett feltevésem tekintendő helytállóknak. Ennek a magyarázatnak behatóbb kifejtését azonban a magam részéről másnak, elsősorban is Mészöly Gedeonnak óhajtanám átengedni, aki tudomásom szerint éppen a magyar szótövek kérdésének tanulmányozásával foglalkozik.

Cikkemben két bizonyítékot hoztam fel arra vonatkozólag, hogy a

helynevekben előforduló *szarm* szóalakot egy jelentésűnek, illetve pontosabban: hasonló jelentésűnek tekinthetjük a *szarv* köznévvvel. Elkerülte azonban figyelmemet, hogy erre az összefüggésre már figyelmeztetett Tagányi is egy a Századokban közzétett ismertetésében. Tagányi szó- és betűszerint a következőket írja a Zimmermann—Werner-féle oklevéltár egyik adatról: «Például... a «Weizhorn»-nak, a mai Szézsárma falunévnek magyar fordítása nem «Scoizorma» (204. l.), hanem csak «Sceizorma», mert a «weisz» régi neve *sző* (sceu, scei stb., lásd *szőke!*), a mai magyar *szarv*-nak pedig legrégebb, a *horn*-hoz legközelebb álló alakja *zorm* volt.» (Száz. 1893, 45—46.) Ez ugyan nem elég világos. Az egész mindenesetre csak hozzávetés, nem pedig a szóalak etimológiájának tudományos kifejtése. Tagányinak az a felfogása, hogy a *szarm* névalak a *szarv* szó régebb, «a *horn*-hoz legközelebb álló alakja» volna(?), mindenesetre téves. Sőt ez az adat a *szarm* és *szarv* összefüggésére még döntő bizonyítéknak sem tekinthető, mert hisz számtalanszor előfordul, hogy az átvevő nép helyneveket népetimológiával vagy pedig téves fordításban vesz át, amint erre a német-szláv helynevekkel kapcsolatban már Miklosich is figyelmeztetett.* Nyilvánvaló azonban, hogy az általunk felhozottak alapján ennek az adatnak a bizonyítási értéke teljessé lett.

Tagányi ezen adatára a M. Ny. egyik szerkesztője volt szíves egy szerkesztői üzenet alakjába bujtatott színes riportjában figyelmeztetni. Szó- és betűszerint a következőképpen: «S. P.-nak: Téved, ha azt hiszi, hogy a *szarm* és *szarv* szavak összefüggését Ön fedezte fel. Megtette ezt először Moór Elemér: Nyr. 1931:112—4, másodszer Tagányi Károly: Századok: 1893:45—46 (az utóbbira figyelmeztet az Okl. Sz. a «Pótlások és javítások» között).» (MNy. 27:333.) Ennek a megjegyzésnek a gyöngébbek kedvéért tipografiaiilag is ki-

élezett hangja kissé mindenesetre nélkülözi a tudományos objektivitást. Pedig a felhozottak szerint ezzel az üggyel kapcsolatban P. D.-nek semmiféle jogcíme nem lehetett irónikus vénájának fitogtatására. Valószínűleg a tudós szerkesztő Tagányi cikkét nem is látta, hanem tudását csak a Pótlásokból merítette, mert ebben az esetben ezt a csufondáros hangot cikkemmel kapcsolatban talán mégsem engedte volna meg magának.*

MOOR ELEMÉR,

Az állatorvos szó százéves. Az Állatorvosi Lapok (1932, I. 15) írja, hogy az *állatorvos* szót Almási Balogh Pál használta először a *Közhasznú esmeretek tára* című lexikonszerű munka 1831. évfolyamában. Addig a *baromorvos*, *baromorvosi tudomány*, *baromgyógytudomány*, *lóorvos* szavakat használták.

* Szívesen elhiszem, hogy a MNy. egyik-másik szerkesztőjének lelki gyönyörűséget jelent, ha egyért-másért jó borsos formában kiszerkeszthet, amiért a bolgártörök helynévmagyarozgatás virágba szökkent reménységeit idő előtt elhervasztottam. Nem is veszem az ilyesmit rossz néven. Ez a *szarm*-eset azonban mégis egy kicsit túlságosan *suskás* dolog volt. De hiába, nomen est omen! A MNy.-nek P. D. betűjegyek alatt anonymuskodó szerkesztőjével a közelmúltban megesett az a tréfás eset, hogy a *suskás* szónak «felfedezte» az eredetét — hogy a MNy.-éknél divatozó fellengzős szóhasználatlaltal fejezzem én is ki magamat — és «felfedezését» közzétette saját folyóiratában (MNy. XXIII; 54.), pedig ott azt több évvel azelőtt ugyanazon cím alatt, ugyanazon érvekkel, érdekesen és alaposan megírta már R. Prikkel Marián is (MNy. III. 181—184.). Szóval éppen a nagyhírű mesternek mondott P.-nak nem nagyon ildomos a másodszer való «felfedezéseket» csufondáros hangon emlegetni, különösen, amikor nem is arról van szó.

* Miklosich: Die slav. ON. aus Appell. I. 103 (új lenyomat: 218. l.).

Az orgonafa néhány népies nevé-ről. Az orgonafa nem a Magyar Fűvészkönyvben van először föl-jegyezve (vö. Nyr. 59:215), mert már megvan Gáti István Természet Históriaja c. művében (Máramaros-Sziget, 1792, 13. l.) s Grossingernél is (Hist. Phys. V. 1797, 135. l.). Ugyanitt előfordul már a *spanyol-bodza*, ez azonban a németből való fordítás, a palócok *török bócfá* (t. bodzafa) néven emlegetik (Nyitra vid. Nyr. 43:142). A *Kerti borostyánt* Pápai Páriz magyar-latin szótárának pótlékában (1708) találjuk először, majd Benkőnél: *Borostyánfa*, *Boroszlán* (Molnár MKönyvház 1:320). Innen vette át Lum-nitzer (1791), tőle meg Nemnich. A *borostyán* nevet valószínűleg onnan kapta, mert virágzása nagyon rövid ideig tart s inkább lombja szemebetűnő. Erre vall az orgona másik két neve: a Szalontán föl-jegyzett *pálma-fa* (NyF. 69:38) s a Dunántúl használatos *szelencefa*. Ennek semmi köze a «doboz» jelentésű *szelence* szóhoz (szl. *sol-nice*, *solnica* «sótartó»), hanem a «madármeggy, gyöngyvirágfa» (*Prunus padus*) *zelnice* nevével azonos, mely a szlovén *zelenica* «pusz-páng» átvétele s tkp. csak annyit jelent «zöldeke» (*zelen* «zöld»; Simonyi Nyr. 44:84).¹ Borbás szerint (Pallas-Lexicon) Dunántúl a gyöngyvirágot is mondják *szelencevirág*-nak, de erre nincs más adatunk, mint Csapó Új füves és virágos magyar kertje (1775, 108. l.),² de Benkő ennek hitelességét kétségbevonja (i. m. 357.). Lumnitzer és

¹ Hogy különböző szláv nyelvekben ugyanaz a szó többféle növény neve lehet, arra jó példa a magyar *bangita* lengyel *bagnita*, 'Viburnum' megfelelője, mely azonos a kicsinyítő képzős cseh *bahnitka*, 'Sumpfhede, Erica tetralix' növény-névvél (Berneker szíves levélbeli közlése).

² Megvan ezenkívül Molnár Pytologiconjának indexében (1780, 97. l.), de ez is Benkő Nomenclaturájából készült.

Nemnich csak Benkőtől vették át.³ Mindenesetre érdemes lenne ez-iránt a Dunántúl érdeklődni, mert lehet, hogy ez tévedés, amire a «gyöngyvirág» *szent(t)györ(gy)virág* és az «orgona» *szentgyörgyi borza* (Nyr. 10:332) neve adhatott okot.

BEKE ÖDÖN.

³ Nemnich művének címe: Allg. Polyglotten-Lexicon der Naturgeschichte (Hamburg, I. 1793, II. 1794—5). Erről a műről, melyben a természetrajz műszavainak magyar, finn, észt, lapp és más fgr., továbbá szamojéd, török-tatár, mongol stb. nevei is közölve vannak, a nyelvészek nem tudnak, pedig a botanikus Fialowski Lajos többször is idézte már a Nyr-ben (pl. 8:417, 12:115). Az utóbbi helyen F. azt állítja, hogy Nemnich magyar adatait 1792-ben Benkőtől kapta. Ez azonban nem áll, mert N. Lum-nitzer Flora Posoniensis (Lipsiae 1791) c. művéből vette a magyar növénynevek legnagyobb részét, az állatneveket pedig Grossinger Hist. Phys.-jának első négy kötetéből (1793—4), de használta egyebekben kívül Pápai Páriz latin szótárának mindkét részét. Nem lehetetlen, hogy ismerte Molnár versben írt latinnyelvű természetrajzi műveinek (Zoologicon, Phythologicon, Oryctologicon, Budae 1780) indexeit is, melyekben az állat-, növény- és ásványnevek magyarul is megvannak. A többi ural-altaji nyelvre nézve főforrásai voltak: J. P. Falk: Beyträge zur Topogr. Kenntniss des Russ. Reichs I—III. St. Petersburg 1785—6. P. S. Pallas: Flora Rossica. Petropoli. I. 1. 1784, I. 2. 1788. A lapp, finn, észt nyelvre nézve az egykorú szótárakból mérített (Leemet és Ihret idézi is). Falk művében (II. 467—75) van egy táblázat is, melyben finn, csere-misz, votják és osztják szavakat állít egymás mellé, s röviden ismer-teti az egyes fgr. (453—467, ide sorolja a csuvast is) és török-tatár (476—582.) népeket.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Moór Elemér:</i> Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dülőnevekben. II.	35	<i>Schack Béla:</i> Suta idegen szavak	56
<i>Beke Ödön:</i> Néhány szólásunk történetéhez	40	<i>Molnár Jenő:</i> A könyvomatóság magyarsága	57
<i>Orbán Gábor:</i> Sikkaszt, sikkad	42	<i>Molnár Jenő:</i> «Miszmaher», «mizmahol»	58
<i>Szigetvári Iván:</i> Megemlékezés Szarvas Gáborról	45	<i>B. J.:</i> Új magyar szavak	58
Az Országos Néptanulmányi Egyesület közgyűlése	46	<i>K. L.:</i> Olvasás közben	59
Gyászjelentés: Erdélyi Lajos (Moór Elemér)	51	Magyarázatok:	
Irodalom:		<i>Zolnai Gyula:</i> Horger Antal Igeragozástörténetéhez	59
<i>Zlinszky Aladár:</i> Az eufémizmus (Kertész Manó)	51	<i>Fokos Dávid:</i> Az egy használatához	62
Könyvek és folyóiratok	54	<i>Fokos Dávid:</i> Küld valakitől	62
Nyelvművelés:		<i>B. Ö.:</i> Egy régi magyar ásványnévről	62
<i>B. J.:</i> Személyazonosság	54	<i>B. Ö.:</i> Nemzetközi növénynevek	63
<i>Kardos Albert:</i> Lepe és lepke, pille és pillangó	55	<i>Zsoldos Jenő:</i> A «romantikus» szó történetéhez	63
<i>Kardos Albert:</i> Mihez fér szó és mihez nem fér szó	55	<i>B. Ö.:</i> Pótlások	64
		<i>Székely Artur:</i> Adatok a gyermeknyelvhez	64

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1932. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma július havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

A Nyelvőr régebbi évfolyamai közül kaphatók az 1920 óta (49. k.) megjelentek. (Az 1923. évf. csonka; az 1—2. sz. elfogyott.) Áruk egyenként 5.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.—P.; a Nyelvőr előfizetői részére 6.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

könyvkereskedés — antikvárium

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

új helyiségében:

tudományos forrásművek
áttekinthető nagy raktára.

Állandóan vásárol
egyes jobb szakkönyve-
ket, folyóiratokat és
egész könyvtárakat.

Stemmer Ödön könyvkereskedése megvételre keresi a „Nyelvtudományi Közlemények” évfolyamait és egyes számait is.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27

SZLÁV EREDETŰ EMELKEDÉSNEVEK ALFÖLDI HELY- ÉS DŰLŐNEVEKBEN.

Irta: **Moór Elemér.**

— Második közlemény —

Még egy érdekes tisztántúli halomnévről kívánok megemlékezni; erről a ZONF-ban megjelent idézett tanulmányomban nem szóltam, mert csak most tűnt fel nekem, Szeremlei könyvének tanulmányozása közben.¹ Itt olvasom, hogy Hódmezővásárhely határában a várostól délre a Tisza közelében van egy *Örshalom* is. Tudjuk, hogy nagyon sok *Örs* nevű hely van, illetve volt hazánkban: vagy két tucat. Ezen hn. földrajzi elterjedése tekintetében feltűnő, hogy csak Dunántúl fordul elő (a legtöbb), a Tiszamellékén, és egyszer a Szepességben; Keletmagyarországon azonban nyoma sincs. Ismeretes Gombocznak e hn. eredetéről adott magyarázata (MNy. 22:7), amely szerint a hn. a török *är, ir* 'férfi hős' köznév magyar továbbképzése útján keletkezett ómagyar szn.-ből származik. Ennek a magyarázatnak van azonban néhány nehézsége:

1. Az *Ürs* szn. az Árpádkorban nem mutatható ki, csak mint nemzetségnév ismeretes *Vrs, Vrsuur* alakban krónikáinkból. Árpádkori nemzetségnévek (Ákos, Kaplony, Kölcse) tényleg előfordulnak hn.-ink között, azonban egyáltalán nem valami sűrűn, ami természetes is. Ha pedig az *Örsök* Árpádkori szn.-ből származnának, akkor ennek a szn.-nek — tekintve a megfelelő hn.-ek nagy számát — oklevelekben is elő kellene fordulnia.

2. Igaz, hogy a régi magyaroknál divatosak voltak török szn.-ek is — amint később, vagyis 1000 körül szláv szn.-ek is divatba jöttek — azonban ezeket a neveket őseink szn.-ekként vettek át és nem török köznevekből alkottak szn.-eket. Az *är, ir* 'férfi, hős' köznév pedig törököknél, amint Gombocz cikkéből látom, elsősorban összetett szn.-ekben szokott előfordulni, mint ez természetes is.

3. A feltételezett török-magyar *Ürs* szn.-nek személy- és helyneveink között nincsen családja. Az *Alpár* nevet számíthatnánk ide jelentésileg, de nem alakilag. Ha ugyanis ez a név török

¹ Szeremlei, Hódmezővásárhely tört. I. 140.

Alp-är 'hős-férfi' szn.-ből származott, akkor ez a körülmény arra mutat, hogy abban a török nyelvben, amelyből ez a név hozzánk került és amelyből egyéb nem bolgártörök hangsajátságokat mutató török szn.-ünk való, a férfit jelentő szónak az alakváltozata *är* volt, nem pedig *ir*, amelyből az *Örs* név esetleg származhatnék. De *är*-nek hangzott ez a szó azoknak a bolgártörököknek a nyelvében is, akiknek nyelvéből valók honfoglaláselőtti bolgártörök jövevényszavaink (v. ö. Gombocz, BTL. 154/156). Különösen világosan tanúsítják ezt azok a bolgártörök törzsnevek, amelyek ezzel a szóval vannak képezve. Ezek a nevek ugyanis görög íróknál *-άρης* alakban fordulnak elő, mint a török *äri* vagy *-eri* névalakok megfelelői. ²⁾ Az *ir* változat csak a kazáni tatárban, a baskirban és a toboli dialektusban fordul elő; annak azonban semmi valószínűsége nincs, hogy mi ezekből a nyelvekből török szn.-eket kölcsönözhattünk volna. Az *ir* alak különben ezekben a nyelvekben is újabb fejlemény. Ennek a török névnek magyar megfelelője csak *ér* lehetne (v. ö. *ér-, bér, kép* stb.); az *Érd* hn. esetleg tényleg ennek a szn.-nak származéka. — Ujabban Gombocz ugyan ennek a névnek a családjához számítja az *Ürkün(d)* szn.-t, amelyet korábban az *ürk*-ige származékának tekintett (MNY. 11:247), és esetleg ezen korábbi magyarázata a helyes. Emellett különösen megfontolást érdemel az a körülmény, hogy török eredetű szn.-eink továbbképzésére használt képzők között leggyakoribb a *-d*, így tehát ez a továbbképzés a feltételezett (bolgár)-török *ir* sz.-nél is bizonyára megtörtént volna, ha lett volna ilyen török szn.-ünk, sőt még a továbbképzetlen alak is előfordulna szn.-ként, illetve hn.-ként. Azonban *Ür(d)* > *Ör(d)* szn.-nek, illetve hn.-nek semmi nyoma.

4. Igaz, hogy török eredetű személyneveink *s*-sel is vannak továbbképezve, azonban az ilyen török eredetű szn.-eknek, mint *Obus*, *Opus*, *Ákos* sohasem volt ilyen alakváltozatuk mint *Obs*, *Ops*, *Áks*, pedig az *Ürs* > *Örs* példája alapján ezeknek az alakváltozatoknak is elő kellene kerülniök.

5. Az *Örs* hn.-ek között előfordul a *Vers*—*Vörs* alakváltozat is: 1. A somogyi *Vörs* községneve oklevelekben *Wrs*, *Ewrs* és *Vers* alakokban fordul elő (Cs. 2. 634). 2. A temesmegyei 1399 és 1456-ban említett *Weers* Csánki szerint esetleg *Örs*-sel azonos (Csánki II. 56). 3. A szilágyi *Versény* valószínűleg a Vár. Reg.-ben említett *Vrsei*-vel azonos. — Gombocz ezen alakváltozatok tekintetében az *üres* mn.-nek székely *vires*, *viüres* változataira hivatkozik. Ez az egy példa azonban nem elégíthet ki bennünket, mert a régiségből ez a jelenség kimutatva nincs, sőt a régi nyelv alapján éppen az ellenkező irányú fejlődést várhatnánk (*vimád* > *imád*, *Vigmán* > *Igmánd* stb.; v. ö. MNY. 9:395/96; 14:31; 21:178/79.)

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az *Örsökben* szn. lappang, és hogy az *-s* nem képző, hanem a szótőhöz tartozik, akkor ezt a szn.-et egyszerűbben is magyarázhatjuk, mint Gombocz.

²⁾ V. ö. Németh, A honfogl. magyarság kialakulása 1930, 248/49.

Van ugyanis a nyugati szlávoknál — cseh és lengyel forrásokból ismeretes — *Vrs* szn. Ennek a szn.-nek sok helynévi származéka is van, ami egykori nagy elterjedésére mutat.¹ Ez a szn. a magyarban a szláv *v*-nek eredeti bilabiális (*v*) ejtése folytán mint *urs* vagy palatális artikulációval, mint *ürs* jelenhetett volna meg. A legprimitívebb szláv hn.-adás a helynek a szn. plur. nom.-i alakjával való megjelölése: egy szláv *Vrši* hn.-nek a magyarban pedig legnagyobb valószínűséggel *ürsi* lett volna a megfelelője és tényleg ilyen alakban (*Wrsi*) fordulnak elő a mai Örsök legrégebbi Árpádkori okleveleinkben.

Lehetséges azonban az is, hogy a mai Örsök a végződés elhagyásával szláv *Vršice* hn.-ből származtak (cseheknél és lengyeleknél vannak ilyen hn.-ek). Azt, hogy a magyarok a végződés elhagyásával is vettek át szláv hn.-eket, nehéz ugyan bizonyítani, de néhány esetben ez mégis bizonyítható. Vannak ilyen hn.-megfelelések, mint *Palojta* s tót *Plachtince*, *Bagonya* s *Bohunice* (Hontban), amelyeket egyidejű magyar és tót hn.-adásként szokás magyarázni. Mivel az ellenkezőjét bizonyítani nem lehet, más példákat kell elővennünk, olyanokat, amelyek azt mutatják, hogy a régi magyarok úgy is vettek át hn.-eket, hogy a szláv hn.-ekből szn.-eket következtettek ki (amikor még náluk a nomádos hn.-adás, vagyis a településeknek szn.-vel való megjelölése volt divatos), de a kikövetkeztetés tévesen sikerült, szóval amikor szláv-magyar helynévi népetymológiával van dolgunk. Jó példa erre a nyitrai *Zéla-Zelenice* neve; a hn. alapjául szolgáló szn. ebben az esetben ugyanis *Zéla* nem lehetne, hanem csak *Zelen*. Az utóbbi szn.-re sincs ugyan adatom (de v. ö. *Zelenka* családnevet), azonban a cseh *Zelnava* és a lengyel *Zieleniewo* hn.-ek (v. ö. Miklosich, ON aus PN 126. sz.) kétségtelenné teszik ennek a szn.-nek egykori meglétét. Azonban lehetséges, sőt valószínű az is, hogy a *Zelenice* hn. nem szn.-i eredetű, hanem 'zöldes' jelentésben a *zelenъ* mn. hn.-i származéka (v. ö. Miklosich, ON aus Appell. 771. sz.). Bármint legyen is, a magyar *Zéla* alak téves kikövetkeztetés vagyis elvonás terméke. Így magyarázandó a pozsegi *Podvrško* hn. magyar nyelvi alakja is, amely mint egykori várnak a neve gyakran szerepel oklevelekben is, a következő alakváltozatokban: *Podvrs* (1264), *Poduers* (1380), *Podwers* (1443, 1446), későbbi formák: *Podwersa*, *Podwarsa*, *Poduorsya*, *Poduorsa*, *Poduersa uara* (Csánki). Ezen magyar alakváltozatok alapján esetleg azt lehetne hinni, hogy a szláv deminutív névalak későbbi eredetű. Erről azonban szó sem lehet, mert akkor a hn. korábbi alakja *Podvrch* 'hegycsúcsalja' lett volna: csupán a szláv *-bko-* képzőbeli lágy *jer*-nek palatalizáló hatása alatt következhetett be a szláv *ch* > *š* hangváltozás. A magyar névalak tehát kicsinyítő képző elhagyása útján jött létre. Még jobb példa erre az elvonásra az ungi *Konyus-Konjušice* esete, ahol a

¹ V. ö. Miklosich, Die Bildung der slaw. PN. 49. sz. és Die Bildung der ON aus PN im Slaw. 59. sz.

kikövetkeztetés szintén nem nagyon sikerült, mert a szláv hn. a *konjuchъ* 'lovász' szónak a származéka. A vas megyei *Csencs* (n. *Tschantschendorf*) hn. is szláv *čenčice* alakból származott, amint ezt az okleveles *Czhenczche* alakváltozat is tanúsítja (v. ö. *Csánki* II. 742): a hn. szláv *čenko* névből származott (horvátoknál és csehекnél van *čenčice* és *čenkov* hn.), amely valószínűleg a *Vlčen* szn. becéző formája. Idetartozik a vas megyei *Dobrafalva* is, amely az oklevélileg kimutatható szlovén *Dobrovnik* 'erdős, erdész' hn.-ből származott (v. ö. *UJb* 9:55); az utóbbi esetben nyilván már abban a korban következtettek ki a *Dobrovnik* hn.-ből *Dobra* szn.-et és alkottak *Dobrafalva* és nem *Dobra* hn.-et, amikor a magyarban e helyeknek pusztá szn.-vel való megjelölése már nem volt szokásos, vagyis amikor már a *-falva* típusú hn.-ek is megjelentek.

Természetes, hogy ilyen jellegű hn. átvételre példák csak a szláv-magyar nyelvhatár körül mutathatók ki. Azonban nem lehet kétséges, hogy szláv hn.-eket ilyen módon az ország belsejében is vettünk át, és ezért sok esetben lehetetlen a magyar hn. alapjául szolgáló szláv hn.-i alakot a magyar hn.-i alakok alapján rekonstruálni. Ezek szerint tehát a magyar *Őrsök* nemcsak a szláv *Vrši*, hanem *Vršice* szn.-i hn.-ekből is származhattak. Hogy pedig ez a csupán lengyel és cseh forrásokból kimutatható szn. a magyarországi szlávság körében is használatos volt, az bizonyítható — ennek a szn.-nek (a növekedés fogalma rejlik benne, tehát mágikus név) egyéb hn.-i származékaival. Ezek a következők: 1. *Varsolc* Szilágyban (1362 *Vorsolch*) nyilván a szláv *Vršovci* szn.-i hn.-ből származott *Vursouc > *Vorsolc* hangfejlődés útján. — 2. Az egykori pozsegi *Varsanch* (*Csánki* II. 430) neve a *Vrš+jan* szn.-nek hn.-i származéka. — 3. A pest megyei és heves megyei egykori *Verseg* oklevelekben csak ilyen alakban szerepel ugyan (*Csánki* I. 37, 74) azonban az *Wrsegh* (*ürseg*) alakváltozat 1290-ben szn.-vel kapcsolatban szintén előfordul: a *Verseg* hn. nyilván a *Vrš* szn. deminutiv *Vršek* alakjából származik. — 4. A krassó-szörényi *Orsova* neve is esetleg a szláv *Vršova* szn.-i hn.-ből származik: ugyanaz mint *Varsó* — *Warszava*. Ez a hn. az Anonymusnál *Ursova* és *Vrscia* alakban szerepel. Az utóbbi alakváltozatot nem tudom Gomboczcal és Melichhel *Ürsának* olvasni, mert az Anonymusnál a *š* hang sohasincs *sc* vel jelölve. Különben is honnan ismerné és miért nevezné az Anonymus ezt a helyet kétféle néven? En az *Vrscia* alakban nem látok egyebet másolási hibánál: *Vrsua* alakot *Vrsciának* olvasott a másoló, amint az nagyon könnyen megeshetett, az *Orswa* alak pedig oklevelekben is előfordul (*Csánki*). Ugyanez a téves olvasat előfordul a *Vár. Reg.*-ben is: a kiadó a *Numuolohod* szn.-et (Nemvalód) *Numicolohod*-nak olvasta. Az *Orsova* nevet illetőleg azonban az sincs kizárva, hogy az Anonymus írásalakja ellenére is a név a szláv *Olšava* — *Olšova* 'egres' hn.-ből származott: az Orsovánál torkolló Csernát a középkorban magyarul

Pesty szerint *Egregy* néven is ismerték.¹ A - *Varsolc*—*Verseg*—*Orsova* névalakok tehát ugyanúgy viszonylanak egymáshoz, mint *Varbó*—*Verbóc*—*Orbó*, amelyek a szláv *vrba* 'fűz' szó hn.-i származékainak magyar reflexei. — 5) A szabolcsi *Oros* is szerepel *Vrs* alakban (Csánki), így tehát feltehető erről hn.-ről is, hogy a szláv *Vrš* szn.-ből származik. — A szláv *vr-* hangkapcsolatnak eredeti m. *ur-*, *iir-* megfelelője természetesen csak korai Árpádkori átvétel esetén lehetséges, amikor t. i. az egyes tekintetbe jövő szláv nyelvekben a *v* még *u*-szerű hang volt. A szláv *vr-* > m. *vir-*, *ver-*, *vur-*, *vor-* megfelelés későbbi átvétel tanujele, amikor t. i. az egyes szláv nyelvekben a *v*-t már a mai állapotnak megfelelően labiodentálisan ejtették. Így tehát ezt a körülményt a településtörténet tekintetéből is értékesíthető szempontnak tekinthetjük, amennyiben segítségével bizonyos hn.-ek atvételének korát közelebbről is meghatározhatjuk. Persze az még külön tanulmányt igényelne, hogy az egyes szláv nyelvekben mikor vált az angol *w*-hez hasonló bilabiális *u*-ból labiodentális *v*. Így tehát a m. *iirs-* és *vers-* alakokban egymás mellett meglévő régebbi és későbbi névátvételekkel állunk tulajdonképpen szemben.² Ugyanígy ítélandók meg természetesen a m. *unoka* ~ *vonoka* szóalakok is — Amint említettük, a *Vrš* szn. csupán nyugati szlávoknál fordul elő. Ebből az egy körülményből azonban még nem következik feltétlenül, hogy azokon a vidékeken, ahol ez a szn. hn.-ként előfordul (pl. Pozsegában) csakugyan nyugati szlávok laktak. Szokásos ugyan bizonyos szn.-eknek hn.-ekben való előfordulásából az illető vidék egykori telepeseinek nemzetiségére is következtetni; a magam részéről az ilyen érvelést csak fenntartással tudom követni. A szn. ugyanis sohasem volt annyira jellemzőes valakinek a nemzetiségére, mint azt általában hiszik. Szt. István királyunknak pl. a nagybátyját szláv névvel *Prokuj*-nak, fiát német névvel *Imrének*, sógorát pedig török névvel *Abá*-nak nevezték, amiből azonban egyáltalán nem következik, hogy *Prokuj*, *Imre* és *Aba* nem lettek volna magyarok. Azonban azt hiszem, tévedne, aki azt tenné fel, hogy az ilyesmi a 10/11. sz. határán csupán az uralkodó családban fordult elő. Idegen eredetű szn.-nek megléte csupán bizonyos irányú kultúrhatásról tanuskodik.³

(Folytatjuk.)

¹ Arra nézve azonban már semmi kétségem nincs, hogy a biharvármegyei gáborjáni *Orsova* határrész és a csiki *Orsova* hegynév, csak a szláv *Oľšava* — *Oľšova* hn.-ből származhatott (v. ö. ZONF 6. 33).

² Ernst Schwarz „Mehrfache Entlehnung von Ortsnamen“ c. cikkében (ZONF. I, 45/51) sok példát hozott fel hasonlóra a német-szláv nyelvterületről; példáiból láthatjuk, hogy nagyon gyakran a későbbi alak győzedelmeskedett a kölcsönző nyelvben.

³ Így tehát nem okvetlenül szükséges feltenni, hogy az Árpádkori szláv nevű magyarok a „morva hadsereg manipuláns őrmestereiből“ vagy pedig „Szvatopluk urunk bellaradi fősóhivatalának kvietált éjjeli őreiből“ kerültek volna ki, ahogy egyes „transzba“ — talán inkább kétségbe — esett turkonlógósok profétálják (v. ö. MNy. 28:128).

NÉHÁNY SZÓLÁSUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta: **Beke Ödön.**

1. *Akinek a [forró] kása megégette a száját, a tarhót is megfújja* (MNy. 6:225, 23:582, Nyr. 48:159, 57:27). Ez a közmondás nagyon régi lehet, mert már a XVI. sz.-ban sem igen értették, és sokféleképp eltorzították, úgyhogy a *tarhó*-ból lassanként *tarló* lett. A NySz. számos idézetet közöl nemcsak a hitvitázóktól, akik nagyon gyakran használták ezt a szólást, hanem Nádasdi Tamás leveleiből is. A körmendi levéltárból is előkerült egy kiforgatott alakja: *A meleg kásának az tarloiat fujhatjuk* (1642 MNy. 12:89). Tehát nem sajtóhibáról van szó, mint többen hangoztatták, hanem a *meg* nem értett *tarhó* szó eltorzításáról. *Tarhó* van azonban Katonánál, Medgyesinél, Csuzinál és Wagner Phraseológiájában (Nyr. 33:36).

2. *Hetet-havat összebeszél.* Az olyan emberről mondják, aki értelmetlenségeket, össze nem tartozó dolgokat hord össze. Úgy is mondják: *hetet-havat összehord.* Már most egy putnoki fiatalembertől ezt a szólást ebben az alakban hallottam: *hevet-havat összehord*, ami kétségtelenné teszi, hogy eredetileg azt jelentette ez a kifejezés: „meleget-hideget összehord” vagyis egymással ellenkező dolgokat. CzF. is idézi közmondásképpen mind a kettőt: *hevet havat öszvehord* és *hetet havat öszvehord*, de nem jött rá azonosságukra. Az eredetibb alak Erdélyi és Ballagi közmondásgyűjteményeiben is megvan, és Kresznerics szótárában is, itt *hevet havat összehord* „omnia commiscet” alakban, mint már Tolnai, MNy. 5:222, kimutatta.

3. *Keresztfekvő csütörtök.* Velledits Lajos a MNy. 1912-i évfolyamában összeállította az ünnepnapok magyar neveit, s dolgozata végén azt írja, hogy nem tudja magyarázatát adni a Leveles Tár egy 1556-i levelében előforduló *keresztfekw chyetertek* elnevezésnek, melyet már a NySz. is jelentés nélkül közölt. Simonyi azonban már 1908-ban megállapította a levél elhelyezéséből, hogy valószínűleg az *áldozó csütörtök* régi neve (Nyr. 37:321). Az elnevezés magyarázatát azonban Simonyi sem tudta megadni, pedig nagyon egyszerű. Áldozó csütörtök előtt vannak a *keresztjáró napok*, «amikor kereszttel járnak, de tkp. amikor a kereszt jár» (Simonyi Nyr. 36:100). Áldozó csütörtökön azonban már nem jár a kereszt, hanem fekszik, azért keresztfekvő csütörtök.

4. *Két negyven.* Egy 1540-ből való oklevélben olvassuk: *keth negwen kebel*, azaz nyolcvan köből (gabona MNy. 24:216). A NySz. is idéz ilyeneket: *keeth negywen eztendew* Kesztk. *Keth negywen haydw* 1557 LevT. 1:225. Zrinyi is gyakran használja ezt a kifejezőmódot: *Két huszan* uoltának meg holt uitéz testek (SzigVesz. IV. 18). Mert Radouán maga kezéuel *két huszat* Rá halomban raka, uitéz Ianchárokát (X. 24). Vezet maga után ez *két ötuen* szabliát (V. 57). Van *negyuen öszuérís* és *bial két hatuan* (IV. 27). De Delimán éltét el uestzi *két hatnak* (X. 52); vö. Rubinyi Nyr. 40:43. — Egy balatonvidéki Balázs-játékban *három-tíz* van „harminc” helyett: *Megtanúlhatnád fijaim Hamar a dijákszót, Három tizig megóvasnyi A csicseri borsót* (NyF. (40:48). A régi Tsz.-beli *két-husz fonál*

azonban, mint Oltyán Sándor Nyr. 49:41 kimutatta, nem 40 szál, hanem 120, mert *egy-húsz* 20 ige, egy ige pedig 3 szál (Békés m.). Másutt (valószínűleg Szalontán) 50 igéjével számítanak, s *négy-ötven* egy pászma (uo.), a szatmármegyei Csekén 60 igéjével, s ott *kéthatvan* egy öreg pászma, egy darab pedig *hathatvan* (MNy. 24:219).

5. *Kéz kezet mos.* Ezt a közmondást a NySz. mai alakjában csak Gvadányiból idézi. Decsi Adagiáiban (1598) még így hangzik: *Egyik kéz az másikat mossa.* Egy 1582-ből való levélben is van egy változata: *egik keznek az masikat kellene mosnyj* (SoprLev. 125).

6. *Kéztől üt, kéztől ad.* Ezt a két szólást tárgyalja Tolnai MNy. 24:49, én pedig az utóbbihoz Nyr. 57:93 alatt tettem megjegyzést; újabb adatok: *kéztől kapja a kenyeret:* maga nem vághat annyit, amennyit szeretne, hanem meg kell elégednie azzal, amit adnak. Rossz hely az, kéztől adják a kenyeret is, Torontálvásárhely MNy. 6:429; *Kéztűl észik* (Szalonta NyF. 69:11). A két kifejezést mindkettőnk előtt nagyon jól megmagyarázta és érdekes példákkal világította meg Lehr Albert MNy. 1:269.

7. *Kitették a szürét, kitették a rokkáját.* Ezekhez a szólásokhoz tartozik: Majd kiteszik nékie a tálát (Kónyi NySz.). *Kitették az czéhből az székedet* (1762 Székesfehérvár MNy. 9:88). Az irodalomban eddig egyiket sem tárgyalták.

8. *Különkenyeres* (Nyr. 57:89, 131). Nyelvemlékeinkben 'önálló' jelentésben fordul elő. Megmagyarázza ez a szólás: *Külön könyéren van:* egy szobában lakik pl. a szüleivel, de a maga kosztján van (Hódmezővásárhely MNy. 11:461); *külön kenyíren vannak;* külön élnek (NyF. 69:27), az új házas fiú még egyideig *ëgykenyeres* apjával (Nyr. 44:404) Nagyszalonta. (Vö. Tegyük össze a kenyerünket, végy be szolgálatba Arany L. Magyar népmese-gyűjt. O. K. 132.)

9. *Nagy feneket kerít.* Haller hármas Históriájából idézi a NySz. Eredetileg azonban nem gúnyos értelemben használták, pl. Czeglédi (1663) azt írja: *minémü feneket kerítész az Első Oknak.* A szólás eredeti alakja az volt: *feneket kerít,* s azt jelentette: 'kihoz, kifejt' (egy 1664-ben megjelent vitairatból MNy. 8:418), s Pázmány is így használja Kalauzában (1613). Mármost eredetileg ez a kifejezés kétségtelenül csak annyit jelentett: kerek feneket készíteni, átvitt értelemben pedig: megvetni az alapját valaminek (vö. *megkerekít* 'kört híz körülé', *kerekítő* 'csizmadiák talpmetsző kése' MTsz.). Kertész szerint a hordókészítés mesterségéből került ez a szólás (Szokásmondások 173), Mészöly szerint pedig az asztag- vagy kazalrakásról (MNy. 20:71). Én az előbbi nézethez csatlakozom, mert az asztag és a kazal általában négyszög-, nem pedig köralakú, annak fenekét nem is kerekítik, hanem megvetik. Így hallottam én egy pélyi (Heves m.) menyecskétől, s Baksay is erről beszél. Az a körülmény, hogy a hordónak előbb állítják össze a dongáit, s azután szabják ki a fenekét, egyáltalán nem fontos, mert a hordófenék mindenesetre a hordó alapja, s a szólás eredeti alakjában nem is akar egyebet mondani.

10. *Nincs ott ëgy sivalló lëlök së.* Kiskúnhalasról és a Palócságból idézi ezt a szólást a MTsz., s bár a NySz.-ban nincs rá adat, nagyon régi lehet, mert Szily Kálmán két adatban is közli Meliusból: De ime ott czac

eg' *siullo lelek* sem vala. Le vagá à Ierobeamnac minden hazanepet, es czac eg' *sivallo e lő embert* sem hagia meg (MNy. 14:154). Sem a NySz., sem a MTsz. nem ismeri különben a *sivalló* szót magában, a következő népnyelvi adat azonban megvilágítja: *sivalló hideg* van télen a szobában, mikor nem fűtenek benne (Fornos MNy. 10:431). Itt tehát a *sivalló*-nak ,zord' jelentése van, mint a vele egy töről fakadt *sivatag*-nak ezekben az adatokban: *sivatag szél* ,zord szél' Szföld, ,hideg szél' Mezőtúr, *sivatag jég* Nagyszalonta. Nyr. 58:155 alatt kimutattam, hogy a *sivatag* a *si*, *siv* ige származéka, s ennek -ó képzős igeneve szintén használatos e jelentésben: Ojjan vót a feje, mint a pártúz (=parázs), keze-lába, mint a *sivó jég* (Tiszadob MTsz.). A régi Tsz. Győr m.-ből közli: *Egy sivantott lélek sem volt odahaza. Ennek alapszava: sivan* ,ijedtében élesen kiált' Szföld, vö. még: *sivánkodik* 1. ,sivalkodik, ijedtében fölsikolt' Csallóköz. 2. ,siránkozik' Hunyad m. MTsz. Tehát a szóban forgó kifejezés ma csak annyit jelent: ,egy árva, magányos lélek', eredetileg pedig félénk, síró lelket jelentett.

11. *Szeigrül-végrül*. A MTsz. Szegedről közli ezt a kifejezést: *szögrüvégre* ,nagy részletességgel, töviről hegyire'. A kifejezés eredeti alakja a régi nyelvben *szeigrül-végrül* volt, mint Pósháziból idézi a NySz.: Ki ki szeigrül végrül minden búneit elg számlállya. A *szeigrül-végrül* a népnyelvben is megvan, még pedig ,távolról' jelentésben; pl. Atyafinak atyafi no, ugy szeigrül-végrül, mer a nagyapánk együtt mentek a vásárra (Nagybánya (MTsz.). A régi nyelvben e jelentéssel előfordul *szegül-végül* alakban, s ez azért fontos, mert ebben az *ul-ül* rag eredeti ablativusi használatát láthatjuk; pl. Szegül-végül hiszen én is azon atyádfiai közül való atyádfia volnék, az kikkel együtt az nagyanyánk és nagyatyánk egyek voltak (1634 TörtT. 1909:379). A NySz. ebben az értelemben nem idézi, csak ,quodam modo; gewissermassen' jelentésben; pl. Én is minthogy szegül-végül bírok itt az csetneki jószágban ő Ngokon kül az több possessorokkal keveset gondolok (1637 LevT. 2:268). Szegül végül még a mi catholicus püspökink is igaz lelki tanítók gyanánt viselik magokat (Veresm: Lev. 138).

SIKKASZT, SIKKAD.

Írta: Orbán Gábor.

A két ige összetartozása nyilvánvaló. Jelentése a Tájszótár szerint (2:388—389): *sikkaszt*, *sikkajt*, *kisikkaszt* 'elpusztít' (pl. a férget a marhából), *csiggaszt* id.; *csikkan* 'ficamodik' (Nyr. 11:355); *sikkad*, *csikkad* 'elpusztul, tönkremegy'; *csikkan*, *sikkan* 'csusszan, ficamodik, helyéből kimozdul'; *csikkant*, 'ficamít, hirtelen elcsíp'; *el-sikkilt* 'elillantat, ellop'; *meg-sikul*, *ki-sikul* 'megcsúszik, kicsúszik'. Valószínűleg ebbe a szócsaládba tartozik a *csiklik* 'csiklandik' ige származékaival együtt. A NySz. szerint (2:1569): *sikkad*, *elsikkad*: prolabor; ausgleiten. Mikor az ember valamibe avatja magát, igaz mértékét vegye tehető készségének, hogy utóbb a magára vállalt teher alatt el ne *sikkadjon* (Fal. UE. 412). — *Sikkaszt*, *el-sikkaszt*: abdo, pessumdo: El kell azokat *sikkasztani* (pusztítani; Czegl. MM 251). Mi a nagy

dolgokat csak *el-sikkasztlyuk* (félretesszük, nem törődünk velük; Czegl. Dág. II. 2): Csalárdással akarnád *elsikkasztani* (megsemmisíteni, elhárítani) a nyilván való igazságot (Matkó: B Csák. 208 b). Vízben *elsikkasztani* (elpusztítani; Bethl. Élet. II 45).

Ezek szerint a *sikkaszt* tranzitív, a *sikkad* intranszitiv értelmű ige; az első jelentése: elcsúsztat, elmozdít, elveszít, elpusztít, a második: elcsúszik, el- ki-mozdul elvész, elpusztul. Tehát ez igék szócsaládjába tartozik a *ki-siklik* (a vonat), a népnyelvi *ki-sikul* 'megcsusszan', és a hasonló értelmű szóalakok egész sora.

A szó alapjelentése tehát mozgás, csúszás; az elpusztulás, elpusztítás jelentés csak az elsőből fejlődött, másodlagos. A szócsalád tagjainak alapjául (*sik-l-ik*) a *sik-* igét kellene felvennünk, ilyen igét azonban a magyar nyelv nem ismer, de van egy *sik*, *sík*, 'planus' szavunk, melynek származéka a többek közt a *síkság* 'planities'. Ebből kell tehát származtatnunk a *sik-ság* és a *siklik* (a kígyó is *siklik*, a vonat *ki-siklik*) szókat. A két utóbbi fogalom között azonban oly nagy a jelentésbeli különbség, hogy azonos származásuk lehetetlennek látszik. Ha azonban a nyelvtörténeti adatokat vizsgáljuk, mingyárt kitűnik, hogy a régi magyar nyelvben a *sik* nem csak 'planus', *síkság* nemcsak 'planities' jelentett: *sik* (sikos, csúszós; Páriz Pápai) jég. Mint vizes s mind pedig az sartol sik (csúszós) vala a part (Forró: Curt. 32). *Sik-aml* (ik) 'collatur, prolabitur in lubrico; csúszik, kimozdul a rendes helyéből': Gyakran sikamlik (collabitur) a hercegek gratiája (Fal. NA 241). — Sikámlik a titok, a hol csúsznak a poharak (közm.). *Síkság* Páriz Pápainál 'levitas': Hasnak menése, síksága; *has-sikulás* 'lienteria, durchlauf'. A *sik* szó -s képzős származéka, a *sikos*, ma is; csúszós, lubricus, levis. A régi magyar nyelvben gyakran találjuk ezeket a kifejezéseket: sikos nyelv, e. h. mozgékony, pergő nyelv; a gyors mozgás veszedelemmel járt: sikos és veszedelmes falat a nyelv (Fal. BE. 572).

Ezek után nem lehet kétséges, hogy a melléknévi *sik* szó az alapja egyrészt a *ki-siklik*, de másrészt valószínűleg a *sikkad*, *sikkaszt* szóknak is, bár mai nyelvérzékünk nem érzi az említett szók közös etimológiai eredetét.

Sikkasztó az, aki a reá bízott értéket hűtlenül kezeli, ellopja; a *sikkaszt* ige nek más jelentése a mai magyar köznyelvben nincs; a *sikkad* jelentése ma is 'elvész, elpusztul, tönkremegy'.

Feltűnő, hogy a *sikkaszt*, *sikkad* a dialektusokban *csikkaszt*, *csikkad* (*el-csikkad* a Csallóközben is gyakori) alakban is fennmaradt. A népnyelvi szókezdő *cs-* az irodalmi és köznyelvi *š-* hanggal szemben megőrzött régiség: fgr. *tš*, magy, *š*, osztj. *tš*, *š*, vog. *š*, *s*, zürj. *lš*, cser. id., f. *h*, lp. *ts*: osztj. *tšak-šak* 'elpusztul (intr.), elromlik'; vog. *säg*-id. *šeskat* 'elpusztít (tr.)'; zürj. *lšik* 'elpusztul (intr.), tönkremegy'; finn *hukka* 'veszedelmes helyzet', *hukkā* 'elpusztít (tr.), verlieren' (Wichmann FUF. 11: 242, Szinnyi: F.-ugr. Sprachwiss. 1922, 23. vö. még Wichmann FUF. 11: 180, 201, 269, Mészöly A *cserény* szó eredete 11, Gombocz BL. 182, Németh Nyr. 41: 453, MNy. 1.—25. évf. mutatója 100. 1.).

Szinnyi tehát nem közöl magyar megfelelést, nyilván azért, mert nem tartja a *sikkad*, *sikkaszt* szókat a felsorolt szók családjába valóknak. Ez már magában véve is elég okul szolgálhat minden finnugor nyelvésznek arra, hogy kételkedjék feltevése helyességében.

Az azonos etimológiai származás feltevésének valóban több, fontos körülmény ellene mond. Az első a jelentésbeli különbség; a mai nyelvben ugyan teljes a jelentésbeli azonosság *sikkad* 'elpusztul', *sikkaszt* 'elpusztít' s ugyanezt jelentik a felsorolt megfelelések is, azonban láttuk, hogy a magyar nyelvben az

‘elpusztul, elpusztít’ — jelentés másodlagos; az első jelentés: mozgás, csúszás. De feltehető, hogy a felsorolt nyelvek mindegyikében a térbeli jelentésből származott a megfelelő átvitt értelem. Ennek bizonyosságát találjuk a finnben: kirja on hukassa ‘das buch ist verschwunden’, olen hukassa ‘es geht mir schlecht’, hukkaan mennyt ‘weggeworfen, verfehlt, vergebiich’; hukkaan ‘vergebens, umsonst’, hukkaa, hukata ‘verschwenden, vergeuden, vertun’; hukkaa veteen ‘ertrinken’; hukuttautua veteen ‘ins wasser springen, sich ertränken’.

A másik akadály az, hogy az alapszóul felvett *sik* szónak névszói értelme van, a megfelelések pedig többnyire verbumok. A mai magyar nyelvben a nomen és a verbum fogalma élesebb elhatárolást mutat jelentésben is, meg nyelvtani szerkezetére nézve is. De még ma is átveheti a verbum a nomen szerepét; pl. Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne (Arany: Toldi). Eszem-iszom ember. Lesz nemulass. — Viszont valamennyi fgr. nyelvben számtalan példát találunk arra, hogy a nomennek egyúttal verbális szerepe is van. (Vö. Budenz UA. 133, 164, Szinnyi NyH.⁶ 98, Gombocz Ung. Jahrb. 10.7 Klemm Magy. tört. mondattan 43, 142, Horger A m. ige-ragozás 56. l.) A vadász *les-re* (nomen) megy, amikor a fagy (n.) beköszöntött. *Les* (verbum) a vadász, bármennyire *fagy* (v.) is. A ‘szabad’ melléknevet ma is az egész nyelvterület használja verbális értelemben: szabad-jon, szabad-na. A fgr. alapnyelvben feltétlenül a nomen volt a beszéd legfontosabb része, még pedig a főnév. Az imént felsorolt megfelelések között a finn *hukka* szónak nominális, a *hukkā*-nak ellenben verbális értelme van (éppen úgy, mint *harja* ‘kefe’, *harjaa* ‘kefél’; *rasva* ‘zsír’, *rasvaa* ‘zsíroz’, *koko* ‘rakás’, *kokoa* ‘gyűjt’). Az ige nemcsak a fgr., hanem valamennyi uráaltaji nyelvben csak verbalnomen volt, tehát csak névszói szerepe lehetett, az igei suffixumoknak is nominális az eredetük, pl. kére-m, kére-d és kerte-m, kerte-d; f. menevät ‘mennek’ ~ mene-vät = menők; vog. mini ‘megy’ ~ menő. A finnben *loppu* ‘vég’ és ‘végződik’, *tuule* ‘szél’ és ‘szél fúj’, votj. *lël*, vog. *βöl* id. A mai: ‘a víz foly-ik’ annyi mint: a víz folyása, (Nyr. 59:34). A verbális és nominális értelem tehát nem oly differenciálódott, hogy a magyar *sik* nomen és a *siklik*, *sikkaszt* verbumok közös származása ellen érvül használhatnók. Ezek után nem lehet semmi akadálya annak, hogy a *sikkad*, *sikkaszt* igéket a névszói *sik* szóból származtassuk. Az egykori fgr. *-kk* ~ *k* momentán képzőt a magyar nyelv is megőrizte: *sí*, *ri*: si-ko-l-t, ri-ko-l-t (az *-l* frequentatív, a *-t* kauzativ igeképző; ezekkel a *-k* momentán igeképző képzőbokrót alkot); egyesült momentánképzők vannak a *sikkan*, *rikkán* igékben. A *sik-ka-d* ige vokálissal megtoldott *-k* képzője szintén momentaneum alkotó (éppúgy a *sik-ka-szt* ige *-k*-ja is), a *-d* pedig a verbum inchoativum képzője (v. ö: éled, ébred). A *sikkad*, *sikkaszt* igék képzése tehát éppen olyan, mint a *lyukad*, *hamvad*, *elnérged*, *ébred* és a *lyukaszt*, *hamvaszt*, *ébredsz*, *görbeszt*-féle igéké (denom. igeképzés deverbális képzőkkel; NyH.⁷ 82 és Nyr. 11:307).

MEGEMLEKEZÉS SZARVAS GÁBORRÓL.

A tudomány terén csak kevés embernek jutott olyan siker, mint neki, amellettszépírodalmi sikerről is szólhatunk. Ennek uralkodó vonása kezdettől fogva a humoros szellem. Még mielőtt Budapestre jutott volna, mint tanár, már ez irányban dolgozott vidéken. Ezt a szellemet fejezte ki írói álneve is: *Papp Ri-ka*.

Tudjuk, hogy a franciák megszőkítik a költészet fogalmát, nekünk azonban jogunk van a fantázia alkotásait a költészethez számítani: regény, novella, dráma. És ekkor Szarvas Gábornál is beszélhetünk költészettről.

Mi tartozik oda? Határozottan odatartozik három vígjátéka, amelyek megállapítása adott némi munkát. Jászai Mari, az akkor ünnepele színésznő, Szarvas özvegyével együtt ujság útján kereste Szarvas darabjait, nem siker nélkül. A *Galambposta* előkerült, mint egy vidéki színházi igazgató tulajdona, kéziratban. Ez tehát nem veszett el. Ugyanez áll a másik, nem egészen ismeretlen darabról: *Becsület és szerelem*. Ez is kézirat. Előkerült egy harmadik is, mely Debrecenben pályadíjat nyert: *Egy veszélyes eset* (1862). Szintén kézirat.

Ilyen módon három darabról van tudomásunk kéziratban és hozzájárulnak novellái. Ezek megjelentek nyomtatásban, amit színdarabjairól nem mondhatunk. És ez bizonyosan nem változik már meg. Ha valaki okvetlenül olvasni akarná Szarvas vígjátékait, nem volna teljesen lehetetlen. Azonban Szarvas irodalmi működésében legvonzóbbak polemikus munkái, ezek pedig elég könnyen hozzáférhetők, főképp iskolai könyvtárakban.

Szarvas azt akarta, hogy írói képességéről jóformán csak mutatót kapjunk. Azaz nem úgy van. Írói képességének bőséges példáit nyújtja tudományos működése is, az elmésség, magyarosság, a stílus egyéb szépségei, amelyeket munkáin elárasztott. Mindenesetre egy kiváló íróval van dolgunk.

Szépírodalmi munkáiról alig van módunk ítélni közvetlenül, de egyébként már ítélni róluk és meg is cselekedtük.

Ha Szarvast mint embert akarjuk jellemezni, elsősorban szemünkbe tűnik az éles ítélet, mely mindvégig nem hagyta el. (Ha összehasonlítjuk ellenfeleivel, pl. a nyelvtisztaság vagy az etimologia terén, érezzük, hogy külön világban élünk. Az egyikben van Szarvas Gábor és vele a modern tudomány, a másikban, akik a nyelvet tetszés szerint változtatják, torzítják. Ma alig tudjuk elhinni, hogy néhány évtized előtt komolyan vették az ilyen szavakat: *vigarda, gyárnok, titoknok, költész, itész, lobor, imola, iblany, bátrany, nyakorján, Pozsonybóli, bájdus, reménydus* stb.)

Ma már tudjuk, hogy Szarvas és táborá nem győzött teljesen. Ellenükre megmaradtak hibás alkotások, amik ellen többé hiába küzdénénk (iroda, jellem, hátrány stb.). Azonban több az, amitől megszabadultunk. És ez így szokott történni... Aki nagy eszméért harcol — és ilyen eszmének elfogadható egy nyelv tisztasága is — az legyen arra készen, hogy nem fog győzni az utolsó vonalig. Mert a multnak is van ereje.

Szarvast jellemzi éles ítéletén kívül magas erkölcsi világa is. Gyűlölte a hízélgést akkor is, ha őreá irányult. Ezt egyszerűen olvasatlanul hagyta.

Tudom ezt egészen hiteles forrásból. Vannak, akik ma is tanulhatnának tőle. De nemcsak a hízelgéssel volt így. Általában szigorúan jellemes, erős férfi volt, aki bátran vallotta meggyőződését. Erre a Szarvas Gáborra is szeretettel és tisztelettel gondolok ma is.

És a sorsnak iszonyú csapása, mely őt csaknem teljesen megfosztotta látásától, még ez se törte meg szilárd jellemét. Folytatta tudományos működését, természetesen a más segítségével.

Most 100 éve az adai kovácsmesternek szerény hajlékára nagy öröm szállt le. Ha valakinek azt tették volna kötelességévé, hogy megjelölje az újszülött pályáját, nem könnyű feladat lett volna. Egy oldalról rendkívül erős tudományos hajlam, más oldalról pedig olyan testi fogyatkozás, amely ezt a rajongást szinte lehetetlenné teszi. Hát nem tette lehetetlenné, amint ezt tudományos működése mutatja. Amilyen szilárd, kemény férfi volt egész jelleme szerint, olyan volt akkor is, amikor a sors kegyetlenségét kellett jóvátenni, amennyire lehetett.

Mi, Szarvas Gábor tisztelői, barátai halála után nemsokára emléket állítottunk neki, két mellszobrot. Az egyiket az Akadémia előtt, ahol már maga a hely is kitüntetés egy tudósnek, a másikat — nem kell fejtegetni mi okból, — szülőföldjén. Ez utóbbi azóta eltűnt. Így mondják.

SZIGETVÁRI IVÁN.

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET KÖZGYŰLÉSE.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület február 14-én tartott rendes közgyűlését Szarvas Gábor és Vámbéry Ármin emlékének szentelte születésük százéves fordulója alkalmából. Szarvas Gáborról Rubinyi Mózes, Vámbéry Árminról Kúnos Ignác emlékezett meg. Előadásuknak egy-egy részletét és a titkári jelentést itt közöljük.

1. Rubinyi Mózes előadásának befejező része:

«A Nyr. első szerkesztője nem állásánál fogva volt tekintély. Egyszerű középiskolai tanár volt — mint a Nyr.-nek még egy szerkesztője, a mostani —, tagja annak a magyar szellemi rendnek, melynél többet a magyar tudományos életben egy sem dolgozott. Tanítványai, hívei a szellemi és a közélet magas polcain helyezkednek el, az ő ereje, az ő tekintélye: tudása volt s az a kemény és mégis hajlékony toll, mely először mutatta meg, hogy van tudós munka szép és művészi formában is. Tolla tör volt ellenesei számára, de virág nyílt rajta azoknak, akik értették. Igazi vezér volt, több tekintetben szerencsésebb elődeinél.

Révai lelkesedése önmagában hamvadt el; Szarvasé eláradt egy új nyelvész-nemzetség tagjai között és iskolát teremtett. Révai Miklós után csak Horvát István következett. Szarvas Gábor után? Ha e kérdésre

felelni akarnánk, ide kellene iktatni kora nyelvtudományának igen kevés kivétellel minden munkás-nevét. Saját korának Kazinczyja volt, de a Nyr.-kötetek Kazinczy levelezésének gazdag köteteinél is többet jelentenek: egy tudomány alapjai vannak bennük lerakva.

Szarvas Gábor életének utolsó éveit világtalanul töltötte. Mint Friedrich Kluge, az első modern német etimológiai szótár s a legelterjedtebb német irodalomtörténeti kézikönyv szerzője világtalanul rendezte hű segítő kezekkel sajtó alá művei új meg új kiadásait, Szarvas is a «drága égi adomány», a szem fénye nélkül szerkesztette és írta a Nyr. új köteteit. «Szerkesztői szobája» — írja róla *Zlinszky* Aladár, a Bánóczi-émlékbeszédben — «a baráti összejövetelek, a kartársi vacsorák s az a láng, mely még világtalan szemeiből is kisugárzott, felgyújtotta a lelkeket és megvilágosította körülötte az elméket.» Isten megjutalmazta földi életünk legnagyobb értékeivel. Ha nem is *láthatta*, legalább *hallhatta* eszméinek diadalát. S az odaadó hű nő, hozzá méltó hitvese, Harrer Paula, szoríthatta meg hűlő kezét.

A tudós alakja eszmévé finomult és nem véletlen, hogy szobra Széchenyi parkjában hirdeti halhatatlan dicsőségét.»

II. Kúnos Ignác előadásából.¹

Megörökítvén dervis-multja viszontagságait, mint immár magyar egyetemi tanár és akadémikus, szinte kötelességének tudta, hogy a magyarság eredetének kérdését napirendre tűzze és sokoldalú tudásának fáklyájával megvilágítsa. Tépelődések előzik meg elhatározását, mert érzi, hogy céhbéli filológusnak nem született, tanulmányai sem tették azzá és nem egyszer hangoztatta különböző írásaiban, hogy inkább műkedvelőnek vallja magát, akinek irodalmi pályája terén is, tudása minden gyarlóságával, fogyatékoságával és hibájával kellett fellépnie.

— Mert ha tudós lennék — mondja —, nem kötnék le érdeklődésemet a kereskedelem és ipar, a politika, a föld- meg a néprajz kérdései és nem válik belőlem Ázsiának az a gyakorlati ismerője, aki minden iránt érdeklődött, ami belső Ázsiára vonatkozott és fenntartotta belső kapcsolatát a messze földön élő népek sorsának alakulásával.

És hogy mégis vállalkozott arra a feladatra, mely a tudomány-történetünknek úgynevezett ugor-török háborúját eredményezte, arra első sorban etikai okok készítették. Akadémiai támogatással indulhatott annak idején kockázatos útjára és első sorban nemzete szent ügyének akarta háláját leróni. Írói lelkesedéssel és tudósi tervszerűséggel indítja meg tudományos működését és két legkiválóbb alkotása fontos fordulót jelentett a hazai és külföldi orientalista irodalom történetében. Egyike a magyarok eredetével, a magyarság keletkezésével, gyarapodásával és szókincsével, másika a török népfajok etnológiájával, néprajzával és a török szókincs java részének megfejtésével foglalkozik.

Szinte intuitív módon eszmélt rá számos oly etnológiai meglátásra,

¹ Az előadás egész terjedelmében megjelent a Magyar Hirlap február 20. számában.

melyek később nyelvészi igazságoknak bizonyultak és több oly nyelvészi megállapításnak bukkant nyomára, melyek egyben etnológiai értékeségekké váltak. Nem egy magyar szónak és kifejezésnek fejtette meg török nyelvi eredetét és ha adatai némelyikéből hiányzik is a tudományos bizonyítékok meggyőző ereje és a többnyire emlékezetből idézett szóalakok hiteles megállapítása, őt tekinthetjük ama legelsőek egyikének, aki a magyar szókincs török elemeinek kérdéséhez a legtöbb anyagot szolgáltatotta. És nem is egy esetet tudunk, hogy annak idején tévesnek vagy megbízhatatlannak ítélt megállapításait az újabb kutatások helytállóknak és meggyőzőknek igazolták. Nem annyira tudósa, mint inkább művészi tudója volt a keleti, főképp pedig a török-tatár nyelveknek és a turkológiai tudomány őt vallja egyik megteremtőjének és mesterének.

A magyarságra vonatkozó alapvéleménye az volt, hogy valamint a magyar nyelv finn-ugor és török elemek összeolvadása, a magyar nép se lehet más, mint e népfajok vegyülete. Állítván emellett, hogy a magyar szókincs közelebbi rokonságban van a török-tatár, mint a finn-ugor szókinccsel és ennek alapján a magyar népet török eredetűnek tartja. Ellenében a hivatalos és hivatásos nyelvtudósok véleményével, mely a magyar nyelv eredetét teljes határozottsággal finn-ugor eredetűnek állapította meg, nyílt kérdésnek hagyván az etnikai származás problémáját.

És ha az ugor-török nyelvcsata nem is az ő diadalával dőlt el és ha alapvető eszméi, egészükben legalább, nem is bizonyultak tudományos igazságoknak, fontos és mélyreható eredményeket ért el a török filológiai kutatások terén. Meglepő és eddigelé ismeretlen etnológiai igazságokat hoz napvilágosságra, ó-török feliratokat és alig kibetűzhető kéziratokat fejt meg.

Világjáró és népkutató voltán kívül ujságírói működése is hozzájárulhatott, hogy szinte tudattalanul a világegység eszmei közösségébe kezdett belesodródni. Külső politikai gondolkozásában, benső élete összes megnyilatkozásaiban egyébként is nemzeteken, fajokon és hitéleteken felül állónak, de amellett mindig magyarnak érezte és vallotta magát. Nyelvek sokféleségén megírt munkái és levelezései egyetemesen emberi felfogásokat, emberi közösségen alapuló eszméket és elgondolásokat ébresztettek benne. A keleti és nyugoti világ különbözőségeiben nem az egymástól elválasztót, hanem az egymással összekötőt kereste és a lelkiek kiegyenlítődsét nem a formai külsőben, hanem a belső világában találta meg. Szinte élő lelkiismeretév és felelőtlen felelőségé lett a keleti és nyugoti világfelfogások ütközőjének.

Lelki adottságának ugyancsak ily nagyvonalú voltából magyarázható az a viszony is, mely közte és tanítványai között fennállott. Egyetemi tanzékén az előadói szabadság feltétlen elvét vallotta. Tanítványaira, akiket gondos megválogatással engedett magához, nem annyira tanítása pozitívumával, mint inkább pihenést nem ismerő munkabírásával, szorgalmának szuggesztív példaadásával és beszélő módjának lenyűgöző varázsával hatott. Ő nem annyira tanított, mint inkább tanulatott. Szabadjukra hagyta őket, mert a szabad emberi tevékenységnek volt hirdetője és formaságok ellenére is, nemcsak egyetemi hallgatóit tekintette tanítványainak, hanem mindazokat, akik írásait olvasták és belőlük okultak. A szabadság fék-

telen szeretetével függött össze ama gazdasági törekvése is, hogy élete mindenféle megnyilvánulásában anyagilag is függetlennek érezhesse magát.

III. Fokos Dávid titkári jelentése az egyesület működéséről az elmúlt években.

Az Országos Néptanulmányi Egyesületnek 1923. évi december hó 21-én történt újjászervezése óta 8 év telt el. Programmunk két pontból áll: egyfelől a magyar nyelv és folklóre tanulmányozása és tudományos művelése, másfelől a néptanulmány és eredményeinek népszerűsítése.

Tudományos munkásságunkról Egyesületünk hivatalos folyóirata, az immár 61. évfolyamát megkezdett, hetedik évtizedébe lépett Magyar Nyelvőr nyújt tájékoztatást. Folyóiratunk minden évfolyamában a magyar és összehasonlító nyelv- és néptudomány köréből az értékesnél értékesebb tanulmányok egész sorozata látott napvilágot. E régi, dicső múltú és nagyra hivatott folyóiratunknak és a nemrég kiadott Nyelvőrkalauzsnak megjelenése elsősorban ugyan alelnökünknek, *Balassa József*nek, a Nyelvőr szerkesztőjének és kiadójának az érdeme, de büszkék vagyunk arra, hogy ebben a nagyfontosságú hazánk és nemzetünk iránt érzett rajongó szeretettől áthatott munkában Egyesületünk ott állhat a szerkesztő mellett.

Az összehasonlító magyar nyelv- és néptudomány ügyét szolgálta Egyesületünk akkor is, mikor megkereste és megtalálta a háború után az újabb kapcsolatot a finn-ugor nyelvcsalád többi tagjaival; megszereztük a régebben csak fárasztó tanulmányutak segítségével megközelíthető rokon népek új irodalmának termékeit és azóta rendszeresen ismertetjük e tanulságos nyomtatványokat a Nyelvőrben.

Tudományos munkásságunk egyik legkiemelkedőbb mozzanata annak a testes és tartalmas emlékkönyvnek a kiadása volt, melyet mesterünknek, *Munkácsi Bernátnak* nyújtottunk át hódolattal születésének 70. évfordulóján, 1930. évi közgyűlésünkön.

Az Egyesület egyes szakosztályainak ülésein tudományunk körébe vágó kérdéseket vitattunk meg értékes előadások kapcsán. Így elnökünk, *Vikár Béla*, Finnországról és a finn-ugor népekről tartott előadást, *Bonkáló Sándor* az oroszországi újabb néprajzi kutatásokról számolt be, *Róheim Géza* a magyar néphit és népszokások köréből vette előadásainak tárgyát.

Tudományos feladataink elvégzése mellett kiváló gondot fordítottunk tudományunk népszerűsítésére. Legyen szabad e népszerű előadásainkra is legalább időrendi sorrendben való száraz felsorolás alakjában visszapillantunk:

Vikár Béla: A magyar faj, a magyarság faji összetétele.

Kúnos Ignác: Az új török társadalmi élet.

Bartucz Lajos: A magyarság faji összetétele.

Benedek Marcell: A legújabb erdélyi magyar irodalom.

Gábor Ignác: A magyar ritmusról.

Balassa József: Amerikai élet és az amerikai magyarság.

Vikár Béla: Utazásom Svéd-, Finn- és Észtországban.

Kertész Manó: A magyar udvariasság multjából.

Trostler-Turóczi József: Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában.

Czebe Gyula: A magyar őstörténeti kutatások legújabb eredményei.

Vikár Béla: Hindu rokonaink.

Kallós Ede: Forráskutatás az irodalmi élet őstalajában.

Munkácsi Bernát: Pályám kezdete.

Utolsó közgyűlésünk óta is két előadást rendeztünk: Vikár Béla «A magyar folklór köréből (népdal, babona stb.)», Vályi Félix pedig «Ázsia kultúrtörténeti szerepe» címmel tartott igen tanulságos előadást.

A jelen küzdelmei, a szebb jövőért való fáradozásaink közepett nem feledkezünk meg a multról. Kegyelettel őrizzük és ápoljuk a mult dicső hagyományait, elhunyt tudósaink dicső emlékét.

Miként 1929 november 3-án lélekemelő ünnepségen vehettünk részt, midőn felavattuk azt az emléktáblát, amellyel a magyar nyelvtudomány nagy mesterének, Simonyi Zsigmondnak, veszprémi szülőházát jelölték meg Simonyi tanítványai, tisztelői és barátai a nagy tudós halálának 10. évfordulóján, az idén is két nevezetes évfordulón veszünk részt. Mai közgyűlésünkön a 100 évvel ezelőtt született Szarvas Gábor és Vámbéry Ármin emlékének hódolunk. Részt akarunk venni azon az ünnepségen, melynek keretében Szarvas Gábor bajai lakóházát emléktáblával jelölik meg és levélben üdvözljük a pozsonyi emlékműbizottságot, amely a százéves forduló alkalmából Vámbéry Ármin emlékét szoborral kívánja megörökíteni abban a városban, amelyben az ifjú a maga tudományos álmait szötte, középiskolai tanulmányait végezte.

Nem fejezhetjük be azonban jelentésünket anélkül, hogy kegyelettel ne emlékezzünk meg a bennünket oly fájdalmasan sújtott veszteségeinkről. Tagtársaink közül, kikkel együtt kezdtük munkánkat az Egyesületben, a kérlelhetetlen Végzet elragadta körünkből a buzgó *Gedai* Józsefet, a fáradhatatlan *Simai* Ödönt, a lelkes *Verő* Leót, a tudós *Szirtes* Artúrt, a fényes tehetségű *Czebe* Gyulát. Emléküket kegyelettel, szeretettel őrizzük.

Jelentésemnek végére értem. Működésünknek nyolc esztendeje óta nagy eredményeket ugyan nem sikerült elérnünk, de a legmostohább viszonyokkal is dacolva, dolgoztunk becsületesen és sikeresen. A jövőben is azon leszünk, hogy Egyesületünk egyrészt tudományos feladatainak is megfeleljen, másrészt a tudománynak élőszóval és folyóiratunkban való terjesztésén is munkálkodjunk.

Adja Isten, hogy törekvéseinket, munkánkat siker koronázza!

GYÁSZJELENTÉS.

ERDÉLYI LAJOS

Február 24-én elköltözött közülünk Erdélyi Lajos, aki a polgáriiskolai tanárképzőn nemzedékeket nevelt fel a magyar nyelv szeretetében.

Háromszéki születésű volt (született 1871 jun. 1-én Uzonban) és lélekben sohasem szakadt el a Székelyföldről. Semmisem érdekelté annyira, mint azok a tudományos kérdések, amelyek a székelységgel kapcsolatosak. Élete utolsó éveiben is ezek foglalkoztatták leginkább. Szegény Erdélyi Lajos — olyan egészséges külsőt mutatott megrendült ízeivel is — ahányszor csak összekerültünk az utóbbi időkben, mind csak ezeket magyarázgatta nekem, sokszor szinte szenvedélyes hévvel.

Mint főiskolai tanár nagyon helyesen ismerte fel annak szükségét, hogy a polgáriiskolai tanárképzőn a magyar nyelvtudományi képzés középpontjává a dialektológiát kellene tenni. A polgáriiskolai tanárok ugyanis — közelebbi kapcsolatuk lévén a néphez, mint a középiskolai tanároknak — a magyar néprajz művelése mellett különösen a magyar nyelvjáráskutatás terén tehetnének legnagyobb szolgálatot a tudománynak. Erdélyi Lajos azonban inkább szemlélődő mintsem aktív természetű ember volt, úgyhogy nagyon is életre való eszméjét teljes mértékben nem sikerült megvalósítania, legalább is intézményesen nem. Reméljük, hogy utódai nem ejtik majd el ezt a gondolatot és talán majd lesz energiájuk is annak teljes megvalósítására,

hogy a főiskolán a magyar nyelvi szakon a tudományos képzés középpontjába a magyar nyelvjárás-kutatás és a magyar néptudomány kerüljön.

Erdélyi nyelvtudományi munkásságában nagyon figyelemre méltó, hogy mindig élénk érdeklődéssel kísérte az indogermanisztikának, különösen pedig a német nyelvtudománynak új törekvéseit, célkitűzéseit, hogy az ott elért eredményeket a magyar nyelvtudomány javára is hasznosíthassa. Magyar nyelvtudományi munkáinak java termését az utóbbi években — mintha már sejtette volna a közeli véget — kötetekbe gyűjtve kiadta. Átolvasva ezeket a dolgozatokat, majd mindegyikben találunk érdekes szempontokat, új eszméket, olyanokat t. i., amelyek ma is sok tekintetben újaknak számíthatnak. Csak sajnálattal állapíthatjuk azonban azt is meg, hogy Erdélyinek nem volt meg mindig az energiája ahhoz, hogy bizonyos gondolatokat a maguk teljességében és minden vonatkozásban végiggondoljon és kifejtse. Munkáinak azonban éppen ezen természetük miatt megvan nagy ösztönző hatásuk, úgyhogy új kiadásuk mindenképpen indokolt volt. Különben ezt Erdélyi Lajos is jól tudta.

Egyes alaktani kérdések mellett különösen a nyelvjárásban és a mondattan állott érdeklődése középpontjában.

Tanítói és tudományos munkásságának elismerését jelentette az egyetemi rk. tanári címmel való kiüntetése.

MOÓR ELEMÉR

IRODALOM.

Az eufémizmus. Irta Zlinszky Aladár. A Magy. Tudományos Akadémia. Budapest. 1931, 89. l.

Nemcsak a nyelvész olvashatja nagy okulással Zlinszky Aladárnak ezt a becses tanulmányát, hanem tárgyának érdekessége, kelle-

mesen folyó előadása arra is alkalmassá teszi, hogy a művelt magyar olvasóközönség ismereteit gyarapítsa.

Az eufémizmus mondanivalónk kifejezésének kényszerű módosítása, gondolataink kisebb-nagyobb

mértékű enyhítése, leplezése, amelyet felsőbb hatalmakhoz és embertársainkhoz való viszonyunk parancsol ránk. Ennek a stílusbeli jelenségnek két bővizű forrását elemzi igen tanulságosan a szerző: először a vallás parancsolta eufémizmusról szól, majd azokról az ide tartozó jelenségekről beszél, amelyek társaslény voltunkban gyökereznek.

A vallásos eredetű eufémizmus tárgyalását természetesen annak a jelenségnek elemzésével kezdi, amelyet a néptudomány *tabunak* nevez. A primitív népek tabu-törvénye tiltja bizonyos személyek vagy tárgyak érintését vagy nevének kiejtését; például a törzsfő nevét attól a pillanattól fogva, mikor a hatalmat átvette. Az istenek neve nemcsak az egészen primitív népeknél van tabu alatt. Az a félelem, amely ez elhallgatást vagy névcsereét okozza, az európai nyelvekben még most is ilyen érdekes szócsónkításokat eredményez: fr. *parbleu* (par Dieu), *morbleu* (mort de Dieu), n. *Teuxel* (Teufel), m. *bizony Istók, máruccse* (Mária úgy segéljen). Ám ezek a jelenségek inkább a névmágia körébe tartoznak. Valóságos eufémizmusról akkor beszélhetünk, amikor a félelem embernek, állatnak valamilyen hízelgő, kedveskedő nevet ad: a vogul a medvét *állatöregnek*, *erdőben élő öregnek*, *nyirbocskoros férfiúnak* nevezi, a szláv nyelvekből a félelem parancsolta eufémizmus kiirtotta a medve ősi nevét és csak a hízelgő körülírás (*medvedi* = mézevő) maradt meg. A m. *menyét* is a *meny* szó származéka, mint ahogy az olaszban is *donnola* a neve. A menyét e neveiben, valamint a szerző nem említette *szépasszonyban* rejlő eufémizmusnak egy nagy földön elterjedt mese a forrása.

A vallásos félelem sokszor egészen ellenkező értelmű nevet adat valamely istennek, szellemnek vagy egyéb fogalomnak; a m. *orbánc* szláv eredetije tulajdonképp a m. *Szent Orbán tüze*. A szerző itt említi az ilyen káromkodásokat: *Az áldóját! Menj az áldásba!* De hozzátehetjük még, hogy ilyen vallásos gyökerű eufémizmus magya-

razza magát az *áld* többől fakadt *átkoz* szavunk jelentését is, mint ahogyan a latin *sacer* is 'szent' és 'átkozott'. Ezt a jelenséget különben igen érdekesen fejtegeti a *tabu* szónak szintén ilyen kettős jelentésével kapcsolatban Freud *Totem und Tabu* c. könyvében.

A vallásos eredetű eufémizmusokról szólva hosszabb fejezetet szentel a szerző a halál enyhítő és szépítő kifejezéseinek és bemutatja a magyar és latin költői nyelvnek e téren való bámulatos gazdagságát.

A társadalmi eufémizmus jelenségei között első helyen tárgyalja az udvariasság kifejezéseit, amelyekkel magunkat megalázzuk és felmagasztaljuk azt, akihez beszélünk, majd pedig érdekes és részletes áttekintést nyújt arról, hogy koronként és néprétegenként milyen változó az eufémizmus területe és mértéke. Az az eufémisztikus félelem, hogy a kifejezés esetleg nem lesz méltó az előkelő társasághoz és eszméi fenségéhez, ösztökéli a précieuse-öket a legközönségesebb fogalmak körülírására: még a haját, lábát sem merik nevével nevezni, nem is szólva a zsebkezdőről. Ez a finomkodás a mi irodalmunkban a XVIII. század közepén kezd gyökeret verni és a tanulmányban érdekes lapokat olvashatunk Kazinczyék «fentebb stílus»-áról és irodalmi nyelvünkre gyakorolt, végeredményében jótékony hatásáról. Nem kevésbé tanulságos az a fejezet, amelyben az evés-ivás, nemi élet, a betegségek, az öregség, a butaság és hazugság eufémisztikus magyar kifejezéseit tárgyalja a szerző, többször utalva más nyelvek, különösen a Szentírás hasonló jelenségeire. A háború előtti évtizedek magyar világának Bécshez való viszonyára, illetőleg a háború utáni idők társadalmi viszonyaira szomorúan jellemző az eufémisztikus kifejezéseknek az a gyűjteménye, amelyet a királyságról és a zsidóságról olvashatunk.

Az eufémizmusnak nyelvtörténeti hatása abban is megnyilatkozik, hogy a szó jelentésén keresztül az, amit leplezni akartak vele; így jelent ma a n. *List* ravaszsgót, holott régen a *Gottes*

List értelme 'isteni bölcsesség', a n. *schlech* eredetileg 'egyszerű', amint ma is tovább él ez a jelentés a szó *schlicht* alakjával kapcsolatban. A m. *együgyű* és a n. *ein-fältig* az evangéliumok nyelvében még csak 'egyszerű' és az *étet*, megétet 'megmérgez' értelme is nyilvánvalóan az eufémisztikus használat eredménye. *Jámbor* szavunknak, amely a 'jó ember' összetétele, szintén van ilyen csökkent értékű használata. Ennek a gazdag múltú szavunknak eufémisztikus szerepére érdekes XVI. századi adalékot közölhetek: «Ellyen nagy kegetlenseget zerze rajtnk ez *jambor*» (LevTár 1:323, 1559-ből); szegény, megrablott jobbágyok panaszkodnak imígyen arra, aki mindenükből kifosztotta őket.

Még csak azt kell megemlítenünk, hogy a tanulmány egy fejezete az eufémizmus jelenségeit formális szempontok szerint osztályozza és végül hogy ellentétéről, a kakofémizmusról sem feledkezik meg. Remélem, hogy e vázlatos ismertetésből is kitetszik Zlinszky tanulmányának gondolatébresztő volta. Joggal remélheti a szerző, hogy akadnak munkájának folytatói, akik majd az eufémizmusnak a magyar nyelv történetében való érvényesülését fogják kutatni.

A szép tanulmány visszhangjaképpen ime magam is szolgálok néhány adalékkal. Kétségtelenül eufémisztikus törekvés az oka a házastárs jelentésű szavak koronként változó divatjának.

Feltűnő, hogy az ősi, tisztos *feleség* szóval a XVI.—XVIII. század főrangúinak levelezésében alig találkozunk; helyette a XVI. században a leggyakoribb a *házastárs* ilyenformán: «Paxy Anna, te *K házastársa*» (LevTár 2:13); «Ngos Bathori Ersebet azzonyomnak, Kercheny Lazlo *uram hazasarsanak*' (uo. 1:304). Sőt még a *gazdaaszszony* is elegendő a «feleség» szó helyettesítésére; Zalay Gábor például így hívja a fia keresztelőjére a soproni tanácsot: «az vr Im az *gazda a fzoninak egi fiu magfzatot adot*» (SoprLev. 229). Sőt gyakori az *atyafi*-nak a 'feleség' szó helyett való használata: kvrem kdet mint bizodalmas Vramat, hofi k...

mind azzoniommal az k zerelmes *attiafiawal* legien ielen' (uo. 128). Tudjuk, hogy az *atyámfia* nyelvünk történetében a *testvér* szó előzője, s az a körülmény, hogy a 'testvér' jelentésű szóval helyettesítik a 'feleség'-et, rávilágít a helyettesítés céljára is és ez nem lehet más, mint a házastársi viszony sexualis vonatkozásának az elhomályosítása. Tehát eufémizmussal van dolgunk. Természetesen ez a sexualis vonatkozás az új szón is csakhamar átüt és megint új helyettesítőről kell gondoskodni. A XVIII. század a *házastárs* ilyen vonatkozását úgy tünteti el, hogy a jelzőjét elhagyja, de meg egyéb helyettesítéséről is gondoskodik: «*Uri Parodat* ösmeretlen nagy jó Aszonyomat Draga *Tarsommal* egyöt alazatosan tisztelyök» (MúzTörzs. 1765). Ekkor lesz divatos a «*hütves társom*» (Gróf Klobusiczky A., MúzTörzs. 1775), amely a XIX. század elején *hitvessé* rövidül.¹ A grófi feleséget pedig a XVIII. század végétől fogva már így emlegetik: «Mélt. *Grófnéd* kezeit csokolom» (KazLev. 5:71). «Mondjad imádást-érdemlő *Grófnédnak*... Mondjad Sógorod *Grófnéjának* is» (uo. 5:305). «*Grófnédatt*... tiszteljük» (uo. 5:301).

Az is feltűnő, hogy az olvastam sok ezer levélben egyetlen egyszer találok azzal, hogy valaki a *nejéről* beszél: az en azzonyom *Neyemnekys*... az en fzegeyen azzonjom *Neyem*» (SoprLev. 226, 1594-ből). Viszont a XIX. század harmincas éveiben úri embernek *nője* a felesége (ma, amint Zlinszky is megjegyzi, nem a felesége): «Sajnálom [Szemere] *Nője* esetét' (KazLev. 21:323, 1830-ból). 'Nöm beteg' (Kossuth, MúzTörzs. 1845). 'Édes jó *nöm*' (Bajza, IrodTört. Közl. 18: 456, 1849-ből). A szabadságharc utáni évtizedekben pedig már a férjük nevén nevezett asszonyokat is így emlegetik: «Mocsáry *Lajosnő*» (MúzTörzs. 1852). «Özvegy Gróf Zichy *Istvánnő*» (aláírás uo. 1860). «Özv. Somoskeoy *Istvánnő*; Nagy *Istvánnő* szül. Csathó Mária úrnő» (uo. 1870). Egészen világos,

¹ KazLev. 5:34, 17:41, 21:577, Stettner, MúzTörzs. 1835.

miért szorította ki egy időre a -nő a régi és ma is szokásos -nét: csak nem lehet Gróf Zichy István-nőt feleség mivoltában úgy emlegetni, mint a szakácsnét, mosónét vagy Kisistók Vendelnét!

A régi magyar úriasszony a férjét urának nevezte, mert akkor még az *úr* szónak is nagy volt a becsülete. Az ősi *férj* szóval a levél szövegében egészen a XVIII. század elejéig egyáltalában nem, címzésben is csak egyszer találkoztam: Forgách Mária szólítja az urát «kedves *férjem* uram»-nak (LevTár 2:113). A *férj* szó 1710 táján kezdődő divatját nyilván elősegítette az *úr* szó értékének ekkor már tetemes hanyatlása. Az elhalt Bánffy Krisztina urát 1718-ban «*Uri Férjé*-nek, «keserves «*Uri Férjé*»-nek emlegetik (IrodTört. Közl. 18: 68). A század közepe táján már köznemes asszonynak is *férje* van: «Istenben boldogult kedves *Férjem*» (Kubas Erzsébet, MúzTörzs. 1760). «Az én szegény *férjem*, szép *férjem*, jó *férjem*» (Csokonai: Karyóné, ÖM 3:271). Grófnék az urukról a század közepén így beszélnek: «Istenben üdvözült néhai *Groffom s Férjém*... fönt irtt néhai *Groffom s Férjém*» (Gróf Zichy Borbála, MúzTörzs. 1746). Majd meg a «grófném» példájára a «grófom» is elegendő lesz: «Boldog emlékezetű *Grófom*» (Gróf Török Józsefné, KazLev. 17:190, 1820-ból).

Végezetül a gyermekkel kapcsolatos eufémizmusra megemlítem, hogy 1760-ban már a Nagyasszonyt «*Uri zálogjogaival egyetemben*»

köszöntik (Hotzka Ferenc, Múz. Törzs. 1780).

Azt hiszem, ennyi is elegendő két tanulság levonására. Az egyik az, hogy a társaságbeli finomkodás nálunk előbb kezdődik, mint az irodalmi és hogy a kettőnek egymáshoz való viszonyát érdemes volna az arra hivatottaknak feléríteni; a másik meg az, hogy Zlinszky Aladár tanulmánya ösztönzésül szolgálhat a magyar nyelvtörténet eddig még ismeretlen mozzanatainak tanulmányozására.

KERTÉSZ MANÓ

Könyvek és folyóiratok.

Konkoly Thege Miklós Andor. Idegen szók, új magyar szók. Tata, 1932.

Beke Ödön. A magyar halnevek származása. Különnyomat a «Halászat» c. szaklapból.

Balassa József. A helyes magyarság a szakirodalomban. (A Szaksajtó. 1932. 3--4. sz.).

Francia-magyar és magyar-francia nagy kéziszótár. Szerkesztette Sauvageot Aurélien, Balassa József és Benedek Marcell közreműködésével. I. rész. Dante könyvkiadó. Budapest. 1932.

Ungarische Jahrbücher. XII:1—2. *Julius v. Farkas.* Deutsch-ungarische geistige Auseinandersetzung im Vormärz. — *Iván Nagy.* Das Weltungartum. — *David Fokos.* Die etymologischen Figuren der finnisch-ungarischen Sprachen. — *W. Bang.* Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut.

NYELVMŰVELÉS

Személyazonosság. Csaknem mindennap találkozunk ezzel a szóval a napilapokban, ha a gyilkosság áldozatáról vagy ismeretlen öngyilkosról van szó. A rendőrség megállapítja az ismeretlen halott *személyazonosságát*; a Dunából kifogtak egy holttestet, de még nem tudták megállapítani a *személyazonosságát*. (Ez a használat a szó jelentésének félreértése. Személyazonos-

ságról csak akkor lehet beszélni, ha két, vagy több néven, két vagy több foglalkozással szereplő egyénről van szó és ezeknek a személyazonosságát állapítjuk meg. Ha egy csaló, betörő többféle néven, külsővel követi el gázságait, ezekről megállapíthatja a rendőrség személyazonosságukat. Ha X. Y. ügyvéd és költő, és valaki nem tudta, hogy ezt a két foglalkozást vagy

hivatást folytató egyén ugyanaz, felvilágosíthatjuk őt az ügyvéd és költő személyazonosságáról. Az ismert régi operettben végül kiderül Floridó és Celesztin személyazonossága. Azonban az ismeretlen öngyilkosnak, vagy a bűntény áldozatának csakis *kilétét* keresheti vagy állapíthatja meg a rendőrség. Egy egyénnek a személyazonosságáról nem lehet beszélni.)

B. Ö.

Lepe és lepke, pille és pillangó.
A szerkesztőség szíves engedelmével ismét kivonatolom egy nyelvtörténeti tárgyú hosszabbacska tanulmányomat, amely a *Debreceni Szemle* 1932. évfolyamában jelent meg (104—107. lap).

A most ismertetendő közlemény «*Lepe és lepke, pille és pillangó*» címet visel és a Nyelvőr olvasóit annál inkább érdekelheti, mert e szavak egyikével, a *lepkével* már foglalkoztam e folyóiratban. (Nyr. 59., 217—9. *Lebke és lepke.*) A fenti négy szó használata történetében ismét Kazinczy és Debrecen állanak egymással szemben. (Kazinczy szinte szerelmes volt a *lepé*-be és emiatt nem fogadta el, sőt üldözte a *lepké*-t és még inkább a *pillangó*-t; Csokonainak «A pillangóhoz» intézett költeményét megdicséri, de címe ellen tiltakozik. — Debrecen azonban (s itt Debrecenen Földit, Csokonait és Csokonai barátját, Kis Imrét kell értenünk) nem egvezett Kazinczyval, [annyival kevésbé, mert Földi a maga állattanában (*Az állatok országa* 1801) már úgy csoportosította a pikkelyes szárnyú rovarokat, hogy pillangóknak, lepkéknek és pillékeknek nevezte őket és ezek az elnevezések a tudományos műnyelvben közönségesekké váltak. A *lepe* szó a Mondolat-perbe is belevegyült és itt is szembe van állítva a *lepkével* és *pillangó*-val.]

Kazinczy költői és írói pályája további folyamán is mereven ragaszkodik a *lepéhez*, de e téren leghívebb tanítványai sem követik, még azok sem, akik a Csokonai *babér*-jával szemben Kazinczy *borostyán*-ját kultiválták. Berzsenyinél, Kölcseynél, Kisfaludy Károlynál nem mutatkozik *lepe*; az igaz, hogy *pillangó* sem. De Vö-

rösmartynál már feltűnik a *pillangó* és amikor Petőfi és Arany költeményeiben is megjelenik, attól fogva nincs magyar költő *pillangó* nélkül.

A mai költői nyelvben a *pillangó* mellett közkeletű a *lepke*, elég gyakori a *pille* is, főképp a népnyelvben, de a *lepe* annyira megritkult, hogy megszámlálás esetén talán csak minden ezer *pillangóra* és ezer *lepkére* esnék egy-egy *lepe*.¹

Habent sua fata non solum libelli, sed etiam verba!)

(Debrecen.) KARDOS ALBERT

Mihez fér szó és mihez nem fér szó? Herczeg Ferencnek az *Új Időkben* közölt egyik elbeszélésében, a «Bizonyítékok hiányá»-ban olvasom ezt a mondatot: *Veron bűnösségéhez szó sem férhet.* (1932. évf. 60. lp.) [A szerző ezeket a szavakat a kegyelmes asszony ajkára adja, aki látogatóban van méltóságos asszony barátnőjénél és aki ezekkel a szavakkal azt a meggyőződését akarja kifejezni, hogy barátnőjének elveszett 25,000 pengőjét csakis a szobalány, t. i. Veron lopta el. A kegyelmes asszony azal is megerősíti a maga meggyőződését, hogy ő mindig Lombrosó-típusnak tartotta azt a Veron nevű cselédszemélyt.]

Fennakadtam a szószerint idézett mondaton, elolvastam nem egyszer-kétszer és elolvastattam nem egy-két romlatlan nyelvérzékű magyar emberrel. Mindannyian azt mondtuk, hogy itt valami baj van, hogy Herczeg Ferenc rosszul használja a «szó sem fér hozzá» kifejezést, hogy talán rokon kifejezéseket cserélt össze. [Az idézett mondat ugyanis első hallásra mindnyájunk előtt éppen ellenkező értelműnek tűnt fel, mindnyájan azt gondoltuk, hogy a szerző azt akarja a kegyelmes asszonnyal mondatni, hogy nem hisz a Veron szobalány bűnösségében.]

De nem elég ezt megállapítani, próbáljuk meg meg is magyarázni,

¹ Érdekes, hogy egészen friss keletű verskötetben (Szill András: *Hullámjáték*, 1932) találom mind a *lepkét*, mind a *lepét*, sőt a *pillét* is.

hogyan hol és miképp vétette el a dolgát Herczeg Ferenc?

Talán a példák fognak világosságot deríteni.

Szokratesz ártatlanságához szó sem férhet. Széchenyi István lángelméjüségéhez szó sem férhet. A «Tetemrehívás» költői tökéletességéhez szó sem férhet. Isten mindenhatóságához szó sem férhet.

Ezek a mondatok kifogástalannak; mondhatnók: helyes magyar-ságukhoz szó sem férhet.

De lássunk néhány más példát.

Efiáltesz árulásához szó sem férhet. Haynau embertelenségéhez szó sem férhet. A tékozló fiú könnyelműségéhez szó sem férhet. Az ördög gonoszságához szó sem férhet.

Ezek a mondatok nem felelnek meg a magyar észjárásnak, pedig szerkezeti szempontból teljesen azonosak az előzőkkel. Tisztán a magyar észjárás dönti el az első és második mondatcsoport közti különbséget, az első csoportnak a helyességét, a másodiknak a helytelenségét.

A magyar észjárás — úgy látszik — mikor jó tulajdonságot, dicséretes dolgot tulajdonít valakinek, akkor a birtokost és birtokot elválaszthatatlanul összekapcsolja és a szoros összetartozást, az állítás képtelenségét többek között ezzel a kifejezéssel erősíti meg: *szó sem fér hozzá*.

De ha rosszat, nemtelent tulajdonítunk valakinek vagy valaminek, akkor a magyar észjárás a birtokos és birtok kapcsolatát, az állítás kétségtelenségét, nem a *szó sem fér hozzá*, hanem valami más kifejezéssel erősíti meg, például ezzel: *kétség nem fér hozzá, kétségen kívül, kétségen felül van* stb. E szerint a második csoportbeli mondatok azonnal helyesek lesznek, mihelyst a szó helyett *kétség* kerül a mondatokba, tehát ha így vagy ehhez hasonlóan alakulnak: *Efiáltesz árulásához kétség sem férhet. Haynau embertelensége kétségen kívül van. A tékozló fiú könnyelműsége kétségen felül van. Az ördög gonoszságához nem férhet kétség.*¹

Visszatérve kiinduló pontunkhoz, Herczeg kegyelmes asszonyát is

mingyárt tisztán megértettük volna, szavainak értelme bennünk semmi kétséget nem támasztott volna, mihelyst így szól: *Veron bűnösségéhez kétség sem férhet.*

(Debrecen) KARDOS ALBERT

Suta idegen szavak. Nyelvünkben mindig megvolt az a törekvés, hogy az idegenből átvett szavaknak magyaros ritmusú hangzást adjon. Látjuk ezt valamennyi jövővény szavunknál. Csak legújabban vesznek át gondolkodás nélkül eredeti formájukban egyes idegen kifejezéseket, amelyek kirívóan hatnak nyomtatásban is, de még inkább az élőbeszédben.

Kettőre mutatok rá; ez a *drog* és a *kartoték*. A *drog* német alakja *Drog(u)e*, francia *drogue*, angol *drug*. Az egyik lexikonban azt látom, hogy a németalföldi *dro(o)g* (*trocken*, száraz) szóból származik, mások bretón vagy kelta származásúnak mondják. Bármiként áll a dolog, nekünk a *drog* alakban (v. a német *droge* formában) idegenszerű. Használunk kell, mert nyelvünkben, de a nyugati nyelvekben sincs olyan eredeti szó, amely értelmét pontosan fedi. De ha használjuk, miért nem alkalmazzuk olasz változatában, amely *droga* s fűszerszámot, stb. jelent. Ez a magyar nyelvnek sokkal megfelelőbb hangzású, mert nem olyan suta, mint a *drog*, többesben *drogok*; helyesen *drogák*, *drogáruk*. A továbbképzésben megmaradhat a *drogéria*, *drogista*, stb. A hangzókijugratásra van elég példánk.²

¹ Sőt e mondatok a *kétséget nem szenved* vagy *nem tűr* fordulattal is alakíthatók volnának, ha ennek némi német íze nem volna.

² Még helytelenebb, hogy üzletek cégtábláin, hirdetéseiben ezt a képtelen alakot látjuk: *drogueria*, *droguista*. A francia *drogue* alakból maradt meg ez az írás; csak-hogy ott az *u* betűnek az a szerepe, hogy a *g*-t ne olvassák *zs*-nek az *e* előtt. A németben így írják: *Droge*, *Drogist*. A rossz írás azután szüli a rossz kiejtést és gyakran halljuk, hogy a *droguistában* az *u*-t is kiejtik. (A szerkesztő.)

A másik szó szintén kereskedelmi vonatkozású. Ez a *kartoték*, németül *Kartothek*, újabban *Kartei*. Az iroda racionalizálásával került élénkebben forgalomba. Ez is nagyon sután hangzik a fülemnek és idegenszerűnek ebben az alakjában. Nem tudom, miért használják így, amikor megvan a második felének a latinból származó, a magyarban régen polgárjogot nyert *téka* (német *Theke*, latin *theca*) alakja. Mi még az iskolában *tékába* írtunk. Használjuk tehát az idegenes, suta *kartoték* helyett a teljes hangzású *kartotéka* alakot. Ez is olyan idegen szó különben, amelyet egyelőre jó magyarral nem helyettesíthetünk.

Ha már benne vagyok a suta-hangzású idegen szók felsorolásában, hadd irányítsam a figyelmet egy harmadikra is, amelynek szél-tiben-hosszában használt alakjával nem tudok megbarátkozni. Ez a *szociálpolitika*. Roppant nyersen érzik ki belőle németből való átvétele. A viláért sem kívánom, amint egyszer divat volt, hogy minden latin eredetű jelzőben állítsuk vissza a sokszor lekopott *-is* végzetet, de legalább ezt az egy szót használhatnók teljesebb, csengőbb formájában *szociális politikának*, s ez értelmének is jobban megfelelne. (Épúgy nem mondjuk *nominálérték*, hanem *nominális érték*.) Már a *szociáldemokráciában* nem merem ezt javasolni, annyira megszöködött használata ebben az alakban. Pedig sokunknak bántja ritmusérzékünket ez a képzésforma is.

SCHACK BÉLA

A könyvművelés magyarországi helyzete.
Több évtizedes újságírói gyakorlatra és tapasztalatokra hivatkozva, merem állítani, hogy a napilapokban burjánzó magyartalan szó- és mondatfűzésnek, a nyelvi idegenszerűségeknek, a nyakatekert kifejezéseknek legalább is a nyolcvan százaléka a könyvművelés laptudósítók révén lopkodott be a sajtó stílusába. (Aki ismeri a napilapok belső munkájának rohanó iramát, lázas ütemét, nem csodálkozhatik, hogy — különösen a «lapzárást» megelőző félórán — nincs idő a könyvművelés

sára», megfésülésére. A segédszerkesztő és a munkatársak bizony csak «leragasztják» a szétvagdosott kéziratlapokat, címmel látják el, tipografizálják s legföllebb ha a nagyon goromba elírásokat, magyartalanságokat és «lájterjakabokat» írthatják ki. Így kerül aztán bele az újságokba a rengeteg «mely szerint», «miszerint», meg a többi, a mult század második felében felhízlalt díszpéldánya a stílus kuriálisnak. És így kerül az újságokba a rengeteg idegen műszó, a «Stillhalte»-tól a «transzfermoratorium»-ig, a hajmeresztő «leépítés»-től a «lenyomozás»-ig. Tessék nekem elhinni, a napilapok szerkesztői székében elsőrendű magyar stílisták ülnek, vagy — ha csupán a lap technikai összeállításával, személyi ügyek intézésével, a szerkesztőség belső adminisztrálásával vannak megbízva — kiváló nyelvérzékű lektorok vágják át magukat a kéziratok megen. A napilapok ú. n. «megíró» munkatársait mindig az irodalmi értéket képviselő újságírókból toborozták. Még a riporterektől is megkövetelik a szabatos, tiszta írástudást. A lőtőfutó, gyorsan tájékozódó, kitünő összeköttetésekkel bíró riporter, ha netalán gyöngébb stílista, komoly újságnál állandó ellenőrzés alatt áll, már ami a kézíratait illeti. Ha rendet akarunk teremteni, a könyvművelés portáján kutakodjunk. A könyvművelés újságírás kemény és igen nagy felelősséggel járó robotját túlnyomórészt gyorsírók végzik. Tehát nem szépírók, nem a magyar nyelv művészei. (Bár akadnak köztük ilyenek is.) A könyvművelésnél talán még a napilapokénál is lüktetőbb a munka tempója. Akinek nincs a vérében és az ujjhegyében a magyar nyelv minden csínyja-bínja, aki — hogy egyebet ne említsek — nincs a szinonimák birtokában, még a legnagyobb gondosság mellett sem képes megfelelni a szép és tiszta kifejezésmód követelményeinek. Mi volna hát a teendő? Tekintettel a magyar írók siralmas gazdasági helyzetére, a vezető könyvművelésnél egy-két lektor alkalmazni. Bármelyik biztos tollú elbeszélőírónk vagy költőnk,

aki ma a leggyilkosabb nyomorral viaskodik, szívesen vállalkoznék erre a közérdekű feladatra. Például magának az államnak kellene előljárni. Minden minisztériumba nevezzenek ki olyan írókat, akik a törvényjavaslatok, rendeletek, leiratok stb. szövegéből irgalmatlanul kipusztítják a magyartalanságok és értelmetlenségek sűrű tenyészetét. Igenis, itt kell kezdeni, hiszen a köznyomatosok közleményeinek jó része a minisztériumokból kerül ki. (Alany az első sorban, állítmány a kilencedikben, közbül egy tucat kegyetlenül csikorgó mellékmondat.)

MOLNÁR JENŐ

«Miszmaher», «mizmahol». Semmiféle szótárban nem találni a nyomát. Pedig rengeteg «miss» kötőszóval képzett szava van a német nyelvnek. A «Miszmaher» «miss»-e nem is azonos ezzel a gazdag tartalmú szócskával, amely főnévvel és igével való kapcsolatban csodálatos színekben ragyog, egész sor elvontságot, érzést, hangulatot, cselekményt fejez ki irigyléreméltó könnyedséggel és találatkonysággal. A «Miszmaher» «miss»-e a «jiddis»-ből szivárgott át a német szóhasználatba. «Misz» = rút, csúnya. Ki ne hallotta volna? Budapesten csakúgy, mint Bécsben, Lembergben, Varsóban vagy Berlinben. A «Miszmaher» — kissé póriás szólással — berondítja azt, ami másnak tetszetős, kedves, hasznos, kellemes, élvezetet jelentő. Nagyis rúttá teszi. A «Miszmaher» felhőt borít jókedvünkre, megútáltatja velünk az ízes falatot, elriaszt valaminek a látásától, hallásától, visszatart kirándulástól, utazástól, vállalkozástól, az imádkodó nőben valami rossz tulajdonságot fedez föl, a levesben mindig hajszálat talál (úgy is mondjuk: beleköp), a «Miszmaher» akkor boldog, ha a maga sivár és savanyú életszemléletével megfertőzheti a felebarátját, — szóval pontosan az ellenkezője annak a jómodorú, csiszolt izlésű embernek, aki mindig kellemes igyekszik lenni vagy — a legrosszabb esetben — hallgatással siklik el olyan dolgok fölött, amelyek nincsenek igényre vagy bármely okból az el-

lenérzését hívják ki.) Hányszor halljuk az üzleti életben: «Ugyan ne mizmaholjon engem!» Hogyan kellene vagy lehetne ezt magyarul, illetve magyarán mondani? Van egy jó kifejezésünk: kedvrontó. (Hibája, hogy kissé nehézkes, kakofonikus a mássalhangzók torlódása miatt.) Mégis: a «Miszmaher»-nek csaknem egészen tökéletes helyettesítője. Valamikor azt találtam mondani egy ilyen «Miszmaher»-re: kedélyhervasztó. Persze ez csak afféle széphanzású szókép. Már valamivel bajosabb a «mizmaholni» egyértékessére ráhibázni. Pl.: «mizmaholta az egész előadást» vagy: «ne mizmaholja (nekem!) ezt az üzletet.» Aki az előadást (színházról van szó) «mizmaholta», az nemesak rossz véleményt mondott róla, hanem élénk tevékenységet is fejtett ki abban az irányban, hogy mások is tudomásul vegyék, milyen rossz volt szerinte az előadás. Mondhatnánk talán: «leszólta» az előadást (egyidőben divatos volt ez a műbírálati kifejezés: «depogonyította») vagy «alaposan elintézte», «lehordta», «kizsigerelte» stb., — de egyiknek sincs meg a «mizmaholó» zamata (?). A másik példában azt mondhatná a kereskedő: «ne rontsa el ezt az üzletet» vagy «ne akarjon lebeszélni róla», — de érzésem szerint ez sem az igazi. A minapában Balázs Árpád, a kitűnő zeneköltő ezt a kifejezést használta valakivel szemben, aki nagy «Miszmaher» hírében áll: «gaszt vetett rá». Hopp, — ez érdekes, — mondtam — s tudakolván, honnan vette a szóképet, azt felelte, hogy Erdélyben használják. Gast vetett rá, vagyis: beszennyezte a másíknak az ételét-italát, holmiját, hogy ne tudja hasznát venni. Nem állítom, hogy a «mizmaholni»-t pontosan fedi minden esetben, de — már csak a nyelvtisztaság magasabb erkölcsi szempontjából — nagyon kívánatosnak tartanám, ha az erdélyi «gaszt vetni» kizszorítaná a magyarban visszatetsző hangzású jiddis-német kifejezést.)

MOLNÁR JENŐ

Új magyar szavak. (A Magyar Sütők Lapja összeállított egy sütőipari szótárt ezzel a jelszóval: Csak

magyarul. Nagy dicséretet érdemel a szótár összeállítója, mert több mint száz, használatban levő idegen szó helyett ajánl jó magyar szót. Néhány esetben túlzásba ragadta őt a magyarosító buzgalom, mert *pék*, *pékség* helyett nem szükséges más szót (sütő, sütőde) ajánlani, és a *kijli*, *zsemlye* szintén annyira meghonosodott magyar szavak, hogy semmi szükség sincs új nevek (csavart, szarvas, gömbös) ajánlására.)

B. J.

Olvasás közben. (Egyik napilapunk írja: «Németország... saját erejéből, súlyos áldozatok révén

meg akarja őrizni függetlenségét.» Kirívó példája a *révén* szó helytelen használatának. Németország súlyos áldozatok *árán* akarja megőrizni függetlenségét.) — (Egy regényfordításban (A kínai papagáj, ford. Zigány Árpád) olvassuk ezt a mondatot: «Mondja meg őszintén; miért horgol engem?» Ez a csúnya germanizmus a német *haken* ügyetlen fordítása. A címlap szerint angol eredetiből fordították; csak hogy ez a «horgolás» csakis úgy kerülhetett bele, ha német szöveg volt a fordító szeme előtt.)

K. L.

MAGYARAZÁTOK.

Horger Antal Igeragozástörténetéhez. Horger Antalnak *A magyar igeragozás története* c. értékes munkájára a MNy. 27 : 195—203. és a Nyr. 60 : 77—78. lapjain megjelent érdemleges bírálatok után legyen szabad nekem is néhány észrevételt tennem. Egyszerűség kedvéért minden csoportosítás nélkül a tartalom sorrendjében adom ezeket elő.

29. §. Itt a multidejű *várt-ál*, *kért-él* mellett egyszerűen „felszólító *várj-ál*, *kérj-él*“ alakokat kezd magyarázni H., annak észrevevése nélkül, hogy ezek nem eredeti és nem köznyelvi, hanem csak újabban támadt nyelvjárási alakok. (A 17. lapon egyenesen azt írja: „a köznyelvi *vártál*, *kértél* és *várjál*, *kérjél* alakok“ stb.). Ez annyival föltünőbb szerkesztésbeli pongyolaság, mert a 27. §-ban helyesen állapította volt meg, hogy az alanyi ragozású 2. személyű igealakoknak vagy *-l* (*várná-l*, *vártá-l*), vagy *-sz* (*vár-sz*) a ragjuk, vagy egyáltalán nincsen személyragjuk, pl. *várj*;“ a 30. §-ban pedig (17. l) ezt írja szerzőnk: „A felszólító módú *várjál*, *kérjél* alakok helyett legtöbb esetben csak azt mondjuk, hogy *várj*, *kérj*. A személyragnak itt észlelhető hiánya azonban nem utólagos elveszés következménye, hanem ellenkezőleg: ősidőből megőrzött régiség“, a köv. lapon meg „az utóbbi évszázadok folyamán analógiás hatás következtében“ támadt alakoknak mondja a *várj-ál*, *kérj-él*-félüket.

41. §. A föltételezett *nektük-sze* alak sajtóhiba. Helyesen: *netük-sze*.

42. §. *b)* alatt az *alszik* ige föltételezett **alún* elb. alakjáról azt olvassuk, hogy néhány hasonlóval együtt nyelvemlékeinkből véletlenül nem mutatható ki. Helyes lett volna már itt megemlíteni, amit csak jóval később, a 188. §. jegyzetében olvasunk, hogy az *alún* alakot Arany használta *Vojtina Ars poétikájában*.

45. §. *b)* alatt nincs említve, sem magyarázva a *jő* igének *jössz* ejtésű 2. személye, amely pedig tudtommal igen közönséges.

53. és 57. §. E két helyen két egymásnak ellenmondó véleményt nyilvánít a szerző Szinnyeinek arról a fölfogásáról, amely szerint valamikor minden alanyi ragozású egy. 3. személyű igealak *-n* ragos volt (**váron*, **kérén* > *vár*, *kér*). Ezt a fölfogást H. az 53. §-ban fölöslegesen mondja, mert az ősi korban lehettek jel nélkül való 3. sz.-ű alakok is; az 57. §-ban pedig ugyanerről a fölfogásról így nyilatkozik: „Ugyanígy érezzük az egész *-nak*, *-nek* részt ragnak azon sok más igének többes 3. sz.-ű alakján is, melyek Szinnye helyes fölfogása szerint (49. §)... jóval az írásos nyelvtörténet kezdete előtt vesztették el egyes 3. sz.-ű alakjuk *-n* ragját. (Tegyük fel pl. **váron*, **kérén* > *vár*, *kér*)“. Súlyosbítja az összeviaskodást, hogy a most idézett helynek a 49. §-ra

való hivatkozása maga is ellenmondást tartalmaz, mert ebben a §-ban H. nem csatlakozhatott Szinnyei nézetéhez. Alább pedig, az 57. §-t közvetlenül követő 58. §-ban ismét Sz. nézetének az ellenkezőjét hirdeti a szerző, mikor azt mondja: „könnyen lehetséges, hogy pl. a *vár*, *kér* a tővégi magánhangzók elveszése előtt mindig csak *-n* nélkül való **várnu*, **kérü* volt.“ Ezek a folytonos ellenmondások annyival föltűnőbbek, mert a szerző mindenütt maga idézi a kérdést tárgyaló párhuzamos helyeket; csak figyelmesen el kellett volna olvasnia is őket.

89. §. Az *-ik* rag hangalakjának eredetibb *-ék*-ből szerintem nem kellett okvetlenül *ízó* nyelvjárásterületen keletkeznie. Az *é - í > i* hangfejlődés elképzelhető a régi magyar köznyelvben is, hiszen ugyanígy fejlődtek például a mai *-it*, *-int* igeképzők és az *-int* módhatározó rag is: *-ét - íl* (az irodalmi helyesírásban) *> -it* (a közönséges kiejtésben); *-únt > -int* (ki is mutatható régebbi irodalmi adatokból, l. TMNy. 389, ill. 684) *> -int* mind az igeképzőben, mind a névragban. Hozzá tehetem általánosságban azt is; hogy régebbi korokban bizonyára nem volt olyan könnyű és sűrű az érintkezés az ország különböző részei közt, főképp az egymástól legmesszebb esők között, hogy egy-egy nyelvjárási alaknak az egész nyelvterületen való elterjedését olyan valószínűnek tarhassuk, mint ahogy ez ma lehetséges.

90. §. A régebbi *énné-ék*, *kénzatné-ék*-féle hangsorból a szerző szerint úgy lett a mai (ő) *énnék*, *kénzatnék*, hogy a két szomszédos *é* hang közül az első a hangür megszüntetése céljából kiesett volna. Mivel lehet ezt a fejlődésmódot bizonyítani? Hiszen itt hangür a közbül föllépett félhangzó *i* következtében nincs is tulajdonképp. Természetesebb volna talán így képzelni el a fejlődés menetét: *-né-ék > *-néjik > *-néik > *néik > -nék*. Ezt aHB. *encyc* (olv. *éneik* v. *éneik*) alakja és más nyelvemlékek *ölettelnéik*, *veritőznének*-féléi, amikre a szakasz végén maga H. hivatkozik, meg is erősíthetik.

92. §. (Somogy megye, Gömör megye írásmód szerintem nemcsak hogy helytelen (olyan, mintha Szeged város-t, Pécs város-t stb. írának), hanem egyenesen ellenkezik is az elfogadott, hivatalos helyesírással. (Így találjuk a könyvben másutt is, pl. Zalamegyében 146. §. stb.))

116a. §. Az „örökös *eszem-iszom*“ kife-

jezésben a főnévül használt 1. sz.-ű igealakot, szerintem nem szükséges okvetlenül tárgyasnak fogni föl. Horger ezt a pontot egyenesen a következő megjegyzéssel fejezi be: „Sajátságos, hogy csak tárgyas ragozása (*várom* típusú) 1. sz.-ű igealakokat használunk így főnévileg, iktelen vagy ikés alanyi ragozásúakat (*várok* vagy *fázom* típusúakat) ellenben sohasem. E feltűnő jelenség oka eddig ismeretlen“. Megfelelnek a szerző a „jaj! *veszék!*“ (azaz: jaj! elvesztem!) kifejezésből lett *jajveszék*-ről (l. Nyr. 27:299—300), amelynek igéje alanyi ragozása 1. személy, és az *üllek*-ből lett *ülleg* főnévről, amelyet pedig megtalálhatott volna Simonyinak maga idézte értekezésében, a 440. lapon. (Az idézés lapszáma H.-nél hibás.)

119a. §. A 3. sorban **fonnyjuk* h. pontosan **fonyjuk*, **csaljjuk* h. pedig **csalyjuk* olvasandó.

A 135. §. szerint a 3. sz.-ű alanyra és meghatározott 3. sz.-ű tárgyra mutató igealakok ragja eredet szerint azonos az egy 3. sz.-ű birtokosraggal, amelynek legrégebbi magyar alakja a 136. §. szerint **-i* volt. A névragos és igeragos alakok fejlődésének párhuzamba állítása azonban itt és a köv. 137. §-ban nem teljes. A névszó-alakok fejlődése ugyanis ez: **fogsi*, **szemsi* *> *fogé*, **szémé* *> foga*, *széme*; az igealakoké ellenben: **vársi*, **kérsi* *> *váré*, **kére* *> várja*, *kéri*. A fejlődés végeredménye közt mutatkozó eltérés azonban (amott *-a*, *-e*, emitt *-ja*, *-i*) nincs megmagyarázva.

148. §. 5—6. s.: *közhasználatúvá* h. olv. *közhasználatú*.

186. §. Az elb. alak 3. személyének fejlődését úgy magyarázza a szerző, hogy ez eredetileg például **fázé-ék* volt, amely **fázejék*-ra változott volna, s aztán a szomszédos két *é* közül az első, vagyis az elbeszélő-jel a hangür megszüntetése céljából kiesett; a *fázék* alak *é*-je tehát nem az elbeszélő-jel, hanem a személyraghoz tartoznék. Ez egy kissé papirosízű fölfogás. Először is miért kellett az egyik *é*-nek kiesnie, ha már a kettő közé a hangürtöltő *i* beekelődött? Másodszor hogyan állapíthatjuk meg, hogy a két *é* közül melyik esett ki, és melyik maradt meg? Sokkal egyszerűbb közbeeső **fázejék* föltételezése nélkül úgy képzelni el a fejlődést, hogy a két egymás mellett *é*, amely csak időtartam dolgában különbözik az egyszerű hosszú *é*-től, időtartamban megrövidült és pusztá *é*-vé

lett. Erre a fejlődésre van egy egészen biztos példánk a *jól* határozószó keletkezésében, amely eredetibb *jó-ól-ból (vö. régi *rossz-ól*) hasonló módon rövidült meg, az ugyanúgy magyarázható „*hála-á legyen“ > „*hála* legyen“ esetét (l. Nyr. 43 : 425) nem is említve.

187b. §. Itt azt olvassuk, hogy Melich „ugyanott *meg* is magyarázza ezt a feltűnő nyílt *é*-t, de hogy hogyan, azt képtelen vagyok megérteni.“ Ha H. nem képes ezt megérteni, akkor az ő számára nincs is az az *é* hang *meg*magyarázva, csak magyarázva.

194. §. Itt az utolsó előtti mondat furcsán hat állítmány nélkül. Ezt a mondatrészt ugyanis csupán a < és > jelek pótolják.

225a. és b. §. Nem tartom valószínűnek a *várd*-féle rövidebb főszól. alakoknak itt adott magyarázatát, amely szerint ezek nem a *várjad*-félék rövidülései volnának, hanem a módjel nélküli, kopott *vár'* (< *vár-j*)-félékből származtak volna közvetlenül, a tárgyas ragozás 2. sz.-ű *-d* ragjával. Ez szerintem azért valószínűtlen, mert a *várd*-félék általános köznyelvi alakok, míg a kopott *vár'*-féle főszólító mód ma is, régebben is kivételeszerű.

231. §. Itt azt olvassuk: „Abból, hogy a *metsz* és *tetszik* igéknek is *messe*k, *mess*, *messën* stb., *tessem*, *tessél*, *tessék* stb. a felszólító alakjaik, arra lehet következtetni, hogy az elvárt *tt*y helyett meglevő *ss* keletkezése korábban e két ige *sz* hangját még nem érezték a tőhöz tartozónak“. Ha már megvolt az *sz* ezeknek az igéknek jelenidejében (*met-sz*, *tel-sz-ik*), akkor szerintem nehéz lett volna ezt a tőhöz nem tartozónak érezni (ilyesmit inkább a nyelvész tud így elkülöníteni, mintsem a közönséges beszélő). Sokkal valószínűbb, hogy a *mess*, *tessék*-féle alakok akkor keletkeztek már, mikor ezek az igék az *-sz*-et még nem vették föl a jelenidőben képzőül. Ez annyival valószínűbb, mert hiszen a *t* végű igék kivételes főszól. alakjai H. szerint is (220. §.) igen régi eredetűek, abból a korból valók, mikor a főszól. mód jele még $\chi \sim \chi'$ volt.

235. §. *Tanihak*, *gyűhünk*, *gyuhuk*-félékre ne volnának a régiségben adatok? Bizonyára pusztán véletlen, hogy eddig nincsenek idézeteink ilyenekre. Ugyane §-ban a 130. l. első sorában 'alítson' h. olv. 'alítson'.

242. §. Itt meg van állapítva, hogy a *hisz* ige főszól. alakjában hosszú *ggy*

van, s ezt a következő 243. §, magyarázza is. Azonban magyarázatlan maradt a hasonlóképpen hosszú *ggy*-vel ejtett *fekkügg*y alak, amelyet az előbbi szakasz szintén említ.

270. §, 3. bekezd. Itt nem tudja a szerző annak az okát megmondani, hogy a *vártak* és *vártanak* változatok közül miért a hagyományos *vártak* lett a győztes az analógiás *vártanak*-on. Talán a rövidebb volta kedvezett neki.

271. §, 2. bekezd. Itt azt olvassuk, hogy az eredetibb *várnék* mellett azért a vult el az újabszerű *várnák* alak, mert két jelentésű volt. Szabatosan azt kell mondanunk: azért nem vált általánossá; az elavulás itt nem találó kifejezés.

Ilyen nem szabatos kifejezésnek találom a könyvben azt a több helyütt ismétlődő megállapítást, hogy a tárgyas igeragozás „eredetileg birtokos személyragozás volt“ (107. 122. 124. 148. §§). Erre nézve az én fölfogásom egyezik a Mészölyével, akinek nézetét egyébként a 113a. §-ban idézi is, és aki ilyenképpen ebben a kifogástételemben meg is előzött engem (l. közben megjelent művét: A Hal. Besz. tárgy. elb. mult alakjai stb. 64. l.). Szerintem is szabatosan csak annyit mondhatunk, hogy mind a birtokos személyragok, mind a tárgyas igeragok, mutatis mutandis, ugyanazon személynévmásoknak alaki elemmé való fejlődései.

Még csak két fölösleges idegen műszóra teszek megjegyzést. Egyik a *funkció*, amely az egész könyvön végighúzódik, és minálunk természetesen csak a német nyelvészek *Function*-jának az utánzása. Meg nem foghatom, miért ne lehetne magyarán a képzőknek és ragoknak *szerepéről* beszélni, amint pl. Mészöly is teszi imént említett legújabb művében (pl. 25. l. stb.). A másik a franciáskodó *doublette* (pl. 270, 271. §. stb.), amelyet a könyv kétlaki helyesírással egyesben *doublette*-nek, többesben *doublettek*-nek (nem *douille te-ek*) ír. Mért ne lehetne ezt a fogalmat is magyarul *változat*-nak nevezni, amint közben maga a szerző is teszi (pl. „az egykor (ők) *vártak vártanak* változatok közül“ 151. l. stb.). Így legalább nem jutna abba a visszás helyzetbe, hogy ilyeneket írjon: az egyjelentésű *doublettek* változatainak melyike maradt meg... az egyjelentésű *doublette* változatainak megmaradását stb. (uo.) ZOLNAI GYULA

Az egy használatához. Ismeretes a határozatlan névelőnek számnevek előtt „mintegy, körülbelül” jelentésben való használata (l. Simonyi MKöt. 3:169, 176). Ez a használat különösen a népnyelvben gyakori. Pl. Erre a pörre már egy háromszáz forintot ráköltöttünk. (Lehr, Toldi-magy. 355.) Kapott érte úgy egy hatvan forintot. (Hörger, A halmágyi nyelvjárásziget NyK. 31:391.) Mikor már egy harminc lísre vótak. (Zolnai, Mátyusföld nyelvj. Nyr. 20:213, 268.) Ez a hordó van egy 150 literős. (Vass A nagykörosi nyelvj. NyF. 57:30.) (L. még MTsz., továbbá Nyr. 18:505, 39:74, NyK. 40:325, NyF. 10:35, 16:28, 37:35, 56:24 stb.)

Már Simonyi is rámutatott a hasonló német használatra (*ein dreissig Stück* MKöt. 3:176; vö. a határozatlan névelőből képezett határozatlan számnévvél: *einige dreissig* u. o. L. még. pl. Sanders, Wörterbuch 1:353; *Ein 14 Tage. Ein 3, 4000 Mark*) és spanyol analógiákra is hivatkozott.

Nevezetes dolog, hogy ezt a használatot a törökség is ismeri. Pröhle Vilmos *balkár* szövegeiben a következő mondatot találjuk: *bir ön küñne semiz da bolgándi* 'és egy tíz nap mulva meg is hizott' (KSz. 16:166), és e kifejezéshez Pröhle a következő magyarázatot fűzi: «*bir* [egy] más számnevek előtt többnyire «mintegy; körülbelül» jelentésű; *bir ziiz* jelentése tehát nem 'egyszáz', hanem 'körülbelül száz'. Ebben a jelentésében *bir* mindig hangsúlytalan» (KSz. 16:240; l. még KSz. 15:208).

Ugyanígy a csuvasban is: *pər ullá sər tərka* 'egy hatszáz rubel' Asmarin *Materialy* 236; *pər viš tšval avan sur.βx* 'egy 3—4 jó juh' Asmerin *Csuv. mondattan* 54.

FOKOS DÁVID

Küld valakitől. (Ismeretes, hogy *küld* igénk mellett „a közbenjáró személy meghatározására” a népnyelv rendszerint a *-tól* ragot használja; ugyanezt a használatot látjuk régibb irodalmunkban is. Pl. Küldd meg vagy ez kocsisul vagy valakitül. Lev. Tár. 1 : 27. 47. Majd küldök egy kis szállót a vincellértől. (L. Simonyi MHat. 1 : 259-260, 2 : 169, Buzás Nyr. 39:477., l. még MNY. 1:64, 5:384.)

Hogy ez a szerkezet (nem pedig valakivel vagy vki által küldeni) az eredetibb, azt kétségtelenné teszik azok a példák, amelyeket már Simonyi az osztjakhól és az észtiből idézett (MHat. 1 : 259). De megvan ez a szerkezet más finnugor nyelvekben is és nevezetes dolog, hogy ez a használat a törökségből is kimutatható. Például egy ősrégi ural-altaji kifejezésmóddal állunk szemben.

A mordvín az ablativus-ragos *veldä* 'által' (tkp. 'földről'), a zürjén az elativus-ragos *šerjš* 'mögől' névutót használja: *m o r d v . (Reg.) robotnik veldä kučiz* egy munkástól (m. által) küldték el; *soñ veldenza ert part kučin* ő tőle (ő általa) üdvözetet küldtem (Budenz NyK. 13:112; l. még Steuer NyK. 22:469, Fehér NyK. 44:173); *zürj. zapiska saldat šerjš baľli mededas* levelet küld a katonával apjának Fokos Fgr. F. 19:31; *me mededi sj šerjš dženga* pénzt küldtem veie uo, 34. (l. még Szendrey NyK. 46:97). A törökségből a következő példák idézhetjük (ablativusszal): *k u m ü k sar' ajakti kušlardan salam jiberdim saya* sárgaibábú madaraktól küldtem neked üdvözetet Németh KSz. 12:125. 305; *c s u v a s : (Reg.) es kameran çol parza jaden?* te kitől küldtél levelet? (Budenz NyK. 2:16, 254); *ašu Petarten šna ukša parsa jarš* atyád Pétertől küldött neki pénzt Ašmarin Szintaksz. 324; *savānlan parsa jar* küldd el tőle. Uo; *çora korakran salam jar* küld; üdvözetet a fekete varjútól. Mész. 2:171.

FOKOS DÁVID.

Egy régi magyar ásványnévről. Az antimonitnak régi latin neve antimonium vagy stibium volt, magyarul pedig *piskólc* vagy *pisklóc*-nak hívták (*Piskóltz, Pisklótz* PP¹; a NySz.-ban és a MNY. VI. 273 alatt közölt rövid o-s alakok is bizonyára hosszú ó-val olvasandók). Melich szerint a szó eredetije a német *spiessglas* (Nyr. 24:352), de a hangtani magyarázat nem ad számot a szóvégi c-ről. A német *glas*-t átvettük a debreceni csizmadiák *glósz papír* szavában (Nyr. 13:432), de itt nem változott át az sz c-re. Véleményem szerint az antimonitnak egy másik német nevében kell keresnünk szavunk eredetijét, a *spiessglanz*-ban, melyben megvan a *piskólc* c-je. Az n hiányát úgy kell magyaráznunk, hogy az az l-hez hasonult, s azután vagy az első, vagy

den lépését. Kazinczy tehát a zordon vidéket, az enyésző borongás félelmetes tájkát nevezi *tündéri-romantisch*-nak. A hotkóci kastély parkjában ugyanezt a «tündéri» varázst árasztják: az obeliszkok és koporsók, a gót cifrázatú majorsági épület, a lépcsőkön megközelíthető grotta és a görbe utak, melyeknek sűrűjét ülők, kávézóernyők, kalitkatornyok díszítik. Egy kéregkanapéról kilátni a vár romjaira és a bércek mráványfalára. «A bánat szebb menedéket sehol nem lelhet, mint itt, a fenyők csendes susogásában és éjjelében», mereng Kazinczy, éreztetve a pillanatok szentimentális ihletét. Erőt vesz rajta az ellágyulás és lelke ebben a bánatos környezetben mélyebben érzi «azt a sebet, melyet szívéen egy keserű halál ez előtt egy holnappal ejtett volt.»

A tájleírással és a kertrajzzal Kazinczy mintegy konkretizálta mindazt a sejtelmes, bús hangulatot, melyet ez az angol szó tudatosított az irodalomban: *romantic*. (Minerva, 1929. 15 l.). Cikke második felében aztán pontokba foglalva tárgyalja az «Anglus-kertészség» «rövid teoriáját». «Láttuk, írja, hogy az egyes hosszú utak, a megnyírbált gesztenyék, az eleven falak, folyosók, ernyők ellenére vannak a természetnek; láttuk, hogy az így meg megnyírbált fa mindég nyomorékfa, s abba hagyánk a *Le-Notrei* kerteket. De vissza tértünk e a természethez? Azt tettük e, amit minden szépítő mesterségnek tenni kell, hogy a természetnek segédjére keljen...» Íme, a szentimentális-romantikus természet-visszatérés és a programszerű elfordulás a versaillesi park merev formahagyományaitól. De Kazinczy még világosabban is kifejezi ezt az «angol természetérzés»-t: «a nagy stílusú Anglus-kert az, midőn az Idegen nem kertben, hanem szép természetben véli magát...»

Ugyanezt a természeti szépség-hangulatot örökítette meg számára a Salzburgból nem messze fekvő neuhausi kertben eltöltött estéje, midőn a platánokkal és liriódendronokkal beültetett parkban ünnepelte «Klopstocknak születése s a St. Preux és Julia szerelme

Írója halálának napját a lehanyatló nap arany fényében». Ennek az 1800 július 2-i estének emléke lenghette körül Kazinczy tollát, midőn évekkkel utóbb így írt: «Ismerem Salzburgot. A várost és romantisch táját kivéven, sivatagság.» (Kaz. Lev. IV. 26.) ZSOLDOS JENŐ

Pótlások. 1. *Máma*. A *ma* teste-sebb alakja, a *máma* úgyszólván köznyelvi szóvá lett; a rövid *ma* alig hallatszik még műveltebb emberek ajkán is. A *máma* — mint ismeretes — a *már* és *ma* elhomályosult összetétele. Úgy látszik, Baranya megyében fordított sorrendben használják, mert két odavaló írónk is *mamá*-nak írja; pl. Nem ugrik a kútba, se *mamá*, se hónap (Sásdi S. Nyolc hold föld 147). De *mamá* este meg a legjobb malacunk gyűtt meg lesántulva 173. Möntek *mamá* Dombóvárba a mönyecskével 143. Na megnízöm, mire mentek *mamá* a kontárok (Kodolányi, Nyugat, 1930, I. 40). Ahány kútgémöt én megcsinyátam, az mind áll *mamá* is. (Vö. Zolnai, M.Ny. 24:49, 282, 348.)

2. *Pászta*. Asbóth kimutatta (Nytud. 1:79), hogy ez a szláv eredetű szó előbb *pásztát*-nak hangzott, s végső *t*-jét tárgyagnak érezve a nyelvérzék egy *pászta* nominativust következtetett ki. A MTsz. Tiszadobról közli is a *posztátonként* 'szakaszonként' adatban a szó teljesebb alakját. Tokajban azonban használatos ragtalanul is: *posztát* 'pászta, fogás a szőlőben, szántóföldön' (Nyr. 24:192). Ezt a változatot ugyancsak a Hegyaljáról, már Kassai följegyezte Szókönyve kéziratban maradt részében, sőt *poszta* alakban is: «Posztákra szedik a szőlőt Fogásokra» (M.Ny. 1:379), vö. Nyr. 57:115). Abaújban azt is mondják: *posztátra* esik: pásztás eső, *posztátra kapál*: fordulatokkal k. (Nyr. 33:184). B. Ö.

Adatok a gyermeknyelvhez. Nyolcéves fiam szótárából: *Szobromok* = szoborromok. *Apácalaktanya* = kolostor. *Csaloda* = a bűvész bódéja. «Nyujtózoktam és az ingem uja *kireccsent*» (kiszakadt).

ZSÉKELY ARTUR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild-utca 10/A.

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Balassa József:</i> A magyar nyelv tisztasága	67	<i>Kardos Albert:</i> Baj van az -ért és ért körül	90
<i>Moór Elemér:</i> Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dűlőnevekben. III.	68	<i>B. J.:</i> A napilapok magyarsága	91
<i>Pápai Károly</i> levele vogul útjáról.	73	<i>Kardos Albert:</i> Szabad-e telefonálni?	92
<i>Beke Ödön:</i> Újabb adalékok az elvonáshoz. I.	77	Magyarázatok:	
<i>Zolnai Gyula:</i> Észrevételek néhány szó- és alakmagyarázatra	79	<i>Zolnay Vilmos:</i> Mi a szösz!	92
<i>Kallós Zsigmond:</i> Egy régen küszködő rag: -onta, -ente .	84	<i>Zolnay Vilmos:</i> A nyüstit . .	93
<i>Fokos Dávid:</i> Wichmann Gy. .	87	<i>Zolnay Vilmos:</i> Nyakába vesz	93
Irodalom:		<i>Fokos Dávid:</i> Foghegyről beszél	93
A magyar nyelvtudomány Párizsban	88	<i>Beke Ödön:</i> Két növénynév . .	94
Könyvek és folyóiratok	88	<i>B. Ö.</i> Egy régi magyar ételnév	95
Nyelvművelés:		<i>Zolnai Gyula:</i> Hizamos	95
<i>vitéz Rózsás József:</i> Ágyú, löveg, puska, fegyver	88	<i>Jozeťovics Sári:</i> A gyermeknyelvhez	95
		<i>B. Ö.:</i> Pótlás	95
		<i>Kallós Zsigmond:</i> Syrolmol sepekedik	96
		<i>B. J.:</i> Danguváns	96
		Sajtóhibák	96

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének és kiadóhivatalának új címe: V., Klotild-utca 10/A.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1932. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám november havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

A Nyelvőr régebbi évfolyamai közül kaphatók az 1920 óta (49. k.) megjelentek. (Az 1923. évf. csonka; az 1—2. sz. elfogyott.) Áruk egyenként 5.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.—P.; a Nyelvőr előfizetői részére 6.—P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.—P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild-utca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

Keressük megvételre

a következő műveket:

Magyar történelmi emlékek. (Monumenta Hungarica Historica) (M. T. Akadémia kiadása) *egyres köteteket vagy nagyobb sorozatokat.*

Bayer, Magyar drámairodalom története. 2 köt.

Hermann Ottó, A magyarok nagy ősfoglalkozása.

Simonyi Zsigmond műveit. (Mindent.)

Ugyszintén más magyar történelmi és nyelvészeti könyveket és folyóiratokat.

STEMMER ÖDÖN

tudományos antikvárium, Budapest,
V., Gróf Tisza István ucca 14. szám.

Stemmer Ödön könyvkereskedése megvételre keresi a „Nyelvtudományi Közlemények” évfolyamait és egyes számait is.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild-utca 10/A.

A MAGYAR NYELV TISZTASÁGA.

Nagyon örvendetes az az újabb mozgalom, amely a közönség és erre hivatott testületek, intézmények körében megindult a magyar nyelv tisztaságának és szépségének védelmére. Az a panasz, hogy az idegen szavak és szólások áradata, a nyelvhasználatban megállapodott szabályok figyelembenemvétele megrontja a magyar nyelv tisztaságát és szépségét, nem új. [Kazinczy és Révai óta mindig felmerül ez a panasz, mert időnként ellanyhul az érdeklődés nyelvi kérdések iránt.] Túlzottnak tartjuk azonban a vádat, hogy veszélyben van a magyar nyelv. A magyar nyelv kifejező ereje, a magyar stílus világossága, fordulatossága nagyot fejlődött az utolsó félszázad alatt. [Hasonlítsuk csak össze az ötvenes és hatvanas évek íróinak nyelvét a ma olvasott és kedvelt írókéval és látni fogjuk, milyen kedvező változás fejlesztette a magyar nyelvet, s mennyivel jobb, élénkebb és szebb mai íróink nyelve a régebbiekéénél.] A baj az, hogy az utolsó évtizedekben ellanyhult íróink egy részében, a napilapok gyorsan dolgozó munkásaiban és az olvasóközönség körében is a komoly érdeklődés a magyar nyelv tisztasága iránt. Nevezhetjük ezt röviden nyelvi lelkiismeretnek. Egyrészt az új, a szokatlan szavak és kifejezések meggondolatlan utánzása, másrészt az idegen szavak fitogtatása, a felkapott divatszók és kifejezések terjesztése gyakran lomposná, szegényné és magyartalanná tette a stílust. Nem vették komolyan a lelkiismeretesebb írók és nyelvészek figyelmeztető szavát. Ezt az ellanyhult nyelvi lelkiismeretet kell felrázni a megindult új nyelvtisztító mozgalomnak. Rá kell mutatni az elterjedt hibákra és okosan, túlzás nélkül kell ránevelni a közönséget a lelkiismeretességre és a magyar nyelv tisztaságának szeretetére. Meg kell védeni az írókat és az olvasókat azok ellen is, akik hozzáértés nélkül azt is hibáztatják, ami helyes és kifogástalan; rossznak tartanak mindent, ami ő előttük szokatlan, vagy önkényesen felállított szabályaikba nem illik bele.

Ezt a célt szolgálja az a nyelvművelő szakosztály, amelyet a M. T. Akadémia állított fel, és a *Magyarosan* c. folyóirat.) Az ed-

dig megjelent 3 füzetből (különösen ki kell emelnünk Nagy J. Béla iránymutató cikkét «A nyelv-művelés elvei». Ebben okos mérséklettel fejti ki, hogy mit tehet egy ilyen bizottság és milyen eszközökkel hathat a közönség szélesebb rétegeire. A vallás- és közoktatásügyi miniszter is teljes erejével támogatja a mozgalmat és különrendeletet intézett ebben az ügyben az iskolaügyi felsőbb hatóságokhoz. A rendeletből idézzük a következő részt: «Az egyes iskolai rendtartásoknak avval az intézkedésével kapcsolatban, amely szerint kívánatos, hogy a tantestületi értekezletek időnkint pedagógiai vonatkozású megbeszéléseket is tartsanak, hívja fel Címed az intézeteket, hogy értekezleteiken időnkint a magyar nyelv és irodalom tanárának vagy a tanári (tanítói) testület más tagjának előadása alapján tegyenek megbeszélés tárgyává egy-egy fontosabb nyelvhasználati kérdést, alapul véve azokat a közleményeket, amelyek a *Magyarosan* c. folyóiratban, vagy a szóbanforgó tárgykörben a *Magyar Nyelv* és a *Magyar Nyelvőr* egyes füzeteiben megjelennek. Így fogjuk elérni, hogy a testület összes tagjai érdeklődjenek a szóbanforgó feladat iránt és a maguk hatáskörében mindannyian közreműködjenek a jó magyarság ápolására és terjesztésére.»

A Nyelv-művelő Szakosztály egyik ülésén Kosztolányi Dezső bejelentette, hogy Légrády Ottó, a Pesti Hírlap főszerkesztője, egy olyan művet akar kiadni, amely népszerűen ismerteti a magyar nyelv mai állapotát és történetét, szól a nyelvhelyesség kérdéseiről, felsorolja a leggyakoribb idegenszerűségeket és nyelvi hibákat, hogy a nagyközönségben fokozza nyelvünk szeretetét és megbecsülését.

A *Magyar Nyelvőr* Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond emlékéhez híven, ezentúl is ki akarja venni részét ebben a munkában.

BALASSA JÓZSEF

SZLÁV EREDETŰ EMELKEDÉSNEVEK ALFÖLDI HELY- ÉS DŰLŐNEVEKBEN.

Irta : Moór Elemér.

— Harmadik közlemény —

Abból a körülményből, hogy — amint fentebb kimutattuk — a magyarországi szlávok körében használatos volt a *Vrs* szn., még nem következik, hogy az összes *Örs*-ök ezen szláv szn. hn.-i származékainak palatális hangú reflexeiből származnak. Epen a hódmezővásárhelyi 1. *Örshalom* neve szolgálhat számunkra ujjmutatással arra nézve, hogy itt valami más eredet is szóba jöhet. Ugyanis 2. *Örshegy* mint dűlőnév előfordul Esztergom közelében is: az egykori *Vrs(i)* község nevét őrizte meg. Azt még véletlennek lehetne tekinteni, hogy az *Örs* név itt is hegygel kapcsolódik, azonban így van ez több *Örs* névvel is: 3. Terehegy Baranyában 1332-ben *Theremhegy* al. nom. *Wruius* (Csánki II. 550); 4. Buda-örsöt 1282-ben *Kechkekvrws* néven említik (Csánki); 5. a zalai *Kueskal* községet korábban *Wrskaal* néven ismerik (Csánki III. 60);

6. a veszprémi Alsó- és Felsőörsöt régebben *Kővágóörsnek* hívták (Csánki); 7. a mai zalai *Kővágóörs* pedig egyszerűen *Ursi*, *Vrs*, *Wrs* néven szerepel az oklevelekben¹); 8. és 9. két 13. sz.-i horvátországi határjáró oklevélben pedig hegyet, illetve sziklát *Vrsi*, *Ursi* néven említenek (Wenzel XI. 91, 156). — Nem tudom elhinni, hogy ez mind a véletlennek játéka volna, és azért valószínűnek tartom, hogy a magyar *Örsök* között a szláv *Vrš* szn.-en kívül a szláv *vrch* ‚csúcs, tető‘ származékai is akadnak. Elsősorban a *vršic(a)*, *vršьkь* deminutívumokra vagy a *vršije* collectívumra gondolhatunk, amelyek szláv hn.-ek között tényleg előfordulnak. Azonban az sem lehetetlen, hogy az *iirs* > *örs* szó, mint a szláv deminutívum származéka a korai Árpád korban a Dunántúl magyar nyelvében köznévként is megvolt ‚csúcs, ság‘ jelentésben. Bizonyosnak vehetjük, hogy a szláv hatásidején a magyar beszédbe belekerült szláv szavak száma nagyobb volt, mint jelenleg. A nyelv azonban a magyarokkal együttlakó szlávoknak teljes beolvadása után, amikor a magyar-szláv kétnyelvűség már jóval kisebb körre korlátozódott, a fölösleges jövevényszavak egy részét mintegy kivetette magából. Hasonló jelenséget különben már más nyelveknél is megfigyeltek. A magyarra vonatkozólag hely- és dűlőnevek tanulmányozásából, ha nem is teljes bizonyossággal, de meglehetősen valószínűséggel sikerült már megállapítanom, hogy a szláv *dub* ‚tölgy‘ szó egyes vidékeken a magyar nyelvben is szerepelhetett köznévként (vö. U. Jb. 7:437). Némi valószínűséggel feltehető ez a *svib(a)* ‚som‘ szóra vonatkozólag is (v. ö. Karpathenland 1929, 148), és esetleg így volt ez a szláv *vrch* szóval is.

Hogy az *Örsök* között a szláv *vrch* köznévknek a származékai is lappanganak, arra más irányú okoskodással is eljuthatunk. A Dunántúl domborzati viszonyai alapján valószínűnek kell tartanunk, hogy ennek a szláv köznévknek hn.-i származékai a Dunántúl hn.-ei között megvannak (Horvátországban nagyon gyakoriak). Ha azonban a neveket tanulmányozzuk, alig találunk olyanokra, amelyeket gyanuba vehetnénk. Csupán egy ilyen jellegű hn.-et találtam: Tolnában említve van 1296-ban és később *Vrh*, *Wrh* nevű hely (Csánki 3, 445), amely Csánki szerint a mai *Örhe* pusztának felel meg. A Csánki által jelzett vidéken a kat. térképen *Orhoj* nevet találunk. A vidék a térkép szerint hegyes-völgyes, így tehát a helynek a szláv *vrch* szóval való megnevezése lehetségesnek látszik. Az *Űrh*, *Örhe* és *Orhoj* névalakoknak egymáshoz való viszonya azonban nem egészen világos. Úgy gondolom, hogy az *Örhe* alakban levő *-e* csupán ejtést könnyítő járulékhang, esetleg kicsinyítő képző vagy birtokosszemélyrag, az *Orhoj* alak pedig az *Orh* + *hely* névalakból származott. Az *Orh* névalakban nem látok egyebet, mint a szláv *vrch* szónak mélyhangú reflexét. Az utóbbi alakra nézve felhozhatom a krassószőrényi *Ollóság* községnek a nevét is, amelyet

¹ Ez különösen feltűnő, mert a fenti két Kővágóörsön kívül csupán egy baranyai község nevében szerepel a ‚kővágó‘ jelző: a veszprémi Kővágóörsön (6) az oklevelek szerint malomköveket vágtek.

,kecskegida — kúphegy'-nek értelmeznénk. Azonban úgy látszik, ez a névalak csupán népetimológia terméke, az okleveles alakjai a hn.-nek ugyanis a következők: *Olohsagh*, *Orsagh*, *Orzagh*, *Arzag* (Csánki 2,35). Ezeket a névalakokat, azt hiszem, csak úgy hozhatjuk rendszerbe, ha feltesszük, hogy egy korábbi *Orhság alakból fejlődött egyrészt *Orság* > *Arság* másrészt *Orohság > *Olohság* > *Ollóság*. Hogy pedig az *Orh* alak a szláv *vrch* szóból származott, ebben az esetben a magyar 'ság' értelmezés is világosan tanúsítja. Ebből a példából is láthatjuk — amint erre sok példa akad —, hogy valamely hn.-nek egymás mellett különböző irányú hangfejlődést mutató alakváltozatai is előfordulhatnak. Úgy látszik, ez történt *Örhe* - *Orhoj* eseteiben is. Az *Örhe* alak pedig azt tanúsítja, amint ez elméletileg feltehető is volt, hogy a szláv *vr* + kons. hangkapcsolatból a magyarban *ür* + kons. > *ör* + kons. hangkapcsolat is származhatott. Így tehát az *Örs* esetében is nem csupán elméleti alapja van ilyen hangfejlődés feltevésének.

Mivel ez a körülmény fejtegetésünknek nagyon fontos pontját képezi, azért nem lesz fölösleges ugyanezt a hangfejlődést még egy másik hn.-i példán is bemutatni. [Köznévi példát azért nem vehetünk elő, mert ilyen típusú (*vr* + kons. vagy *vl* + kons.) palatális hangsorbéli szláv jövevényszó nincs nyelvünkben.]. — Van Szilágyban egy *Völcsök* nevű falu, amely oklevelekben *Wlchek* (= *ülcsek*) és *Velchok* alakban is előfordul (Csánki 1,567): a hn. világosan a gyakori szláv *Vlčьkъ* szn.-ből származik. Még jobb példa erre a soproni *Völcsěj* község neve, amely a következő alakváltozatokban fordul elő: *Vlcbey* 1281, *Vlche* 1411, *Ewlche* 1499, — *Velchee* 1382, *Welche* 1415, 1464, *Velche* 1429, 1433, 1451, 1455, 1479, *Veulche* 1405, 1440, *Welcze* 1458, *Welchey* 1479 (Csánki III. 636). Ez a hn., épúgy mint a *Völcsök* hn. a szláv *vlk* 'farkas' szónak valamilyen származéka: esetleg *-ěch* képzős szn.-i vagy *-ěch* végződésű plur. loc.-i alak.

Az a feltevés, hogy a magyar hn.-i formák között szláv hn.-ek locativusi alakjai is szerepelhetnek, sok olvasót talán meg fog lepni; hn.-kutatással foglalkozó nyelvészeink ezzel az eshetőséggel mindenesetre eddig még nem számoltak, azonban nem lehet kétséges, hogy ilyen eredetű hn.-eink is vannak, hisz a németek is sok szláv hn.-et vettek át locativusi formában. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy a locativusi alak hn.-ekkel kapcsolatban gyakran szerepel a beszédben, hanem szlávok arra a kérdésre, hogy hívnak egy helyet, gyakran plur. loc.-sal, illetve locativusi praep.-ös alakokkal szoktak felelni (v. ö. német *Sachsen* < *ze den Sachsen*; *Istambul* < *εις την πολιν*; horvát *Kotoriba* ~ magyar *Kotori*). Három locativusi alak jöhet különösen tekintetbe; 1. a régi *-as* végződésű (cseh *Tuřany*: német *Turas*); 2. (*j*)*ach* végződésű (szlovén *Gorjani*: német *Göriach*) 3. *-ěch* végződésű (szlovén *Rov*: német *Rovech*). Az *-as* végű locativusi alakkal gondolom megmagyarázhatónak az ilyen hn.-eket, mint *Dobox* < *Dubas*, mely a *Dubjani* hn. locativusa lehet, *Cserez* < *Ceraz, mely a *Cerjani* hn. loc.-ából származhatott

(v. ö. ZONF. 6, 18). Az *-ach* végű locativus a magyarban *a(j)*-t vagy *ó*-t, az *-ěch* végződésű *ě(j)*-t *í(j)*-t vagy *ő*-t eredményezne, ezek tehát nagyon nehezen foghatók meg, mert az ilyen végződésű hn.-i alakokat másféleképen is lehetne magyarázni. Ebből a körülményből azonban még semmi esetre sem következik az, hogy ilyen eredetű hn.-ek a mi hn.-eink között nincsenek.

A *Völcsök* — *Ülcsök* és a *Völcsej* — *Ülcse(j)* > *Ölcse* hn.-nek példája azonban arra is tanít bennünket, hogy a szláv *vl* + kons. hangkapcsolatnak magashangú szavakban nemcsak *ül* + kons. lehet a reflexe a magyarban, hanem *vel* + kons. hangkapcsolat. is. A *vr* + kons. hangkapcsolatnál a megfelelés természetesen nem lehet más. Ezt láttuk különben már a *Verseg* — *Űrseg* esetében is. Így tehát arra sem lehet okunk, hogy az *Örs* névnek *v*- előhangú alakváltozatait másként magyarázzuk (v. ö. 36 l.). Ezek közül különösen a *Versény* — *Űrsei* alakváltozatok látszanak érdekesnek. [*Versény* valahol Désháza közelében, Szilágy megye keleti felében létezett, a térképen azonban nem sikerült nyomát megtalálnom.] A *Versény* alakot legegyszerűbben a szláv *Vršani* ‚csúcs-, tetőlakók‘ vagy ‚Vrš községben lakók‘ hn.-i alakból származtathatjuk (v. ö. *Herestyén* < *chraštani* ‚tölgyesiek‘ és a *Versec* nevet, mely szintén a szláv *vrch* köznév származéka). Az *Űrsei* alakot pedig szláv locativusi alakként értelmezhetjük.¹

¹ Gombocz a Vár. Reg.-beli *Űrsei* alakot mint az *Űrs* szn.-hez tartozó nom. poss.-t fogja fel, mai alakban tehát a név *Űrsi* volna. Ennek a felfogásnak ellentmondanak azonban a Vár. Reg.-ban előforduló hn.-i alakok. Azt látjuk ugyanis, hogy a mai hn.- *-i*-nek a Vár. Reg.-ban is *-i* felel meg: *Borsy* (Borsi Zemplénben), *Orscy* (Oroszi Nógrádban), *Pauli* (Monostor- és Hosszú-Pályi Biharban), *Petri* (Pócs- és Molnos Petri), *Thomasci* (Tamási Biharban), *Chely* (Csehi Biharban), azután: *Cheusci* (Csőszi Biharban), *Holmy* (Halmi Ugocsában), *Pisuqui* (Piski), *Quezy* (Keszi Biharban), *Sciguelij* (Szigeti Biharban), *Scily* (Szt.-Péter-Szili Dobokában), *Uduori* (Udvari Biharban), *Vosvaryi* (Batiz-Vasvári Szatmárban). Vannak aztán olyan szóvégi *-i* hangok is a Vár. Reg. hn.-ei között, melyek esetleg *u*-val vagy hiánnyal váltakoznak. Ezek a szóvégi *-i*-k azonban a mai nyelvben már hiányoznak: *Borici* (Barc Borsodban), *Chaz(ij)* (Csász Hevesben), *Draucy*: *Draucy* helyett (Daróc Beregben), *Guncy* (Gönc Abaujban), *Iztharij* (Esztár Biharban), *Libic(i)*, *Libeci* (Libic Somogyban), *Kenezy* (Cserepes-Kenez Szabolcsban), *Nohcodi*: *Nozcodi* helyett (Noszkod Borsodban), *Numchuny* (Lencsény Somogyban), *Kupanchi* (Kopáncs Csanádban), *Lazd(i)*, *Lazdu* (?), *Quecy*: *Quety* helyett (Kéty Abaujban). Látnivaló ebből az összeállításból, hogy a szláv hn.-ekben előforduló plur. nom.-ok (*Borici*, *Chazij*, *Draucy*) is ebbe a csoportba tartoznak.

Ellenben a Vár. Reg. hn.-einél előforduló szóvégi *ei*-nek sohasem felel meg a mai nyelvben *-i*, tehát nem is vehetők ezek a végzések azonosnak a nom. poss. képzőjével: † *Gurbey* Püspökladány közelében (később is így: Anjk. Okmt. V. 515), *Beruei* (Börvely Szatmárban), *Pechci* (Pecsely Szilágyban), † *Quemej* (később is Kemej), † *Scevej* (később *Zeve* Túrkeve közelében), *Sumpley* (Sempte Nyitrában). Így tehát a Vár. Reg.-beli *Vrsei*-t épúgy nem értelmezhetjük *Űrsi*-nek, mint ahogy ez nem tehető fel az 1279-i esztergommegyei *Vrsey* hn.-ről (Knauz II. 118) és az 1295-i ugyancsak esztergommegyei *Wrsee* hn.-ről sem (Wenzel 12, 581). Az utóbbi hely (Nyékkel és Sáppal volt határos) nem azonosítható annak az *Vrs* (1247, 1249, 1253, 1252 Knauz I.), *Vrsci* (1269; Fejér IV. 3, 513) községnek a nevével, amelynek az emlékét az *Űrshegy* dűlőnév tartotta fenn. Az 1279-i *Vrsey* községet pedig bizonyára nem ezzel az *Űrs*=*Űrshegy* hellyel kell azonosítani, hanem a Nyék melletti 1295-i *Wrsee*-vel.

Ezek szerint tehát az *Örs*-ök különböző eredetűek lehetnek. Származhatik ez a hn.: 1. egy feltételezhető szláv-magyar *Vrš* — *Ürs* szn.-ból; 2. ezen szláv szn. hn.-i származékából [*Vršic(e)*]; 3. a szláv *vrch* köznév valamely hn.-i alakjából [*Vršije*, *Vršikъ* *Vršic(a)*]; 4. végül lehetséges az is, hogy az utóbbi alakok valamelyike a végződés elhagyásával egyes vidékek magyar nyelvében átmenetileg köznévként is meghonosodott és helyelnevezések alapjává vált.¹

Ha ezen szükségszerűleg hosszúra nyult fejtegetések után a hódmezővásárhelyi *Örshalom* elnevezéshez visszatérünk, azt hiszem, hogy nem látszik már az olvasó előtt merésznek vagy valami 'slavomorphicus hitregevilág' megnyilatkozásának az a feltevés, hogy ez a dűlőnév is a Kulmburg-típusú hn.-eink sorába tartozik, vagyis ugyanolyan jellegű elnevezés, mint *Garahalom*, *Bereghalma*, *Bardahalom* és *Ollóság*. Ilyen jellegű hn.-ünk korábban több is volt: a garamszentbenedeki alapítólevélben említve van néhány *Kal-sár*, Csánkinál pedig *Lippa-hárs* és *Haraszt-től* a Dunántúlról. Idetartoznak egyébként az olyan hn.-ek is, amelyeknél a magyar értelmezés a szláv hn. előtt áll: *Ács-Teszér* (*tesar* 'ács'), *Töke-Terebes* (*trëbiš* 'irtás'). Ezen utóbbi elnevezések esetleg egyidejű magyar és szláv helynévadásként is értelmezhetők.

Nyilvánvaló, hogyha Hódmezővásárhely vidékén szláv helynevek is akadnak (*Gorsa*, *Örshalom*), akkor ott laktak is szlávok a honfoglalás korában. És ebben az esetben erre véletlenül más bizonyítékunk is van. Banner János barátom a múlt év nyarán ásatott Gorsán. Az ősök, akika feltárt sírokból előkerültek, túlnyomórészt szlávok voltak. Ez azonban nem az én feltevésem, hanem Banner Jánosé.² Azért tartom szükségesnek ezt hangsúlyozni, nehogy Pais Dezső a gorsai szláv ősök miatt is majd énrám haragudjon. Így van ez. Az én 'slavomorphicus' hitregevilágom honfoglaláskori szlávjai a Tiszántúl nemcsak helynevekből mutathatók ki, hanem földi maradványaik esetleg ki is áshatók a földből. Ez azért nevezetes, mert hisz közismert, hogy a régi szlávok csak részben temetkeztek a földbe, tekintve, hogy általános volt náluk a holttestek elégetése, vagy pedig valami puszta helyre való kihelyezése is. Ellenben arról még nem volt alkalmunk hallani, hogy a magyar földből valahol előkerültek volna a nyelvészeti elméletek alapján feltételezett honfoglaláselőtti bolgár-török lakosságnak archeológiai emlékei is.

¹ Külföldi tudósok a magyar *Örs* hn.-ben a mai magyar *örs* 'Wachtposten' köznevet szokták felismerni — így találtam ezt Steinhausernál és Chaloupeckynál — természetesen teljesen tévesen, mert hisz az *örs* nyelvújításkori szó.

² G á s p á r János anthropológiai megállapításai szerint ezen hódmezővásárhelyi sírokból kétféle rassz különbözhető meg, amelyek egymással semmiféle keveredést nem mutatnak. A sírok mellékleteként talált, szlávokat jellemző, halántékkarikák és torquesek azonban mind a két rassznál egyformán előfordulnak, de a kora honfoglaláskori magyar sírokat jellemző mellékletek teljesen hiányoznak. Banner János közleménye „Germ. und slaw. Gräber bei Hódmezővásárhely“ címmel a bécsi Mitt. d. anthr. Gesellschaft című folyóiratban jelenik majd meg.

Melich János ugyan ebből a szempontból gyanuba vette a nagyszentmiklósi kincset, azonban archeológusok megállapítása szerint ez a kincs csak a 12. század folyamán került a földre, Németh Gyula pedig legújában meggyőző érvekkel mutatta ki, hogy a kincs besenyő eredetűnek tekintendő (N. és Ny. 3:169 — 185), ez a nyelvészeti megállapítás tehát teljesen vág Mötelfindt archeológiai vizsgálatainak eredményeihez. — Bizony a honfoglalás előtti bolgártörökök csupán csak az Akadémia által jutalmakkal is favorizált nyelvturáni hősregékben kísértének. Igaz ugyan, hogy Melich János helynévi hősregéi közül például a szegény Laborc vitéz szomorú története szinte könnyekig meghatja az embert, különösen, ha arra gondol, hogy talán hasonló balsors áldozata lett a derék Ung vitéz is. Még szerencse, hogy annyi gyász után némileg megvigasztalódhatunk Gyeló-Odyseus csodálatos kalandjain. Sajnos, semmi reményünk sincs arra, hogy szláv eredetű helyneveink vizsgálata során hasonló érzelmes és izgalmas szépirodalmi csemegékkel szolgálhassunk az Akadémia kényes ízlésű urainak.

PÁPAI KÁROLY LEVELE VOGUL ÚTJÁRÓL.

Pápai Károly, az olyan fiatalon elhunyt etnográfus és antropológus Munkácsi Bernáttal együtt tette meg 1888—89-ben a vogulok földjén eredményekben olyan gazdag tanulmányútját. Erről az útjáról írta az itt közölt levelet barátjának, Sármái Józsefnek. Az ő szívességéből közöljük az érdekes levelet. (Pápai Károlyról l. Nyr. 59:159. és köv. l.)

Tarech-pául, a Lozva mellett, máj. 26.

Kedves Barátom!

Végre-valahára eljutottunk arra a földre, ahol vogul szót hallottunk. Két hete elmúlt már, hogy itt élünk és azóta halogatom e levél írását: tudom, hogy sokat lehetne, kellene írnom és azért nem írtam semmit. Végre megemberelem magam és a távolabb multakra fátyolt vetve, a közel multból, és főleg a jelenből mondok el egyet-mást.

A távolságról, mely bennünket az otthontól elválaszt, leginkább nyujtanak fogalmat leveleink, melyek keltöktől számítva 3 hét alatt jutottak hozzánk. Persze, hogy itt posta nincsen, leveleinket alkalomadtán, vagy külön felbérelt ember által küldhetjük csak a legközelebbi faluba. Ez orosz falu, Ivdilzskol-nak hívják, a hasonnevű patak mellett épült; az egyetlen hely, mellyel innen közlekedés áll fenn. Onnan ide a nevezett patakon ereszkednek alá, de innen oda (a csónak felvontatása igen fárasztó lévén) csak gyalog közlekednek. E gyalogút a mi fogalmaink szerint útnak nem nevezhető: erdőn keresztül vezet, melynek talaja lápos, melyen át a fák gyökerein és keresztül-kasul dobált főtörzseken kell átugrálni, vagy a kötél táncos ügyességével átlépdelni annak, aki térdig vízben gázolni nem akar. A nevezett faluból hetenkint egyszer viszik a leveleket a legközelebbi posta-állomásra, mely onnan két napi szekérútra van.

Ez utóbbi út, melyen át mi is ideutaztunk, érdekes, mint a kociút végső kiágazása. Mindenütt erdőn át vezet, aminthogy itt vége-hossza nincs az erdőségeknek. Szélessége csak éppen annyi, hogy egy szekér elmehet rajta. Azokon a ritka helyeken, ahol száraz a talaj, a keresztbe dült fatörzsek akadályozzák a haladást. Az út legnagyobb része azonban lápokon át vezet, melyeknél az útépitésnek egy sajátos módját alkalmazták. Fialat fenyőtörzseket illesztettek egymás mellé, a végeiken némileg összeerősítve egy hosszabb fenyűszállal. Ehhez még hozzátéve, hogy a fenyők a maguk hengeres alakjukban vannak alkalmazva: elképzelhető az ily-út döcögős volta. A legnagyobb baj azonban ezeknél az úgynevezett hidaknál abban áll, hogy egyes fenyűszálak idővel kiesnek, ami a lovak elbukását, a szekér feldülését eredményezheti. A poggyászatunkat szállító kétkerekű taliga ily körülmények között néhány-szor bele is borult a lápba. Az ilyen hidak helyel-közzel több versztnyire terjednek egyhuzamban. Az út kellemetlenségét növeli a környező természet egyhangúsága. Erdő van mindenütt, mely teljesen eltakarja a látóhatárt. Kezdetben kellemes, üdítő látvány az örökzöld fenyves, melyből még a lombtalan nyír fehérlik elénk. De lassan-lassan szüntelen ismétlődésével ez is unottá válik. Ahol e kép megváltozik, ott még lehangelőbbnek ad helyet: az égett erdő szomorú képének. Egy kisebbféle erdőégésnek tanui voltunk. A talajt fedő száraz levelek, noha nyújtja a többnyire emberi hanyagságból támadó tűznek az első táplálékot, mely a talajon heverő száraz gallyakban, ágakban nyeri teljes kifejlődését. A láng körülnyaldossa a fák törzsét és elfojtja bennük az életet. Az életteljes fa nem ég el, csak elhullatja zöld díszét és áll dísztelenül, csupaszon. Egyesek megtartják büszke állásukat, mások félredülnek, sok a talajon végigterülve korhad; mind együtt szeszélyes össze-visszaságot képeznek. Sorsuk közös: az elkorhadás. Az ember közelebb is megtalál annyit, amennyire éppen szüksége van. Ez erdőkön át utazva félnapon át sem láttunk emberi lényt, emberi lakást. De állatok sem mutatkoznak és csak hosszú időközökben csendül meg egy-egy madár hangja.

Ily utakon utazva, még hozzá esőben, borsos vitelbérért, ügyetlen gyerkőckocsisok kezére bízva, kétszeres volt örömünk, midőn végre célunkhoz értünk: az első vogult hallhattuk. A falucska, melyben letelepedtünk, az Ural keleti oldalán van, bár a permi kormányzósághoz tartozik, annak verchoturjei kerületéhez. A vogulok Tarech-pául-nak, az oroszok Persiná-nak nevezik. Az é. sz.-nek úgy 60° 40'-e alatt, a Lozva folyónak jobb partján épült. Északi fekvése érezhetővé válik a nappalok hosszúsága és az alacsony hőmérsék által. Jelenleg úgy 18 óráig van fenn a nap. A közepes napi hőmérsék 6—7°. Pár nap előtt egy kis havat is kaptunk, bár két hét előtt 20° melegünk is volt. Ily körülmények között könnyen érthető, hogy a növénytenyészet itt nagyon meg van szorítva. Gabonatermelés egyáltalában nincsen. A házakhoz kapcsolt házikertekben tenyésztenek csak egyet-mást; főleg burgonyát. Ablakom alatt a vogul asszonyok éppen most foglalkoznak a kapálással és burgonyaülte-téssel. Munka közben majd kellemetlen cérna-hangon, majd meg férfias basszusban énekelnek orosz dalokat. Gyakran tartanak kisebb munka-szüneteket, amikor azután előszedik dohányzacskóikat és egy iv rossz író-

papírost és cigarettát készítenek. Törött ablakunk nyílásán át tőlünk kérnek tüzet és rágyujtanak.

Itt vannak a tavasz hirdetői, az ibolyák, melyekből tegnap szedtem az elsőket: halványak, véznák, szagtalanok.

A burgonya mellett csak a széna az, ami hasznosat voguljaink még a földtől kapnak, meg az erdők fái. A szénán tartják lovaikat, melyeket csak télen használnak, nyáron a közlekedés nem lehetséges velük, ilyenkor szabadon legelésznek. Kocsijuk nincs, csak szánjuk van.

Az erdő nyujt nekik legtöbbet: fája az épületanyagokat és háziszereket, vadai a táplálékot. A házakat fenyőgerendákból építik: a fatörzsről csak a héját hántva le.

Az egész falucskánk csak 8 házból áll, melyben ugyanannyi család lakik, úgy 40 lélek. Ezek közül néhány orosz. Az itteni oroszok azonban fizikailag nagyon is finn-ugor eredetre vallanak. Viszont voguljaink erősen oroszosodnak. Az itteniek, kivétel nélkül, jól beszélnek oroszul, olyannyira, hogy legtöbbször egymás között is ezen a nyelven beszélnek. Többen bírnak orosz nőt feleségül, van viszont orosznak vogul felesége. A gyermekeik egyik esetben sem tudnak már egy szót sem vogulul: ők már büszkén orosznak vallhatják magukat. Csak az anthropológus fog ráismerni: hajzatuk- és arcalakjukról, szemeikről és arcuk gyér szőrzetéről stb. eredetükre. Ők ugyancsak tiltakozni fognak az ellen: mert szégyen vogulnak lenni. Pedig ki tudja, nem folyik-e ugyanannyi finn és ugor vér az oroszok ereiben, amennyi szláv vér a magyarokéban. Reám nézve nagyon tanulságos tanulmány-tárgy itt a vogulok eloroszosodása és vérekeveredése az oroszokkal. De itt nem szándékom tanulmányaimról számot adni.

Itteni voguljaink főleg a halászatra és vadászatra vannak utalva, mint megélhetési forrásukra. Halászni azonban jelenleg a magas vízállás miatt nem igen lehet. Vadászni is ezidőszerint főleg csak vadkacsákra vadászhatnak. Erre asszonyok is vadásznak. Időnként szobámba ide-idehallatszik kezdetleges löfegyverük hatalmas durranása.

Egyesek elmennek a bányákba, aranymosásokba napszámba dolgozni. Ilyenkor 80 kopeika napidíjat kapnak. De ezen nagyon tisztességes díjazás sem igen csábítja őket. Nem szeretnek dolgozni. A busás fizetés mellett még csábítgatni, külön ösztökélni, néha kérni kell őket, hogy munkába álljanak. A pénznek kevés az értéke, ha dolgozni kell érte. A kisebb szolgálatokért fizetést szívesebben veszik cukor, tea, főleg pedig pálinka alakjában.

Szeretik a pálinkát, de azt találom, hogy nem jobban, mint orosz szomszédaik. Falucskánkban, szerencsére, nem lehet pálinkát vásárolni. Mi tartottunk egy ideig, hogy azzal fizessük apró szolgálataikat, de nem lehetett volna elegendő mennyiségűt tartani. Az itteni május 1-jét akarván ünnepelni, valóságos rohamot intéztek pálinkakészletünk ellen: mert eladni nem voltunk hajlandók, kölcsön kértek, értéken felüli pénzbiztosítékot ajánlva; addig könyörögtek, rimázkodtak, míg egész készletünk el nem fogyott. Akiknek nem jutott, azok még meg is nehezteltek. Akkor megfogadtuk, hogy azontúl csak kis mennyiségű pálinkát tartunk titokban, a legnagyobb szükség esetére. Az asszonyok sem vetik meg az italt.

Néhány pohárka annyira fellekesített egy öreg asszonyt, hogy néhány érdekes vogul táncot járt el előttünk, amire különben rábírható nem volt. A pálinka mellett a tobák az, miben voguljaink nagy élvezetet találnak. Nyírhéjből készült tobáktartójukat mindig magukkal hordják.

Amikor nem juthatnak voguljaink pálinkához, akkor egészen tisztességes emberek, becsületesség dolgában tútesznek az oroszokon, amint erről többször meggyőződünk a velük való érintkezés közben. Kettővel közülük szüntelen érintkezünk: ők a tanítóink. Az egyik a falucska öregje, a félszemű Perse, kinek elődei vetették e falu alapját és nevüktől nyerte e hely orosz elnevezését. Ő olyan tájszólást beszél, mely vele ki fog halni: unokái már nem értenek vogulul. Társam egész napon át vele foglalkozik, az ő nyelvét írja le nagy buzgalommal és sok eredménnyel. Az öreg egy kissé nehézfejű, sok dologra nem akar emlékezni; de a kérdező addig forgatja a dolgot, míg kiveszi belőle a tudományát. A másik tanítónk, kitől jelenleg én tanulok, egy elvirágozott vogul özvegy, kit Tatjánának neveznek. Ez a nő, ha nem is bír a Puskin Tatjánájának bájaival, tehetségére nézve zseni számba mehet a vogul asszonyok között, de még a férfiak között is. Ismeri az északi vogulok életét és azok nyelvét beszéli. Igen értelmes nő, jól tud oroszul és azért reánk nézve majdnem nélkülözhetetlen. Érti is fontosságát, emellett büszke. Busás napidíjat kell fizetnünk mindkettőnknek. Emellett hölgyünk néha megmakacsolja magát és ilyenkor úgy kell kihízelegni, kiudvarolni a tudományát.

A harmadik társalgónk, házigazdánk, az orosz Pjotr Nikoláics Sábunyin, akinek elődei aligha ugorok voltak. Ő az egyetlen írástudó ember a faluban. De az ő geográfiai ismeretei sem terjednek annyira, hogy Magyarország vagy akár Ausztria létezéséről is tudomása lenne. De ha nem is tud hazánkról, ismeretes előtte a magyar név: a «vengerec» név. Tél idején, amint mondja, ilyen «vengerecek» el is látogatnak egészen idáig árúikkal. Ezek a vengerecek pedig, akikről a vogulok is tudnak, nem mások, mint a mi derék drótostótjaink. Amit a magyar tudomány, művészet, politika el nem ér, azt ők érik el: ismertté teszik a magyar nevet a távol északon, ráadják a vogulok ajkaira is. Ily körülmények között persze nem igen dicsekedhetünk magyar voltunkkal. Nem is törődik itt senki nemzetiségünkkel, ha már kell, hogy valahogy elnevezzenek, akkor «nyémec»-nek (német) neveznek, mert ilyenek néhanapján megfordulnak erre felé is. Számomra a vogulok már megtalálták a találó elnevezést, célzással orrcsiptetőmre: nyile-szempe (négy szemű)-nek neveznek. Ez egészen kielégítő név, más «négy szemű» ember a faluban nem lévén.

Nemcsak a magyarokról nem tudnak; nálunknál nagyobb nemzetekről sem. A külpolitikai viszonyokról csak nagy későn, ha meghallanak valamit. Társam üres óráiban igyekszik megmutatni házigazdánkunknak, hogy mennyire jogtalanok az oroszok külpolitikai követelései. E célból vázolta nekik a közelmúlt évek eseményeit a Balkán-félszigeten, persze magyar színezettel. A szelíd muszka egy ideig mohó érdeklődéssel hallgatta az előadást, de lassan-lassan nekibátorodva, társam erős támadásával szemben megkockáztatott egyes észrevételeket hazája politikája védelmére. Ha itt élnénk, mi is csak oly járatlanok lennénk a politikai eseményeket illetőleg, akár ő. Már másfél hónapja, hogy ujságot nem láttunk. Kitérhetett

volna a háború, mi nem hallanók meg, hamarosan be is fejeződhetnék, mielőtt hírét vennők. És ha velünk folyó háború híre jutna el ide, azért itt bizonyára nem bántana bennünket senki; nem bántana más, csak a honvágy.

ÚJABB ADALÉKOK AZ ELVONÁSHOZ.

Írta: **Beke Ödön.**

— Első közlemény —

Simonyi a NyF. 11. számában részletesen tárgyalja az elvonás útján végbenő szóalkotás jelenségeit, s ott egyben össze is állítja a kérdés régebbi irodalmát. Nyelvészeinket a szóalkotásnak ez a módja azóta többször is foglalkoztatta (Horger Nyr. 41 : 81, NyK. 46 : 304, Simonyi Nyr. 47 : 80, 49 : 91, Beke Nyr. 47 : 82 ; 55 : 154, 57 : 18, 112), s most ezekhez a cikkekhez akarok újabb pótlást adni.

I. Látszólagos tárgyrag elhagyása.

Dufar Beregszász Törös 58 < *dufart* Kassa, Jászó, Rimaszombat, *dúfart* Rozsnyó MTsz. 'kapualja' < ném. *Durchfahrt* 'Torweg' EtSz. | *hostya* Csongrád m. *hóstya* Eger vid. MTsz.¹ < *hoffstath* 1412/20, *hofstat* 1425, *houstat* 1262, 1392, *hostat* 1351, *hostát* 1759 OklSz. *hopstat* 1326 Nyr. 42 : 311, *hóstát* Kolozsvár, *hustát* Zemplén m. MTsz. *horstat* Nom. 28, *osthath*² LevT. *hostad* Károli, *hóstád* Zrinyi, PP NySz. Kalotaszeg MTsz. 'suburbium; Vorstadt' NySz. 'külváros' MTsz.³ < ném. *Hofstadt*=*Hof*+*Stadt*, kfn. ófn. *stat* | *standár* 'vexillum' 1607, OklSz. NySz. 'hajóállomás' Baja MTsz. < ném. *Standarte* < ófr. *estandard* | *pergamen* NySz. CzF. *Porgemina* MA (járulék *a*-val), < *pergament* < ném. *Pergament* | *pünkes* < *pünkest* (acc. *pünkestet*) 'pünkösd' Moldva MNy. 4 : 299 | *paduc* Grossinger, Hont, Hszék, *paluc* Szatmár m. *patic* Léva, *potosz* Grossinger, *potoz* Kszmárton, *palus* Szeged, *padóc* Felsőrákos, *podviz-hal* Göcsej 'Chondrostoma nasus' < szlov. *podúst*, *podvèst* (Nyr. 39 : 302, vö. *paduszka* Boldva mell.) | *potenta* 'gyüttment teremtés, hitvány ember' Őrség Nyr. 7 : 331, 'kényur' Bakonyalja NyF. 34 : 108 < 'potentát | *recep-et* 'recept' Vas m. Nyr. 26 : 187⁴; *rizsó*, *rizsú* 'rézsút' Dtúl, *rizsós* Répce mell., *rizsús* Göcsej, *rézsüis* Hszék 'rézsutos' MTsz. *∩* *rézsút* (első adat Horváth Ádám 1791. NyUSz.; *rézsutt*, *rizsött* Kemenesalja, *rizsott* Somogy m. *rézsütt*, *rézsütt* Csallóköz, *rézsunt* uo. Temesköz, *re'zsunt* Gömör MTsz. | *Áber*, *Óber* Palócság CzF. < *Ober* családnév Bars m. Nyr. 26 : 527, *Ólbert* VR, *Albert* | *Benedek* < lat. *Benedictus* >

¹ A *t* > *ty* hangváltozásra nézve vö. *borostya* Melius NySz. Felső-Somogy, Bal. m. MTsz. < *borosta* < ném. *Borste*; *kártya* Com., *karlya* Born. Prágai NySz. *karthia* 1588 < *kartha* 1495 OklSz. < ném. *Karte* < fr. *carte*; *portyáz* < *portáz* Bercs. Mik. Fal.; *portyás* KecskT. < *portás* Bercs.; *portya* BékOkl. < *porta* Bercs. Fal. Amade NySz., vö. még *garda* > *gargya* Kőröstarcsa MTsz.

² A szókezdő *h*-nak német jövevényszavakból való elveszésére nézve vö. *áspa* motolla ném. *Haspe* (Nyr. 58 : 105), *alabárd* ném. < *Hellebarde* (Beke Nyr. 59 : 109), *Imre* < óbajor *Heimrich* (Schwarz E. MNy. 26 : 346).

³ Calepinusban a *hostatbeli* mellett *hostak* 'suburbia' van. A NySz. az előbbi *hostabeli* alakban idézi, a másodikat pedig többesszámnak tekinti, s a hangváltozatok közt föl is sorol *hosta* alakot. A *hostak* azonban, — ha nem sajtóhiba — csak a *hostát* változata (a *t* > *k* hangváltozásra példák Nyr. 58 : 30), mint a bar-

Benedikt > *Benedik* (*Benedic* 1095. OklSz. a ça-horvátban is *Benedik*, a csehben és a kaj-horvátban *Benedikt* EtSz.) | *Ipoly* < *Ipolt* 1141–61, MargL. 215 < lat. (*H*)*ip*(*p*)*olitus* Melich SzlJ. 2 : 172. | *Kelemen* 1211. OklSz. < *Clementius* 'Clemens'; vö. ol. *Clemente*, *Climento*, ratorom. *Clement*, cseh-tót *Kliment*, *Kliment*, szlovén *Klemen* u. o. 182. | *Gellér* 'Gellért' Nyitra vid. Ada vid. NyF. 20 : 7, 37 : 7.

A *Poprád* (*Poprad* 1256. *Paprad* 1256/1357.) folyónak *Poprát* (*Poprat* 1209) és *Popra*, *Propra* változata is van (vö. ném. *Popper*). A folyó neve Melich, MNy. 25 : 44 szerint azonos a *paprád*, *paprágy*, 'páfrány' szóval, mely a szláv *papratъ* (esetleg *papradъ*) átvétele. A *Popra* mindenestre elvonás útján keletkezett, mégpedig vagy a *Poprát* alakból, s ez esetben a szót szintén tárgyragos alaknak érezték, vagy a *Poprád*-ból, s ekkor a *medve*, *jegenye* stb. csoportjába tartozik, melyeket 2. sz. birtokragos szóknak fogtak föl.

Talán idetartozik a *hant* szó göcseji *hany* (*hanyak*, *hanyos*) változata is, ha csak nem a *Hanság*-ban levő *han(y)* szóval van dolgunk.⁵

II. Látszólagos -n határozórag elhagyása.

Apacsi Szföld < *apacsin*, *apacsina* (I. a IV. pontban) | *begye* 1714. MNy. 10 : 96 < *begyény* PPB. 1801. SzD. *bedény* SzD. 'bölény' | *bojtorja* (kétszer Heltainát NySz. EtSz.) < *bojtorján* < tör. *baltyrjan | *burja* Heves 1840. MTsz. NyF. 16 : 46, *burnya* Nógrád 1841. MTsz. Nyr. 23 : 43, *burnya* Gömör MTsz. 'gaz, burján'; képzővel: *burjás* 1825. 'buján nőtt (szőlő, fa)' Szeged, *burjadt* 'elburjánosodott' Szföld MTsz.⁶ < bolg. szerb-horv. *burjan*, tót *burjan*, kis or. *burján* (az EtSz. szerint a *burja* a *burjas*-ból van elvonva, de ennek a *burján*-nal való kapcsolata másképp el sem képzelhető) | *csóta* Tolna m. < *csótány* u. o. Pápa vid. *csótán* Dtúl MTsz.) | *encia* 16. sz. MNy. 11 : 113 'gentiana' > ném. *Enzian* (vö. *dancia* u. a. PP. EtSz.) | *galacsi* Szföld < *galacsin* sárból, agyagból, kenyérbélből gyúrt golyó, kavics' MTsz. (a NySz.-ban helytelen értelmezéssel) | *kele-hal* Balaton 'Scardinius erythrophthalmus' < *kelen* Göcsej u. a. *keling* Kismajtény, *telény* Mármaros 'Squalius cephalus' Herman O. *telen* Tisza vid. Grossinger < cseh-tót *kleň*, 'Squalius cephalus, Cottus gobio', szlovén *klen*, szerb-horv. *klen*, *klijen* 'Squalius cephalus' | *zahi* Keszthely < *zahn(y)* 'vaskos, testes, köpcös, kövér, nagytestű, (dús)gazdag, tömött (föld)' Somogy, Kiskunhalas MTsz. (A Csapónál előforduló *koloka* tudatos elvonás a *kolokány*-ból, vö. baskir *kara;an* stb. Gombocz BTL. 89.).

III. Látszólagos többesjel elhagyása.

Biszió Gyergyó NyF. 20 : 47 < *bisziók* PP. Udvarhely m. Hszék MTsz. *busziók* Arad m. *bosziók* Hszék MTsz. < oláh *busuioc* EtSz. | *cir-seprő* Zemplén m. (vö. *ciru-s*

kósági *hóstyák* Nyr. 32 : 522, kassai *husták*, s a rozsnyói *husták* MTsz. (Simonyi Nyr. 38 : 471 szerint tótos alak.). — Nagybányáról *hóstánc* is föl van jegyezve, ez azonban nem népetimológia terméke, mint a MTsz. fölteszi, hanem a *hostác* (vö. *hostacz* 1608 OklSz.) változata *n* járulékhanggal (vö. *tornác* 'tornác' Gyergyó NyF. 20 : 51 < szl. *trnac*; *lant* < ném. *laule*; *pásint* NySz. OklSz., *pasint*, *pazsint* Hszék. m. *pázsint* Moldva MTsz. < *pázsit* < szl. *pažitъ*).

⁴ Vö. még: *arc* 'katonaorvos' Hmvehely. MNy. 2 : 43 < ném. *arzt*; *bindász* SzD. Kr. *bindác* Bszász 3 : 430 'közönséges favágó balta' < ném. *bindax* DLehnw. 68; *dunc* 'befőtt' 9 : 380 < ném. *dunst*; ezekben azonban hangtani okokból is lekophatott a *t*, a szó végén levő mássalhangzótorlódás miatt.

⁵ A *válasz*, *szakasz* féle szók eredeti *t*-je is így kopott le, mint Nyr. 57 : 115 kimutattam; bizonyíték erre a köv. adat: Kérem az uraságomat, minél előbb a *válaszlatot* mögírgya Somogy m. MNy. 2 : 292.

⁶ A háromszéki *burihán* MNy. 12 : 40 a *burján* < *burján* alakokon át fejlődött; az *ri* > *ri* hangváltozásra nézve vö. Nyr. 59 : 15.

Szatmár, Bereg m. MTsz. *ciru* 'cirok' Beregszász), *cir-köles* Csapó, *csir-k.* Kassai, *cil-k.* Veszelszki, *csir-kákó* Győr m. EtSz. < *cirok* | *marmancs* 'székfű' Losonc < cseh-től *marmancok*, *marmuček*, *rumanček*, *harmanček*, *harmunčok*, *hermánek*, *harmuň* 'Matricaria chamomilla' horv. szerb *mrmanj*, *mrmonj* 'Achillea millefolium' Šulek Jugosl. Imenik Bilja, Reuss Května Slovenska, Valló Nyr. 33:596 | *pászterna* 1691, *paszterna* Lippai, *pasztorma* NySz. *peszterna* KisküküllőMTsz. < *paszternák* Com. *pasztornák* Radv. *pastornák* NySz. *pasternák* Ipoly m. *peszternák* Szföld MTsz. *pasztinák*, *pastinák* NySz. 'pastinaca' | *sömje* Szeged < *sömjék* Tisza—Duna köz, *semlyék*, *selymék* MTsz. NySz. OklSz. 'süppedékes, ingoványos hely, vizenyős kaszáló v. legelő' MTsz. — *szalamia* 1564 Nyr. 43:80, *szalamia* forrasztó só Mitterpacher, Primae lineae Hist. Nat. 1795 < *szalamyak* 1557. OklSz. 'sal ammoniacus, Salmiak' | *szítél* 'ostor nyeléhez kötött madzag' Nyitra vid. Nyr. 28:497, Herman O. Pásztorok nyelvkincse 224 szerint *szí(j)telek*-ből | *szusza* Léva < *szuszák* uo. Csallóköz, Pozsony m. Nyitra m. Komárom m. *szuszék* nagy gabona- v. lisztes láda' < cseh *susek* | *durda* Somogy m. < *durdák* Baranya, *durják* Eszék vid. 'pálinka alja' MTsz. | *göcs* Dráva mell. < *köcsök* Dtúl, Csallóköz 'köcsög' | *tura* Komárom m. < *durák* 'kártyajáték' MTsz. | *tuz* MTsz. *tuzi* Brehm-Chernel 6:199 Komárom m. < *tuzok*. (Folytatjuk)

ÉSZREVÉTELEK NÉHÁNY SZÓ- ÉS ALAKMAGYARÁZATRA.

Kallós Zsigmondnak *Ingyen: umbe sus* (Nyr. 59:108), *Iminten, *imintés (60:140) és *Szintén* (61:19) című cikkei több olyan szó- és alakmagyarázatot tartalmaznak, amelyek nézetem szerint nincsenek kellően megokolva és ennél fogva helytállóknak nem tekinthetők. Azért néhány észrevételt kívánok tenni rájuk, hivatkozva egyúttal a Nyr. 60:87—88. lapjain már mondottakra is.

Éppen. E szóra nézve K. a Gyarmathi (Vocabularium, 1816) és CzF.-ék elavult nézetét hangoztatja újra, amely szerint szavunk a német *eben* átvétele volna (60:142). E származtatás gyöngéire már Szarvas Gábor rámutatott (Nyr. 11:422), azért Melich az *éppen*-t nem is vette föl a német jövevényszók közé (l. Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsn. u. Lehnw.), az EtSz. pedig egyszerűen hibásnak mondja az *eben*-ből való magyarázatot. Klemm Antal, akinek cikkére pedig (MNY. 25:97) K. hivatkozik, szintén az *ép* melléknév *-n* ragos származékának tartja az *éppen* szót. (E cikkből az *épeng* és *épenig* alakok idézése hiba, mert ezek sem Klemmnél, sem a MTsz.-ban nem fordulnak elő.)

Imént. Ezt a határozószókat K., ha jól értettem, az *im* indulatszó *-ént* ragos alakjának képzei (60:141), mert bizonyítani egyáltalán nem képes, aminthogy ilyen valószínűtlen szóalakulást a magyarban eddig senki sem nem mutatott ki, sem nem tételezett még föl. Ennek a bizonyítatlan pusztá ötletnek alapján aztán egy sereg szót próbál a cikkíró származtatni: az *int* és *intéz* igéket, a tájnyelvi *intén* határozószót és a szintén tájnyelvi *intés* melléknevet határozói *intöst* származékával együtt. Csak természetes, hogy az ingatag alapra épült alkotmányok maguktól összeomlanak, amint majd külön-külön szó lesz róluk. (L. még az *intés* alatti észrevételt.)

Ingyen. E szónak egy *im* *igyen* kifejezésből való származtatása (59:109) hangtanilag, sőt jelentésánlag is lehetséges ugyan, de nem több a nem lehetetlennél. Nagy gyöngéje t. i., hogy egy igen közönséges és már a kódexek korából kimutatható szót olyan egészen ritka kifejezésből eredeztet, amely eddig mindössze három és jóval későbbi adatból ismeretes (l. NySz.), úgyhogy a magyarázat igen könnyen nyelvtörténeti «hysteron proteron»-nak bizonyulhat. Azonkívül mindenekelőtt meg kellett volna vizsgálni Munkácsi magyarázatát, aki a szót a vogul *vonsäl'*, *vuńsäl'* (a. m. ,pusztán, éppenséggel, csak' és ,hiába, hasztalan') szóval egyeztette (ÁKE. 481).

Int. Ezt a szót K. az *im-ént* határozószóból keletkezteti, olyan föl-fogással, hogy a szó eredetileg egy kézmozdulatot kísért, s aztán **im.nt* fejlődési fokon át *imt*-té alakult (ez u. i. a régibb formája a szónak), ez az *imt* pedig idővel 3. személyű igének tetszett (60:143). Itt mindenekelőtt a hangfejlődés teljesen valószínűtlen; *imént* > **im.nt*-féle rövidülés ugyanis a magyarban alig fogadható el, hozzá hasonló eset eddig tudtommal nincs kimutatva. Az *imént*-ből azonban jelentésánlag is lehetetlen szerintem az *int* igét leszámaztatni, mert nem értjük, miért kellett a kézmozdulattól kísért szónak éppen ,soeben, vor kurzem' jelentésűnek lennie. Az sincs a magyarázatban semmiféle mondattal szemléltetve: hogyan értékelődhetett volna át a ,soeben' jelentésű *imént* határozószónak állítólagos *imt* > *int* származéka ,winken' jelentésű igévé a mondás szövedékében. Ilyen szemléltető bizonyításmód nélkül az egész elgondolás pusztá ötlet marad.

Intén. Ezt a szót K. szintén az *im* indulatszó föltételezett *-ént* ragos alakjából származtatja a következő fejlődésmenet szerint: **im-ént-en* [itt az *-ént* rag hosszú *é*-jéből egyszerre csak zárt *ë* lett volna] > **imn-ten* > **imten* > *inten* [ez elől hiányzik a csillag] > *intén* (141. l., nem idézhettem egészen híven, mert nála a fejlődést jelző nyilak mind ellenkező irányban állanak). Jelentésánlag, ha ismét jól értem, úgy képzelem K. a dolgot, hogy valamint a német *so-eben* szóban van egy ,így' jelentésű *so* elem, úgy a magyar *intén* szóban is kell valami hasonló résznek lennie, és ez szerinte a módhatározó *-ént* rag volna (**im-ént*). Azonban önkényes föltevésnek tartom azt, hogy a ,jutányosan, aránylag olcsón' jelentésű magyar *intén* tájszó származtatásában a német *so* jelentéséből kelljen kiindulni, meg hogy a más képzetelemekből álló német *so-gleich* jelentése a magyar *im* *igyen* kifejezésnek a származását is megmagyarázhatná. Mert ha a ném. *so*-nak (a. m. ,auf diese Weise', l. Kluge) jelentésileg a magy. *így* megfelel is, az *-ént* rag *m a g á b a n* szerintem már nem felelhet meg; ez u. i. voltaképpen csak ,valahogyan'-t jelent, és teljes módképzetet csupán valamely névszóhoz való hozzájárulása adhat, pl. *isten-ént*, *vér-ént* stb. (vö. Szinyei: Nyelvhas.⁷ 137). A föltételezett hangbeli fejlődésmenet pedig (**im-ént-en* > **imn-ten* stb.) ugyanabban a hibában szenved, mint az, amelyet az *int* szó származtatására nézve föntebb már kifogásoltam. Nem lehet elfogadni a *kend* szóalak fejlődési analógiáját sem, amelyet K. így képzel: *kegyelmed* > *kelmed* > **kelm.d* [!] > **kemd* > *kend* (nála ismét fordított irányú nyilakkal). A **kelm.d* alak u. i. alig fogadható el a magyar hangtörténetben közvető foknak. A fejlődés

inkább így képzelhető: *kelmed* MTSz. > *kémed* (vö. *ü kême* MTSz.) > *kênd* > *kend*, vagy pedig így: **këgyêmed* > **këgyêmd* - *kegyemd* MTSz. > *kegyend* MTSz. > **keend* (vö. *vaok* vagyok, *vaon* vagyon MTSz.) > **kênd* > *kend*.

Intës, intöst. Minthogy ezeket a tájszókat K. szintén az *im* indulatszónak föltételezett *-ént* ragos alakjából próbálja származtatni (60:142), az *imént*-re tett észrevételelemnél fogva ez a magyarázata is nélkülözi mind jelentéstani, mind hangtani szempontból a kellő alapot, és ugyanezen oknál fogva megdől az a határozottság nélkül odavetett pusztá ötlet is, hogy «*intén* ilyenformán azonos alakú *volna* a még élő *imént*-tel» (59:111).

Intéz. Ugyanezt kell mondanom az *intéz* ige származtatásáról is, amely szó K. szerint «egész biztosan [!?] úgy fejlődött, mint a fent felsorolt [értsd: az *im* indulatszóból eredeztetett] összes határozók: *im-int-ez*» (60:143). Csak mellékesen utalok arra a kisebb hibára, hogy ennek a kellően meg nem okolt **im-int-ez* kiindulópontnak *-ez* képzője az *intéz* ige *-éz* végzetét magában még nem magyarázza meg.

Intibe. Ezt a Kertész fölfedezte *intibe* szót («ház *intibe*», «pitar *intibe*») K. semmi szín alatt sem hajlandó az *intén, intës* szavakkal egy tőből valóknak tartani (60:143). Míg azonban előbb (59:111) a Sztrókay idézte *ház szüntibe* kifejezésből való elvonásnak képzelte, most az én ellenvetésemre, hogy ilyen elvonás érthetetlen volna, és hogy a *szüntibe* inkább csak népetimológias változat lehet *intibe*-ből (60:88), azzal felel, hogy fordítva is állhat a dolog, vagyis hogy *intibe* is lehetne népetimológias változat a *szüntibe*-ből (60:143). Ez a fölfogás azonban azt eredményezné, hogy az *intibe*-nek mégis csak önálló szónak kellett lennie, mert a népetimológia mivolta éppen az, hogy valamely idegen, érthetetlen hangzású, vagy legalább is némileg homályossá vált szót egy meglevő eredeti szóval, illetőleg valamely meglevő szónak bármely pillanatban megszülethető, tehát nyelvi készségeként létező nyelvtani alakjával cserélünk föl.

Szëmt (mëgszëmt ,észrevesz, megsejt' MTSz.). Ezt a tájszót ugyanazzal az elfogadhatatlan hangfejlődéssel származottnak képzele K., mint amellyel az *int* és *intén* szók eredetét próbálta volt magyarázni. Ennél egy némi kétkedéssel ,lappangónak' fölvett mozzanatos igealakból indul ki: **szemint* > **szem-nt* [!] > *szemt* (60:143). A kiindulópont (*szëm-int*) sincs semmivel sem támogatva.

Szint (földszint, vízszint), *szintig* (DöbrK.), «ház *szüntibe*» (Sztrókayféle adat, l. fönt *intibe* a.). Ezeket a szókat, illetőleg szóalakokat K. mind a *szün-ik* igéből származtatja. Szerinte a nép a «ház *szüntibe*» kifejezésben «rendkívül precizen [értsd: szabatosan], és a ,szün' igének a régi nyelvből is ismert *g a z d a g t a r t a l m á v a l* a falusi teleknek azt az irány- v. helyjelzésre fontos részét látja, mely már nem ház, de még annak frontjához [értsd: homlokzatához] tartozik» (60:143). Pár sorral alább egyenesen azt állítja, hogy a *szint* (földszint, vízszint) szót ,valaminek a *szüntébő!* is magyarázhatni. A *szint* névszónak a *szünik* igével való hangbeli találkozása azonban csupán a nyelvjárási *házszünt, ház szüntibe* adatokban fordul elő, és pusztá véletlenség lévén, szerintem

nem lehet elegendő alap a mondott névszónak és igének ugyanazon gyökből való származtatásához. Jelentéstani analógiák nélkül u. i. elképzelhetetlen az, hogy akár a mai népfia, akár az ősmagyarág a ‚valamivel egy vonalban’ levőt az illető dolog, illetőleg a körvonala ‚megszüntének’ képzetével fejezte volna ki. Az ehhez szükséges finom és szabatos látás meglehet egy modern műveltségű emberben, főképp egy szóelemző nyelvészben, de nem az ősemlerben, sem a nép egyszerű fiában. A *szünik* igének állítólagos ‚gazdag tartalma’ a régi adatokban sem mutatkozik. A magyar ezt a szót a NySz. tanúsága szerint mindig csak cselekvésekre és állapotokra vonatkoztatta, és ilyesmikre vonatkoztatja ma is (I. CzF.); magánvaló tárgyra, önálló dologra, különösen élettelenre vonatkozva (mint volna pl. *szünik* a ház, *szünik* a föld stb.) egyetlen példáját sem tudnók idézni. Régi használatában, valamennyi összetételén és származékán át, egyetlen jelentés, a ‚cesso, aufhören’ húzódik végig; az igekötős *elszünik*-nek magában álló adata: ‚az legyek, szúnyogok... télben *elszünnek*, hevernek’ csak látszólag ellenkezik ezzel a megállapítással, mert itt voltaképpen rövidült, ráértéses kifejezéssel van dolgunk, s a mondás így van gondolva: elszűnnek a röpködéstől, zümmögéstől stb. (vö. a közönséges régi szerkezettel: *megszünik* a beszéd-től, *szünjetek* meg a ti bűneitek-től, stb. NySz.). Az olasz *raso* és a francia *ras* példáira való hivatkozás sem találó; ezek u. i. a lat. *radere* ‚vakar, levakar, kitöröl’ szó igenevének (*rasus*) a folytatói, tehát, mint a német *gestrichen* is, más szemléletből indulnak ki. Nagy jelentőséget tulajdonít K. a *szint* és *szünik* képzelhető kapcsolatára nézve Lehr Albert ‚bő példáinak’: *gyöpszint*, *tejszint*, *ablakszint* stb. (ezekre való támaszkodását a Nyr. 61:19. lapján is hangoztatja), pedig ezek az új népnyelvi példák jelentéstaniilag semmivel sem érnek többet a köznyelvi *földszint* és *vízszint*-nél, mert csak azt mutatják, hogy a nép a *szint* szót a köznyelvi használaton túl messzebbre is kiterjesztette. A *szint* szónak a *szünik*-kel való föltételezett közösségét, továbbá a *szüntelen* tagadó melléknévnek *szintelen* (hozzá tehetem: *szinetlen*) hangzása sem támogathatja, amelyekkel a NySz. adatai között egy párszor találkozunk; ezek u. i. pusztán kivételes hangszínbeli változatai az általános *szüntelen* és *szünetlen* ejtésmódnak, tehát éppen fordítottjai annak a népnyelvi esetnek, hogy a ‚ház *szintibe*’ helyett a Sztrókay-adatban, szintén kivételszerűen, ‚ház *szüntibe*’ fordul elő. A *szint* (*vízszint* stb.), ennek kemenesaljai *szünt* változata (‚ház *szüntibe*’) és a DöbrK. ‚*szintig* betölt’ kifejezése sokkal egyszerűbben és természetesebben magyarázhatók egy ‚superficies, oberfläche’ jelentésű *szin* főnévből, amelyet Munkácsi árja eredetűnek mutatott ki (ÁKE. 574). A *szin*-t ennek egyszerű locativusa, a *szint*-ig pedig a *szint*-nek -ig ragos továbbfejlődése, és nem származhatott ebből: *szün-t-é-ig*, amint K. hiszi.

Szintég. Ez a tájnyelvi határozószó és *szintig* változata K. szerint «elválasztandó a *szinte*, *szintén* csoporttól és jelentéseitől is: *teljesen!*» (60:143, ismételve 61:19). Ez a megjegyzés nyilván azt akarja mondani, hogy a népnyelvi *szintég*, *szintig* nemcsak hogy alapszavánál fogva más eredetű, mint a *szinte* és *szintén*, hanem a jelentése sem azonos ez utóbbi kettőével, és hogy tulajdonképpen azt teszi: ‚teljesen’. A jelentésnek ilyen megállapítása főképp a NySz. *szintén*-jének 3. értelmezésére: ‚usque

ad summam, bis zum rande' van alapítva. A népnyelvi *szintég*, *szintig* tehát K. szerint épügy eredetibb *szüntég-ből, v. i. a *szünik* ige hajtásából volna magyarázandó, mint a DöbrK. *szintig* ‚penitus gänzlich’ szava. Ennek a föltevésnek természetesen ugyanaz az alaphibája, ami a föntebb tárgyalt *szint* szó származtatásának, tehát nézetem szerint már ezért is szintén elfogadhatatlan. De van két más bibéje is. Egyik, hogy a *szintég*, *szintig* szónak nem lehet kimutatni *ü* hangzós változatát, ami legalább némi gyöngé fogódzoul szolgálhatna a *szünik* igével való rokonsághoz. Másik, hogy a népnyelvi *szintég*, *szintig* szó ‚teljesen’ jelentéssel eddig sehonnan sincs följegyezve, mert a MTSz. adatai szerint mindig csak azt teszi: 1. ‚szinte, majdnem’; 2. ‚szintén’, v. i. ‚hasonlóképpen’. A népi *szintég*, *szintig* alaknak nézetem szerint egészen más a magyarázata, mint a DöbrK. *szintig*-ének (= *szin-t-ig*- l. fönt *szint* alatt), noha az *i* hangzós változat ezzel egészen egybeesik. A mai népnyelvi *szintig* a hasonlóképpen népi *szintég*-nek olyan szabályos továbbfejlődése szerintem, mint aminő a köznyelvi *mindig* az eredetibb *mindég*-nek, vagy a mai *addig*, *eddig* a régi és eredetibb *addég*, *eddég*-nek (l. NySz. és EtSz.). A népi *szintég* viszont a köznyelvi *szinte* és *szintén*-nek olyan *-ég* végződésű átváltozása, mint aminők a szintén népnyelvi *aosztéég*, *azutéég*, *azutéég-osztég*, *osztég* (l. MTsz.) a köznyelvi *azután*-nak, vagy az udvarhelyi *ezutéég* a köznyelvi *ezután* szónak.

Szintén. Ezt a határozószót K. legutóbbi cikkében egy föltételezett udvariassági válaszformából származtatja, amely így hangzott volna: ‚kivánok (jó egészséget stb.) *szüémént* (értsd: szivemént, szívem szerint) *én*’ (61:20—21). Ezt is csak mint bizonyítatlan ötletet vehetjük tudomásul, nem csupán azért, mert ilyen udvariassági válaszformát maga a magyarázó sem bír kimutatni, hanem főkép azért, mert a *szüémént én hangornak *szintén*-re rövidülése merőben valószínűtlen. Sokkal egyszerűbb mind a *szinte*, mind a *szintén* szót a ‚superficies’ jelentésű *szin* szóval családositanunk (vö. fönt *szint* alatt), és a *szinte* alakot olyan ragos formának tartanunk, aminő a *szér* szóból a *-te* ragos *szér-te* (ragjáról l. Beke cikkét Nyr. 39:196), a *szintén* szót pedig a *szinte* olyan továbbragozott alakjának fognunk föl, aminő pl. az *öszve* szóból a régi *öszvén*, vagy az *örökké* mellett az *örökkén* (l. TMNy. 673).

Szinültig. Ezt a szót K. szintén a *szünik* igére kívánja visszavezetni, s azt hiszi, hogy egy föltételezett visszaható *-ül* képzős származéknak *-ig* ragos névszói hajtása volna: *szün-ül-t-é-ig*. Ezt az ötletet a *szint* alattiakban kifejtett hangtani és különösen jelentéstani akadályon kívül alaktani nehézség is valószínűtlenné teszi, az t. i., hogy ikes igéből *-ul*, *-ül* képzős visszaható igénk tudtommal egyetlenegy sincs. A *szinültig* magyarázatában nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy ez a szóalak a régiségben eddig csupán az erdélyi Pápai Párizból ismeretes, az erdélyi beszéd pedig még két hasonló alakú és szemléletű kifejezést is mutat ugyanazon jelentéssel, ú. m.: *szin-áltig*, azaz ‚szín-álltig’ és *szin-jártig* (l. MTsz.). A *szinültig*-ben az a képzet van kifejezve, hogy a folyadék az edényt egészen a *szinéig*, v. i. fölszínéig *ülte* meg, a másik kettőben, hogy a fölszínéig *állta*, illetőleg *járta*. Ezt a valószínű és elfogadható magyarázatot már Thewrewk

Emil megadta volt (Nyr. 10:70) és a *szin* ‚superficies‘ szónak árja eredetére rámutatás alkalmával Munkácsi is elfogadta (ÁKE. 574).

Tüstént. Ennek a szónak K. adta magyarázata (60:142) époly valószínűtlen, mint a föntebbiek. E szerint a *tüstént*-ben a ném. *sofort* elemei volnának meg, úgy, hogy a *so*-nak a magyar szóvégi *-ént* felelne meg, ami K. föltevése szerint nem más, mint a módhatározórag, az ‚előre‘ jelentésű *fort* képmása pedig a *tüstént*-nek az alapszava volna, amely szerinte eredetileg így hangzott: **té s té* (a. m. ‚ide és ide‘); ebből fejlődött volna aztán **tésté-ént* > **téstént* > *tüstént*. Az analógia sem éppen találó, mert míg a ném. *fort* ‚előre‘ jelentésű, addig a föltételezett magyar alapszó, a *té* azt teszi: ‚huc; hieher, hierhin‘ (l. NySz.; K.-nál hibásan: *té* ‚tova‘). Ennek dacára a *té* ‚ide‘ alapszóból való kiindulás magában véve nem volna jelentéstani képtelenség, ha nem kellene a szófejtés kedvéért a *s* kötőszót is közbeszúrtnan föltételezni. Elképzelhető volna u. i., hogy egy *té! té!* ‚ide! ide!‘ sürgető fölkiáltás ‚rögtön‘ jelentésű szóvá fejlődhessék; a szóközépi *s* azonban ilyen elképzelés mellett magyarázatlan maradna. Viszont az *és* kötőszó fölvétele, amit K. ötlete a hangalak végett megkíván, egy kis jelentéstani nehézséget támaszt, mert ilyen sürgetésben nem érünk rá kötőszóval ismételni a fölkiáltást, a **té és té* > **té s té* ‚ide és ide‘ kifejezésnek u. i. inkább nyugodt fölsorolásban volna helye. Hangtörténetileg pedig a **téstént* > *tüstént*, v. i. *é* > *ü* fejlődésre ráférne némi igazolás. Legmeglepőbb azonban, ahogyan a cikkíró a *té*-ből való származtatást jelentéstaniilag erősíteni próbálja, mikor evégett a *tüstént* szónak népi nyelvi továbbképzéseire hivatkozik. Hiszen a *tüsténkedik* szónak ‚siet, igyekszik‘, ‚türelmetlenül tesz-vesz‘ és a többi, még jobban távolodó jelentései, valamint a *tüsténteti magát* kifejezésnek ‚sokat kínáltatja magát‘ értelme (ugyan mi utal ebben a *helyi* eredetre?) a türelmetlenül sürgető *tüstént* szóból mindenképpen, akármilyen szóból való származása esetében is kifejlődhettek.

ZOLNAI GYULA

EGY RÉGEN KÜSZKÖDŐ RAG: -ONTA, -ENTE.

Legutóbbi cikkemben (Nyr. 61 : *Szintén*) ismételten olyannak tüntettem fel az *nt* mássalhangzócsoporthoz, mint amely „aránylag még e’ég nyíltan hagyja a szótagot“ ahhoz, hogy a többtagú szó összevonásának ne állja útját (*szümmént-én* > *szintlén*). A következőkben ki akarom fejteni, hogy a *-ta*, *-te* illetve *-onta*, *-ente* rag is a harmadik személyű bitokosraggal bővült *ént*-ből keletkezett.¹

E ragnak utóbbi magyarázói Beke Ö. (Nyr. 39 : 194, *Megfejtetlen ragok*) és Zolnai Gy. (Nyr. 46 : 101, *Naponta*) már maguk is harmadik szem. birtokosragot látnak a *szerte* *e*-jében, a *t*-t azonban locativusi elemként kezelik. Zolnai összefoglalásában Beke cikkének további lényege ez; „a *-ta* *-te* rag eredetileg csak a *szerte* névutóban volt meg“ és „a többi *-ta* *-te* végű határozó alak csak analógiai alakulás, amelybe egyéb analógiák, nevezetesen a *menette*, *jövette* igenevek hatása is belejátszhatott.“

* Egyúttal felelet Zolnai cikkére.

Ha *szerte* analógiája (*napontá-hoz*) elég indokolt lenne, akkor nem is volna szükség egyéb analógiákra; különben is a *naponta*-félék *ezt* a mintát követelik: *szérente*; és látni fogjuk, hogy az is volt, ha nem is mintájuk, de eleitől fogva: társuk. A névutók (egy részének) *birtokviszonyát* a meghatározott szóval, melyre B. hivatkozik, az ill. névutó eredeti jelentése teszi szükségessé (pl. *közepelte, ut-án*); így hát a *szerte* jelentésére is több gondot kellett volna fordítani, mert pl. nem tudjuk meg, hogy *négyszérté*-ben is birtokviszonyt kell-e látni? És különben is: hogy szigetelődött el egymástól a kétféle *szerte*? Más dolog az, hogy a *szér* szónak nem *szerte* az egyetlen 'passim' jelentésű származéka, hanem ez is: „*szérint*“, és már eleve is valószínűnek látszik, hogy a kettő tulajdonképpen egy. Beke is idézi ugyan Arany „*ország-szerin-tova*“ sorával együtt ezt: *szerén-szerte*, de csak azért, hogy a *t* locativus voltát egy újabb locativusszal („*n*“) megerősítse: ez nem teszi őt figyelmessé *szerint*-re.

A *szér* szó a mai irodalmi nyelvben már csak egy-két jelentéssel tengeti életét, de a régiségben, épúgy mint a mai népnyelvben is, egyik legtartalmasabb szavunk. Alapjelentése ú. l.: ‚*series, ordo*‘, mely megvan a *szerte* és *szerént*-ben is. Ez utóbbira nézve: NySz. 1. [helyről: per] ‚*secundum*‘ ‚*entlang, längs, durch*‘ 2. [időről ‚per] *durch hindurch*‘. Természetes, hogy a régiségbeli példákban ezt a *szerint*-et is ugyanazon helyjelentésű szavak mellett találjuk, mint a *szerté*-t: ‚*ország, világ, egyház, falu, vidék, város*‘ és: *esztendő zerent ígekezel* (Vitk. k. 36.). A 15. században a kettő használatában mégis az a különbség látszik, hogy a birtokrag nélküli *szerint* a „*minden*“ jelzőjükhöz járul: *menden vidéc zerenit folosvan* (‚*per omnes provincias*‘ Bécsi k. 66. Münch. k. 66.) *Mynden egyház zerenit h* Münch. k. 750.) *Mynd vylag zerenit h mene* (Kulcs k. 34. ‚*per omnem terram exivit*‘); vagyis osztó-féle értelem nélkül. Ugyanakkor *szerte*, névelős, ill. mutató névmással ellátott nevekkel kapcsolatos: *ez velag zerte* (Debr. k. 4.) *az faluzerte* (Jókai k. 97. *per totam villam*), *mind az város zerte* (Virg. k. 56). Később ez a különbség fokozatosan elenyészik, mire a *szerte* mellől a *szerint* névutó (helyhatározói értelemben) végleg elmarad. (De lásd MTSz.: Szeged: *ország szörint* és Palóc: *falu szört*). Ám a köztük fönnállott eredeti szerepmegosztás legjobban mutatja a *szerte* keletkezése módját: *az falu ‚szér-é-ént*‘: sorja szerént, rendre, ‚*szerre*‘ véve a falut: falu *szerte*. És ugyanígy, *négy szer-é-ént*: négyes csoportokba sorolva (a könnyű áttekinthetőség kedvéért) az összehasonlítandó tárgyat; (*négy szer-é-ént*) *négyszerte* nagyobb vagy kisebb. A birtokrag (úgy mint ő *szü-é-ént* > *öszinte*) az összevonáskor közbeszorulván, kiesik ugyan, de az értelem és a még érzett birtokviszony kedvéért még szükség lévén reá, hátra kerül: *szér-é-int* > *szér-ént* >: *szér-nte* > *szerte*. Feltűnik az *n* kiesése a hangtani helyzet miatt. „*Iménten*“ és „*szü-émént-én*“ -ben ugyanilyen helyzetet mutattam. Ott sem a *t* előtt található *n* maradt meg (*inlén, szintén*), hanem az ‚*m*‘, mely a foghanghoz hasonulva vált csak ‚*n*‘-né. Mikor *szér-é-ént és később *szérént* (‘*passim*’) is végleg eltűntek *szerte* mellől, még mindig maradt fenn közöttük valami vonatkozás a fent már említett ikr összetételekben, melyek keletkezésüket a körülményesebb helymeghatározás szükségének köszönik, de annak is, hogy a *szerte* eredete már előbb elhomályosulván, az eredetibb ikeralak magyarázatul is szolgált (v. ö. felebarát stb.): *szerin*-és *szerén-szerte*, *szerte-szerént*, *szérül-szerte*, *szerte-szerrel* (továbbá: *széllyel-szerte* és ford.; *szerte-szét* és MTSz. *szértéden-szértédes-szerte*).

Még korábban vesztette el összefüggését az eredeti *szérint*-tel a szorzó *szerte*. Igaz, hogy magashangú voltát ez is sokáig őrzi, de már Kár. *szertel* for-

mája mutatja a határozatlanságot. Áttérve most a „naponta, éjente-félékre, Zolnai, kit legutóbb foglalkoztattak fent id. cikkében, arra a helyes eredményre jut, hogy e szók „naponként, éjjelenként jelentésének, mint legalább is félszázad óta természetesen kifejlődött használatának, hibáztatását egyszer s mindenkorra abban kell hagynunk“. A szeretének itt kimutatott eredetéből mindenki könnyen elképzelheti a *naponta*-félék keletkezését is. De a Zolnai „legalább is félszázadá“-nak: igazának a kedvéért az alaki igazolás előtt egy-két jelentéstani észrevételre is szükség van.

Naponta első előfordulási alakjai: 1. *naponként*: *Nem syete ah nap el enyezny wgy mynt* egy napeent wona: non festinavit sol occumbere spatio unius diei (Jord K. 309); a *napot* egy napeent való ideig egy helyre állata (Helt. Bibl. Ia. 3. NySz.) [e i n e s t a g e s]. 2. *mindön naponnan* ('quotidie; täglich' Czech k. 39: a t asszimilációjával. V. Ö. N. *napontag* Háromsz. Nyk. 3:7. 'naponként' és *naponnyan* Göcs. Nyr. 12:95 'nappal').

Ime ugyanaz az ingadozás a rag használatában, mingyárt első feltünésekor, mint amelyet Viski (Nyr. 46:175) Aranyánál, Zolnai pedig „legalább félszázad óta“ észlel a nyelvhasználatban. Avval a különbséggel, hogy nem félszázadról, hanem „legalább is félezredről“ van szó.

Ennek az ingadozásnak az oka az eredeti *ént* képző jelentésében lehet, mely nem igen tudott megállapodni, amiért el is tűnt a használatból. Az *ént* eredete nincsen ugyan végleg tisztázva, de könnyen szemléltethető ilyenformán: „minden embernek szája *izén* (főzni; Kovács közm. 105; v. ö.: *részín(t)*, *szerin(t)*, *jó módin(t)* stb.). — Itt jól kiérezhető még a helyrag (-n); a módhat. t-rag adta meg neki (az ú. l. még sokáig megmaradt helyi jelentés mellett) az ismert értelmet: 'nem esett neki *izint* (Göm. m. TMNy 684); a 3. szem. birtokrag (*é*) meg talán néha distributív jelleget is kölcsönzött a ragnak. Mikor ez *int*-té tömörült, bizonyos (különösen distributív) viszonyban, a birtokragra újból szükség lett (mint azt a szerlé-nél is láttuk): *napa-ént > *napaënt*, melynek *ë*-jéből szabályosan *o* lett *napaont > *napont*. De a most újból eltűnt birtokragra az osztó értelem miatt megint szükség lévén, *napont: *napontá*-vá bővült. A szó jelentéséről Szinnyei azt mondja (Nyr. 17:291): „a *napontkéd* esete ismétlődik a mai irodalmi nyelvben a *naponta* alakkal, mely voltaképp csak a. m. 'napon, nappal', de mai irodalmunkban a. m. 'minden napi'. A *napontá*-nak ez utóbbi igenis *eredeti* jelentése, de mikor *harmadszor* is kiveszett a tulajból, hogy birtokragozva van a distributív értelem miatt, akkor osztó értelem nélkül is kezdték használni: *nyaranta*. Ehhez az ingadozáshoz hozzájárult az *ifjontá*-félék időpontot jelző értelme. Pedig itt is birtokrag rejlik (*ifja-ént*), mely a megtörtént összevonás után is még *ép* annyira szükséges volt, mint a *szerte* és *napontá*-ban. (L. még *fivén*te (fű korában), *régente* és különösen *eleinte*, *elejente*; *legénte*, *lőánta*; ez utóbbiak, tovább is ragozva: N: *ifjontam*, *legénted*, *lőánytad* stb.)

Mikor az *ént* ragot az ugyancsak általa alakult *gyanánt* és *-ként* váltották fel, az osztó értelmű *ente*, *onta* n-je befolyásolta a *distributív* jelentésű *-nként* ragot is, mely tkp. plurálisos számnevekhez járul *-ként*-ből állt elő: *százan-ként* (Wichmann Gy. MNy. 4:215.) Az *-onta*, *-ente* még élő rag ugyan, de nem bír a többi rag azon sajátásával, hogy funkcióját bármely alkalmas szóhoz függesztve teljesíthetné: nem mondhatjuk pl. *másodpercente*, *óránta*, e. h. *percenként*. Így közpohelyet foglal el rag és képző között. *Havonta* és *évente* újabb keletű képzéseknek látszanak, mert a régiségben nincsenek kimutatva. Különben is elég ritkán alkal-

mazza már e képzőt a népnyelv is. *Ujonta* (*ujont* NySz.) 'noviter', *ujontában* és *ujonnan* kettős értelműek: 'uj korában' és 'ismételten'.

Az Akadémiai Helyesírási Bizottsággal szemben 1915. nemcsak Zolnai, hanem Szinnyi is (l. f.) elismeri *naponta quotidie* jelentését is a 'nappal' értelem mellett.

Hogy ez az eredeti jelentés, azt az előadottakon kívül e ragnak újabb használata csak még jobban bizonyítja. Zolnai példáit (1916-ból) *éjszakánta*, *hajnalonta* a mai (különösen költői) nyelvből bőven meg lehetne tetézni: *éjjelente*, *estelente* stb.; s valamennyi osztó értelmű. A hasonló esetekben használatos *-nként*-tel szemben ú. l. éppen választékosabb volta, és a könnyebb rímelés juttatják azt még — ritka — szerephez.

Formájuk szerint e tárgykörbe tartozik még *ű kiénte* (Göcsej és Somogy m., Nyelvész. V: 107. MNy. 270), mely az irod. nyelv *önként*-jének mása (ebből 'ő kéjv. kény- ë-ént'), és keletkezése azonos *őszinte*-ével. Ennek az '*önként*'-nek egyéb birtokragozott formái: *énkéntem*, *tekénted* (*tekinted*: 'te szerinted' Nyr. 3: 318) *mi kéntünk* stb. emlékeztetnek a DöbrK. „*te szivedent*“-jére (l. Nyr. 61: 20). És ide való formailag természetesen a *szinte* ('szü-ë-ént') határozó is. KALLÓS ZSIGMOND

WICHMANN GYÖRGY (1868—1932.)

Még nincsen négy esztendeje, hogy 60. születésnapja alkalmából szeretettel és hódolattal köszöntöttük a finnugor nyelvtudomány egyik legkiválóbb képviselőjét, Wichmann Györgyöt! A Finn-ugor Társaság egy hatalmas emlékkönyvvel tette emlékezetessé a lelnöke életének e nevezetes dátumát, tudományos társulataink üdvözölték, szakfolyóirataink ünnepi cikkekben méltatták a kiváló tudós érdemeit¹ és bízva bízunk benne, hogy tudományunk egyik leghivatottabb képviselőjének, a finnugor nyelvek legalaposabb ismerőjének még megengedi a Gondviselés, hogy kéziratban levő hatalmas gyűjteményeit, elsősorban permi és cseremiszi szótárát, továbbá készülő tudományos munkáit kiadhassa — és most váratlan elhunytának megrendítő híre érkezik hozzánk.

Még legutóbb, mikor Pápay József haláláról értesült, fájó érzéssel ezt írja egyik levelében: «Mintha a finnugor nyelvtudományt valami fátum üldöznél! Elvesztettük rövid néhány éven belül Paasonen, Karjalainen, Ojansuut, és most Pápay József követte őket a halálba!» És most — Wichmann Györgyöt ragadta ki körünkől a kérlelhetetlen halál! Nagy a finnugor nyelvtudománynak a vesztesége: egyik legsokoldalúbb és legkiválóbb mesterét gyászoljuk; nagy az ő tisztelőinek, barátainak a vesztesége: a melegszívű, jó ember elvesztését siratjuk.

FOKOS DÁVID

¹Wichmann tudományos munkásságát a Nyr. 57. kötetében (119. l.) méltattuk; azóta megjelent munkái közül legnevezetesebb a 30 ívre terjedő cseremiszi népköltési gyűjteménye (Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen. MSFOu. 59. köt.).

IRODALOM.

A magyar nyelvtudomány Párizsban. A keleti nyelvek főiskoláján (*École Nationale des Langues Orientales Vivantes*) Párizsban Sauvageot Aurélien az elmúlt egyetemi évben mint rendes tanár tartott előadást a magyar és a finn nyelvről. Kezdők részére magyar és finn nyelvtant adott elő, haladottak részére szövegek olvasását és magyarázását. Mellette mint *répétiteur* működik Müller a magyar, Neuvoenen a finn nyelv számára. A *Société de Linguistique de Paris* március 11-i előadóülésén Sauvageot felolvasást tartott a finnugor nyelvekről és összefüggésükről más nyelvcsaládokkal. Elsősorban azokról az okokról beszélt, amelyek megnehezítik a finnugor nyelvek összehasonlító nyelvtanának kidolgozását. A legfőbb ok az indogermán nyelvek befolyása egyes, gyakran elvont fogalmak megjelölésére, melyek újak voltak a finnugor népek számára. Azután ramutatott a finnugor nyelvek jellemző, de kezdetleges nyelvi sajátosságára, az alakítási elemek egymásmellé rendelésére, nem téve különbséget a névszó és az ige között. Az indogermán nyelvek hatása alatt fejlődött ki a tárgy és az ige fogalma. Végül megállapította, hogy a finnugor nyelvek története nagyon tanulságos a civilizáció eszméjének fejlődése szempontjából.

Könyvek és folyóiratok.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. 12. k. Síralmas panasz. (A bevezetést írta Lengyel Miklós, a budapesti Zrínyi Miklós reálgimnázium igazgatója.) — 13. k. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. II. (Kiadták a debreceni fiú felső keresk. iskola önképzőkörének növendékei.) — 14. k. *Vedves István.* A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. (Kiadták a budapesti VIII. ker. felső ker. iskola 1931—32. tanévben végzett növendékei.)

Inotay Ilona. A Teleki kódex Szt. Anna legendájának nyelvi földolgozása. Szeged, 1932.

Fürst Ilona. Dóczi Lajos mint német író. (Német philologiai dolgozatok 1.) Budapest, 1932. Pfeifer-féle könyvkereskedés.

Fazekas Jenő. Az egyszerű mondat fajtái az északi osztják nyelvben. Debrecen, 1932. Studium könyvkiadó r. t.

Eugene Gottlieb. A systematic tabulation of indo-european animal names. (A budapesti Keleti Akadémia egy volt hallgatójának doktori disszertációja a New York University-n.)

Népoktatási Szemle. I. évf. 1. sz. (1932 július). Dénes Szilárd. A népiskola a nyelvhelyesség szolgálatában.

NYELVMŰVELÉS

Agyú, löveg, puska, fegyver. Konkoly Thege Miklós Andor: «*Idegen szók, új magyar szók*» (Tata, 1932) című füzetkájában a katonai nyelvből is vesz két példát s mind a kettőt tévesen világítja meg.

A katonai nyelv magyarításával néhány éve jómagam is foglalkozom. (*Magyarosan, katonásan I. rész.* 1929.) Nem érhet tehát szemrehányás, hogy elfogultságból kelek védelmére katonai nyelvünk meg-

levő szókincsének. Az említett szerző hibáztatja, hogy «az agyú a hivatalos nyelvben a löveg nevet kapta». Azután ezt írja: «Sohasem hallottuk a honvédet, hogy lövegről beszélt volna; . . . az életben még a katonai fegyver sem vitte bele ennek a szónak a használatát». Én bizony hallottam már régen és hallom ma is katonáknál, sőt másutt is a löveg szót. Állandóan használt, elterjedt. jó

magyar szó lett belőle, mert — szükség volt és van rá.¹

Az új Harcászati Szabályzatunk ezt mondja: «A tüzérségnek főfegyvere a *löveg*». Ürméret, hatás, mozgékonyosság szerint különböző *lövegek* vannak: a lapos röppályával távolabbi, fedetlen célokra *lövő ágyú*, a hajlottabb röppályával fedett célokra *lövő tarack*. Van könnyű, közepes, hegyi, nehéz ágyú és ugyanilyen tarack. Külön *lövegfajta* a közepes és nehéz aknavető.

Mindebből világos, hogy a *löveg* szó gyűjtőnév, s ennek körébe tartozik mint alfajta az *ágyú*. Ez így van jól, itt nem történt semmiféle «hiba» vagy «valami más».

Különben is a *löveg* szó — amint közismert — nem valami új találmány, hiszen még a nyelvújítás korában született és semmivel sem rosszabb alkotás, mint pl. a már általánosan elterjedt testvérszavai: az *anyag* vagy az *üteg*. Ha pedig a *löveg* szót kárhozzatjuk, akkor ki kellene irtanunk a nyelvújítóknak ezeket a katonai vonatkozású szavait is: *parancsnok*, *tábornok*, *hon-*

¹ Hasonlóképp szükség volt a *lövedék* szóra is, mert — amint az említett szerző maga is mondja, — «az újabbkori golyóknak az alakja már nem golyó, hanem henger». Az igaz, hogy a *lövedék* szó nehezen megy át a közhasználatba. Még ma — a háború után is — akadnak olyanok, akik a *löveg*-et összetévesztik a *lövedék*-kel. Egy háborús könyvben olvastam: «... a gyalogsági ágyút akkor sütik el, amikor az öregágyú *lövege* a fejünk fölé ér.» Egyik napilapunkban pedig ezt olvastam nemrég: «Sűrűn hullottak és robbantak *lövegeink* az ellenséges állásokban...» Végére a *löveg* is felrobbanhat, de ez nagy baj, mert a *löveg* (ágyú vagy tarack) felrobbanása rendszerint elpusztítja a saját tüzereinket, akik a *lövegből* lövik a *lövedéket* (srappellát vagy gránátot) az ellenségre. — A *puskagolyó* és *ágyúgolyó* kifejezés a népi és köznyelvben még sűrűn használatos, azonban *tarack-* vagy *aknavető-golyóról* beszélni legalább is korszerűtlenség.)

véd, *újonc*, *roham*, *lovarda* stb. Már pedig ez hiábavaló és csak zavart okozó szélmalomharc lenne. Nem is vállalkozik rá még a legtüzesebb «nyelvmagyarító» sem.)

(A másik — s még tévesebb — vádja az említett szerzőnek a katonai nyelvvel szemben az, hogy a «rég *puska* is nevet változtatott: *fegyver* lett belőle». Szerinte «a puskáját a honvéd nem nevezi *fegyvernek*».)

Először is a változás (változtatás) megfordítva történt: a *fegyver*-ből lett *puska*. Hiszen még a világháborúban is *fegyvere* volt a bakának s csak azután lett a gyalogság löfegyveréből *puska*. S ma bizony így hívja nálunk mindenki...

Vagyis szükség volt itt is a fogalomkörök tisztázására. A *fegyver* általános gyűjtőnév lett. (A *löveg* is egyik fajtája a fegyvereknek). A gyalogság *fegyverei*: a *puska* (kurtyaly), a (könnyű és nehéz) géppuska, a kis aknavető stb.

Tehát nem akart itt senki «túl-buzgóságból egy meggyökeresedett régi szót kiküszöbölni». Hiszen megmaradt a (*fegyver*-nél fiatalabb és idegen származású) *puska* szó is, de jelentése szűkült, a *fegyveré* pedig bővült. Az ilyesmi a nyelv természetes életében mindennapos jelenség.

Mindebből két tanulság származik:

1. A különféle «szaknyelvek» magyarításához csak alapos körültekintés, azaz lehetőleg éveken át való «beleélés» után fogjunk hozzá. Különben többet ártunk, mint használunk.

2. Ne sokat bibelődjünk egy-egy újkeletű szónak a használatával vagy egy-egy régebbinek a változásával. Először inkább az *idegenszerű szerkezetek* kiirtására törekedjünk. Van belőlük elég — még a «vigyázók» nyelvében is... Hiszen már Arany János megmondta: «A szavak csak levelei a nyelv fájának»,... de a szófűzések, szerkezetek már a fa törzsét, gyökereit alkotják. Tehát elsősorban ezeket kell megvédenünk a káros hatásoktól.)

Baj van az *-ért* és *ért* körül. Baj van e két egyformán hangzó, de egészen mást jelentő szó körül; nem nagy baj, csak helyesírási különösség, de ezt is érdemes szövéteni, főképp, ha az ember reméli, hogy elmúlászthatja a bajt.

I. Lássuk először, mi van az *-ért* raggal?

Ennek az ok- és célhatározó névragnak nagyon sokan és igen gyakran nagyobb önállóságot tulajdonítanak, mint amennyi megilleti. Igen jó írónál, gondolkozó írónál is találunk ilyen megszakítást a sor végén: *nemzet-ért, király-ért, pénz-ért, hanem az-ért* stb.

Akik így szótagolnak, azok abban a különös felfogásban ihetnek, hogy az *-ért* nem annyira rag, mint önálló szó, hogy a fentebb felsorolt szavak nem annyira ragozott, mint összetett szavak, melyeket úgy kell elválasztani, mint például ezeket: *nemzet-ör, király-eskü, pénz-érték*. Nem kell bizonyítanom, hogy ez a felfogás csak félreértésből, helytelen okoskodásból származhatik és semmivel sem jogosultabb, mint az volna, ha így szótagolnánk: *árk-on, bokr-on, víz-ig, part-ig, segítség-ül, hódolat-ul, szer-int, alkalmas-int* stb.

Az a körülmény, hogy az *-ért* rag birtokos személyjellel önálló szóként is használatos (*értem, értünk* stb.), nem változtatja meg rag voltát, amint a *ban-ben, hoz-hez, nak-nek, val-vel* stb. sem szünik meg rag lenni, bárha ezek mellett a ragok mellett is élnek — legalább egy hangszínbén — a személyjeles határozónevek, mint önálló szavak; t. i. *bennem, hozzám, nekem, velem* stb.

Az *ért*-nek az a sajátja, hogy az alapszónak a hangszínéhez nem alkalmazkodik, nem döntő mozzanat, hiszen az *-ént, -ként, -ig, -int* is egy hangszíni, mégsem tagadja meg rag voltát; nem is szólva az ilyen nyelvjárási alakról, mint *firho = férjhez, kapá-jel = kapá-val*. Röviden: az *-ért* raggal ellátott szót éppen úgy kell szótagolni, mint bármely más névragos szót és semmiképp sem szabad vele úgy bánni, mintha összetett szó volna.

(Az *-ért* körül még egy másik helyesírási különösség is fel szokott merülni. Ha nem is gyakran, láthat-

juk személyjeles alakjait így írva, illetőleg nyomtatva: *értte, érttük* stb. Hogy kerül ezekbe a határozószókba a *tt*? Úgy, hogy az író, sokszor csak leíró előtt ott lebegett ezeknek a határozószóknak a teljesebb alakja: *érette, érettük*, s ez a teljesebb alak vezette az író vagy leíró kezét a *tt*-hez, hogy így többet tartson meg az eredetibb alakból. Nem kell bizonyítanunk, hogy a *tt*-s írásnak nincs semmi jogosultsága; elég arra hivatkoznunk, hogy a *közte* határozószót sem írjuk *tt*-vel, pedig úgy viszonylik a *közte*-hez, mint *érte* az *érette*-hez.

II. Most pedig térjünk át a másik *ért*-re, az igére. Az ebből képzett műveltető igénél szintén megtaláljuk a legutóbb említett helyesírási különösséget, a *tt*-vel való írást, tehát az ilyen alakot: *érttet*, t. i. valakivel valamit *megértet*.* Ezt a különös írást és nyomtatást még sokkal, de sokkal többen gyakorolják, mint a *tt*-t az *értte* határozószónál. Ime néhány sebtében kiírt példa:

Meg fogja *érttetni* a német kormányal (Pesti Napló.) A kritika célja, hogy *megérttesse*. (Századunk.)

Mindent meg tud *érttetni* az osztályával. ... hogy legalább sejttesse velük. (Nyugat.)

Ne *érttessem* félre. (Századunk.) Ennek a különös írásmódnak a magyarázatát abban keshetjük, hogy némelyek nagyon is félnek a félreértéstől és ilyen mesterséges eszközökkel is elejét akarják venni. Bizonyos, hogy *értetik* lehet egyszerű műveltető és szenvedő ige, az előbbinek jelen idejű többes, az utóbbinak ugyancsak jelen idejű egyes 3. személye, továbbá *értetni* lehet mindkét nembeli igének főnévi igeneve. De az ilyen azonos igealakokból származó kétértelműségért nem szabad a magyar ige-képzésen erőszakot tenni, sem a helyesírást legfőbb elvéből kiforgatni. Pedig az *érttet* alak akár képzés, akár helyesírás szempontjából képtelenség.

A magyar műveltető igeinek (nem

* Ezt a visszásságot a *hajttat, sejtet*-féle írásmóddal kapcsolatban már érintettem a Nyr. 59. évfolyamában (25—6. lp.).

számítva a már elhalványult *-t* képzőt a *kelt, olt* stb. félékben) első sorban *-at, -et* a képzője; *t*-vel végződő mássalhangzócsoporthoz után nem is lehet más; tehát, ha nincs *hinttet, inttet, bonttat, ronttat, szánttat, irttat, márttat, hajltat, lejtet, olttat, szakaszttat, emésztet*, stb., akkor nem lehet *érttet* sem, mert éppen elég az *ért* alapszó, meg az *et* miveltető képző.

Az *érttet* írásmódnak a képtelenségéhez még az is hozzátartozik, hogy akik használják, csak a miveltető igére szorítják a használatát, holott annyi erővel kiterjeszhetnék a szenvedő igére, tehát az *értetik*-re is, amelynek képzése és írásmódja — személyjeleket nem számítva — nem különbözhetik a miveltető igétől; pl. *hoz-hozat, hozatik, ir-irat-iratik, lát-láttat-léttatik, készít-készített-készítetik* stb.

De még nyiltabban ellenkezik az *érttet* írásmód a helyesírásnak akár szófejtési, akár kiejtési alapelveivel. Aki *érttet*-et ír, nem hivatkozhatik a szófejtésre, mert a szónak elemeire való bontása szerint semmi helye sincs az *ért* után még egy *t*-nek; de nem hivatkozik a kiejtésre sem, mert nincs olyan magyar ajk, de talán hottentotta sem, amely az *rt* utáni *t*-t ki tudná ejteni. Kinemejthető hangnak pedig nem kell írásjegy.

Ismétlem: *érttet* írásmódnak nincs értelme. KARDOS ALBERT

A napilapok magyarsága. A leggyakoribb baja napilapjaink magyarságának a gondatlan, hanyag, néha lompos stilizálás. Evvel szorosan összefügg az a másik baj, hogy az ilyen gondatlan, hanyag kifejezést felkapják s mivel újszerűnek látszik, ok nélkül, sőt oktalanul terjesztik. Ilyen kifejezés a már többször megrótt, németből fordított *halálra* gázolta s ennek újabb szüleményei. Érthetetlen, hogy újságíróink miért kerülik a régi *agyongázolta* kifejezést. S a hiba mindig új hibát szül. Az egyik napilapban nemrég már ezt olvastuk: Tizenöt golyó *halálra* lőtt egy angol tankvezetőt. Egy másik lapban: *Halálra sebezte* egy orosz merénylő Doumer elnököt. Ezt így kellett volna írnia: *halálosan megsebezte*.

Egy másik lompossága a mai stílusnak, hogy nem tesznek különbséget e két kifejezés között: *valaki iránt* és *valakivel szemben*. Az utóbbi mindig valami ellenségeskedést jelent. Lehetünk haragosak, kihívóak, bántóak valakivel szemben, de nem lehetünk jóindulattal valakivel szemben, hanem csak *valaki iránt*. S ez az elhanyagolása vagy meg nem értése a jelentésbeli különbségnek áttekered a politikusok beszédébe, akik hamar, gondolkodás nélkül eltanulják a napilapok nyelvét. Egy miniszter mondta beszédében: «Éz a hadsereg teljesíteni fogja kötelességét *a nemzettel szemben*», pedig bizonyosan azt akarta mondani, hogy *a nemzet iránt* tartozó kötelességét fogja teljesíteni. Egy másik politikus így szónokolt: «Mi — éppen *a nemzeti keresztény gondolat* tal szemben való felelősségünk tudatában — ezentúl feloldva érezzük magunkat minden politikai tekintet-től — —.» Az illető, mint nemzeti és keresztény politikus, az ilyen gondolat *iránt* érez kötelességet, nem pedig vele szemben. Ime, milyen kirívó példái ezek annak, hogy a hanyag, gondatlan stílus néha ép az ellenkezőjét mondatja a szónokkal, mint amit mondani akar.

Újabban többször találkoztunk napilapjaink híreiben azzal, hogy összezavarják az *álm* és *alvás* szavakat. Egy napilapban azt olvastuk, hogy egy színésznő *álmában* megölte barátját. Ha csak *alvás* közben ölte meg, az nem volna baj, de a hírből kitűnt, hogy nem ő, hanem barátja aludt, s ekkor ölte meg a színésznő. Tehát *alvás közben* ölte meg barátját. Egy más alkalommal ismét azt olvastuk, hogy «a gyilkos aszszony a herceget *álmában* ölte meg.» Ez esetben is kitűnt, hogy nem *álmában* történt a gyilkosság, hanem a herceget *alvás közben* ölte meg. Egy másik napilap viccei között szól valakiről, aki *álmában hortyog*. Ez se volna nagy baj, csak hogy az illető *alvás közben hortyog*.

Kirívó példája a lompos stílusnak, midőn egyik napilapunk a Rómában szerencsétlenül járt repülőkről így emlékezik meg: «A hősi *repülőhalottak* fogadására — — —.»

Szabad-e telefonálni? Zolnai Gyula szerint (*Magyarosan*, 1932, 49.) nem szabad, szerintem szabad, ámbár megvallom: én magam legalább annyiszor szoktam telefonozni, mint telefonálni. Zolnai a *telefonál* szót helyteleníti, kivált a *telefonoz* mellett helyteleníti, mert úgy véli, hogy a *telefonál* a német *telephonieren* mása, aminthogy a többi idegen származású, *-ál* képzős szóban is ott érzi a német *-ieren* hatását. Sehogysen tudom magamnak megmagyarázni, hogy a német *-ieren* hogyan alakul a magyarban *-ál*-lá. Én inkább azt látom, hogy a magyar azokat az idegen, leginkább latin vagy francia eredetű szavakat, amelyeket a német *-ieren* képzővel tett németté, például: *declinare: deklinieren*, *corrigere: korrigieren*, *exercer: exercieren*, *garantir: garantieren: -ál-él**) képzővel fogadta be a magyar szókincsbe, sőt azt is látom, hogy ha alkalma lett volna ezeket az idegen szavakat *-íroz* képzős alakban átvenni, az *-íroz*-t igyekezett felváltani a magyar ajaknak illőbb és szokottabb *-ál*-lal. A régi bakánóta még így szólt: «Kinek *egzecíroz*-, kinek *szalutíroz*-nyi muszáj», de ma már a baka csak *szalutál*.

* Ennek az idegen szavakat magyarító *-ál* igeképzőnek nincs is, legalább ma már nincs magashangú párja; nem mondjuk *refer-él* vagy *recipi-él*. Hirtelen csak egyetlen egy szóra emlékszem, amelyben *-él* a képző, azt is Méliusz Juhász Péter használta több, mint 300 évvel ezelőtt: *berbitél* = értelem nélküli szavakat ejt, forgat az ajkán.

Továbbá, aki eddig *blamírozta*, most csak *blamálja* magát.

A *telefonál*-t nem lehet addig kiátkozni, még kevésbé halálra ítélni, amíg a magyar nyelvből ki nem pusztulnak, amíg, — hogy egy idevágó szóval éljek — ki nem *szerűltatnak* azok az *-ál* képzős igék, amelyek valamikor százával keletkeztek latin igékből, vagy más idegen, sokszor ismeretlen tövekből, elvértve még magyar alapszóból is. Ezek még a legjobb magyar íróknál, Jókainál, Mikszáthnál is, elég gyakoriak, a hivatal és iskola nyelvében pedig szinte kikerülhetetlenek.

Amíg tehát a magyar nyelv szóállományához hozzátartoznak a következők: *affektál, ágál, blamál, csinál, datál, deklinál, diktál, dukál, emancipál, elherdál, gerálja magát, gusztál, habilitál, használ, humorizál, kalimpál, kántál, kárál* (a tyúk), *kiszuperál, konferál, konjugál, kóricál* (csavarog), *kornyikál, korrigál, kunyorál, kúrál, kurizál, kvadrál, licitál, modellál, moderál, mutál* (a hang), *ókumlál, pingál, politizál, povedál, portál* (támogat), *prédikál, prézsmítál, propagál, protegál, protestál, regnál, referál, reformál, resztál* (kártvában), *skandál, somfordál, szalutál, szekundál, szuperál* (sikerül), *szuggerál, tángál, testál, traktál, tukmál* (vkire), *urizál, verbuvál, vibrál* és ezeknek szinte felsorolhatatlan társai, addig a *telefonál* szónak is *dukál* egy kis hely és annak a magyarnak, aki ide vagy oda *telefonált*, nem kell nyelvi vétség miatt szégyenkezve a telefonfülkéből *el-somfordálni*, még akkor sem, ha egyik vagy másik kapcsolat nem *szuperált* is. KARDOS ALBERT

MAGYARÁZATOK.

Mi a szösz! — kiáltunk fel csodálkozva, mintha csak azt mondanók «mi a fene, mi az ördög, mi a csuda?». Nézzük csak «mi a szösz» ez a «mi a szösz»? A takácsmesterségben nagy szerepet játszik a «szösz». A lent, a kendert fonallá, szösszé dolgozzák fel. Áztatott és

fehérre szárított lenből, kenderből nyerik a fonal készítésére alkalmas szöszet. A rövid len- és kenderrostokból, a szöszből fonják a hosszú fonalat. «Találok én fonni való szöszet és szöni való fonalat neki» (BSzD.: MVir. 182.) azaz tudok én neki nehezen megoldható

feladatot adni, mondja és magyarázza Szabó Dávid. Erre a nehezen megoldható feladatra célozva mondhatták képletesen, hogy «mi a szösz». A szösznek a régiségben munka, fáradság jelentése is van. «Ím elég fontányi szöszt szerzette neked, csak fonhassad». (Balásfi: Csepr. Isk. 183.) Sőt napi munka jelentése is volt. «A paraszt asszonyokra fenni szöszt osztogattak, vetettek az uraságok». (BSzD: Kis. Sz.). Tehát a szösznek nehezen megoldható feladat; munka, fáradság, napi munka jelentése is volt, könnyen kérdezhették ily sok jelentés mellett ehelyett, hogy «mi lesz a dolog, hogyan végzed el, mennyi munkád van» stb így, hogy «mi a szösz». Ennek a régi jelentésnek az emléke él még ma is szólásunkban, mikor valami érthetetlen dologra kérdőleg mondjuk, hogy «mi a szösz?»

ZOLNAY VILMOS

A nyüstit, a nyüstyit — mondjuk enyhe káromkodáskép. A szólás ugyancsak a takácmesterségből maradt ránk. A szövőszék egyik alkatrésze a nyüst. Nyüstöknek nevezik azokat a két pálca közt kifizített függőleges cérnafonalakat, amelyeknek a közepén az ú. n. nyüstkarikákon a szövőszék mellékfonalait átfűzik. Gyakran előfordult munkaközben, hogy ezek a szálak összegabalyodtak és szétválasztásuk, rendezésük sok munkába, időbe került. Nem csoda, ha ilyenkor a takács a nyüstyöt szidni kezdte és ősmagyar káromkodás mintájára a nyüstyit emlegette. A mondás innen való eredetére példaképpen felhozhatunk a régiségből is egy-két adatot: «Rosz, rosz mind nyüsti mind bordája» (Pós.: GBot. 87.) «Egy forma vásott erköltsüek, egy nyüstben szöttek» (BSzD.: MVir. 118.).

ZOLNAY VILMOS

Nyakába vesz. Nyakamba veszem a várost. Ma már csak átvitt értelemben használjuk szólásunkat és akkor élünk vele, ha azt akarjuk kifejezni, hogy súlyos gondot vetünk magunkra, nehéz munkát vállaltunk el, hogy még elferdültebb értelemben akkor, ha nagy utat kell bejárunk. Mondjuk: «Nagy gondot vettem a nyakamba». En-

nek az elvégzése is a nyakamba szakadt» és «Nyakamba veszem a várost».

A régiségben szószerinti volt a jelentése. A régi divat szerinti súlyos láncokat, nehéz kardokat, tojásórákat eleink nyakukba akasztottak. «Nyakba vető török kard: ma parazonium; és nyakbavető óra: horologium viaticum» (PPB.). Már a Jordán-kódex ismer súlyos nyakbavető láncokat: «Ayandekot adwnk wy ystennek az bytangbol, aranyat, ezysteth, *nyakba vetew lanczokath*» (184). «*Nyakba vető, huszonnégyrubintos gyémántos boglárók rajta*», vagy «*Posómban vagjon zalagom egy lora valo nyakban wethew*» (Radv. M. Csal. II. 292.). Ez a régi szószerinti jelentés azonban már igen korán alakult át képes beszéddé. A nehéz munkát már a XVII. században «nyakszakasztó munká»-nak nevezték. «Kik e világi *nyak-szakasztó* szorgalmatosságban fűlig merültenek bé, kik az éjet csak nem nappá változtatták» (SBal.: Tem. K. 150.). Igát, rabigát vettünk nyakunkba, és innen is származhatott képünk.

Később azután változott jelentése és «elillant az, aki nyaka közé szedte a lábát». (CzFog.: MnySz. 872.). Nyakaszakadtában nemcsak dolgozni, hanem futni is lehetett. «Nyakszakadtában — oly annyira, hogy csaknem nyaka szakad benne.» (CzFog. MNySz. 872.). Innét később bővült jelentése talán a «nyakbaöltő — tarisznya» (MTSz.) jelentése nyomán. Meséinkben a vándor nyakába veszi tarisznyáját és elindul. Innen talán a kép világot bejáró jelentése. Így alakult át szólásunk a régi valóban valami súlyos tárgyat nyakba vevő jelentésétől a mai legelhajlottabb jelentésévé: nyakamba veszem a várost.»

ZOLNAY VILMOS

Foghegyről beszél. Ennek az érdekes szólásunknak a jelentése: «kelletlenül, kevélyen, félvállról beszél» (*foghegyről beszél*, *foghegyen beszél* MTSz.; *foghegyez* «kelletlenül eszik» uo.). Párja a *fülhegygel hallottam* («neszét vettem, félíg-meddig hallottam» MTSz.; *fülhegygel hallani valamit* «hírből vagy hallgatódzva», «valami hírét, neszét csak úgy távolról hallani»

Cz.F.). Hasonló szólások már a kódexek korában is használatosak voltak; az Érdy K.-ben pl. a következő mondatot találjuk: *vala myt ffyl heegyen zoltatok ty hazatokban, azt a haazheean predicallyaak* (NySz.). Későbbi forrásokban már gyakran találkozunk hasonló szó-lásokkal (l. NySz.; Csúzynál is: a Isten parancsolatit könnyen *fül-hegy-re vette* Nyr. 37:456).

Meglepően hasonló észjárást találunk a *törökség*-ben, a következő *csagataj* kifejezésekben: *tš udžu birle jimek* 'ohne Lust essen; manger sans appétit' (Vámbéry Csag. Sprachst. 269. l.), tkp. *foghegyyel enni*; *köz udžu birle baqmaq* 'ver-stohlen ansehen; regarder furtivement' (uo. 330. l.), tkp. *szemhegyyel* (szem hegyével) figyelni. Az első szólást (*tš udžu birle j.* 'kelletlenül enni') Radloff is idézi a *csagataj*-ból (3:1401), a másik szólás pedig az *oszmán-törökből* is ismeretes: *göz udž ile b.* 'regarder furtivement; mit dem Ende (äussersten Winkel) des Auges ansehen, d. i. verstohlen hinblicken' (Zenker 113.).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az itt tárgyalt ősi használat mellett más szemlélet is jelentkezik a *hegy* szónak ilyen összetételeiben. A könnyen érthető *fület hegyezni* («nagy részvéttel hallgatni» Cz. F.), *hëgyës-fülü* («éles hallású» MTsz.) kifejezések alapján a *fül-hegyyel venni* gondos odafigyelést is jelenthetett (így Faludinál: *Fül-hegyyel vegyétek* minden igétskéjét (a bibliának), mert éppen reátok igazodik NySz.), és valószínűleg ennek a kifejezésnek a hatása mutatkozik a *szem-hegyre venni* szó-lásban, amely már nem 'félíg-meddig, lopva való', hanem 'alapos nézést' jelent (*valamit szem-hegyre venni, meg-szemteni* Sz. D.; *mëg-szëmt* 'diligenter intueor; genau besichtigen' NySz.).

FOKOS DAVID

Két növénynév. A zemplénme-gyei Deregyőről Paszlavszky S. egy sorozat népies növénynevet közölt a Nyr. 13. kötetében, s ezek között van egy virágnév: *konyócska*, *Fritillaria meleagris* (itt és a MTsz.-ban sajtóhibával: *mel-lagris*). Jávorka Magyar Flórájában, bizonyára szintén sajtóhibával, *kos-*

nyócska van. Egyéb neve: *szerencsemák, kockás (kocka) v. ostáblás liliom, koronaliliom, szemvirág, kockás kotuliliom, kockás hatkotú* (Jávorka, Hoffmann—Wagner, Pallas-, Révai-Lexikon). A *kockás hatkotú* név Diószegiéktől ered (1807), a *kockás* és *ostáblás liliom* Lippainál és Benkőnél fordul elő (1664, 1783). A Pallas-L. szerint «virága csüngő, piros és fehéres kockarajzokkal pettyegetett». A kockaalakú pettyektől nyerte *kockás* és *ostáblás liliom* nevét (vö.ném. *Schachblume, Brettspielblume*, olasz *fritillaria scacchegiata*, francia *damier* (Damenbrett; gewürfelt), *fritillaire panachée* (buntstreifig, gefleckt) Nemnich, Polygl.-Lex. I. 1793). A *konyócska* nevet nyilván csüngő virágjától kapta, tehát annyit jelent, mint *lekonyuló*. — A *Lathrea squammaria* is innen kapta *konya vicsorgó* nevét (Hoffmann—Wagner), melyet a Révai-L. helytelenül *konya v.*-nak ír, Diószegiék még *konya-vicsor*-nak hívták. A Pallas-L. *rejtekfű*, Hoffmann—Wagner és Jávorka pedig *rejtekvirág* és *pikkelyes farontó* nevét közli. Jávorkánál még *fogacsán*, Hoffmann—Wagnernél *alattomos fogacsán* neve is van. Ez kétségtelenül Benkő alkotása (1783, MKönyvh. 1:391) a *fogból* (vö. ném. *Zahnkraut, Zahnwurz*). — A *konya* és *konyócska* nyilván összefügg egymással, s a *konya* úgy viszonylik a kicsinyítő képzős *konyó-cská*-hoz, mint a *szüle* a *szülő*-höz, a *csusza* a *csúszó*-hoz, tehát ő képzős melléknévi igenév, alapszavuk pedig azonos a *konyvad*, *konnyad* (*kanyvad, kánnyad*), 'lekonyul, lankad, fonnyad, hervad' igéével, mely ma már csak a népnyelvben ismeretes. A *konyó* az ezekből kikövetkeztethető *konyv ige participiuma, melynek *v*-je kiesett, mint a régi *aló, tekő* 'alvó, fekvő' alakban. Ilyenek még: *senye (sene)* 'balog, balkezes' (vö. *senyved, senved, semved, sem-med* 'rance(sc)o, putresco, tabesco MA. contabesco; stinkend werden PPB. genyed, zsibbad, bűzölögve ég', *elsenyved* 'elrothad' MTsz. (*senye* tehát eredetileg nem balkezeset jelentett, hanem akinek a félkeze elsenyvedt); — *pénye* 'tespedező, henye, renyhe, elkényeztetett, kényes, nyafogó' Palócság, vö. *penyved* Hszék, *elpenyved* 'eltikkad'

Zala m. *szétpenyhed* 'szétmállik'
SzDoboka, *megpemhed* 'megpos-
had' Szföld; *penyvett* 'hosszú ál-
lásban megromlott, elázott (étel)
Gömör m. *penyvedség* 'penész (fo-
lyadékon)', *penyveteg* 'penészes'
Hszék MTsz. BEKE ÖDÖN

Egy régi magyar ételnév. A Nyr. 9. kötete egy 1785-ben megjelent szakácskönyvből régi szokat és kifejezéseket, köztük ételneveket is közöl. A fölsorolásban szerepel egy *susa* nevű étel, amely Pais, MNy. 22:135, szerint «a folyó- és álló-vizekben termő, ú. n. csemege-sulyomnak keményhájú, de lisztes magja», mely vízben megfőzve eledeül szolgál. Igaz, hogy a MTsz. közöl egy *susa* szót 'gubacs, sulyom' jelentéssel, de nem valószínű, hogy egy szakácskönyvbe ez belekerülhessen, hisz ennek megfőzése nem mesterség, s akiknek a számára az ilyen szakácskönyvek készültek, azoknak asztalára aligha került a sulyom, mert biz az csak a szegény nép eledele volt. Nem is értem, mért kell azon törni a fejünket, milven étel is volt az a *susa*, mikor azt is meg lehet tudni a szakácskönyvből, hogy készül, csak éppen meg kell nézni. S kár, hogy ezt már a NySz. is elmulasztotta. s egyszerűen csak leközölte a Nvrbeli közleményt. Petrikből meg lehet állapítani, hogy ez nem is első kiadása a szóban forgó szakácskönyvnek, hanem negyedik, mert előtte 1742, 1763, 1774, utána pedig 1793-ban jelentek meg különböző kiadásai. A Széchenyi-Könyvtárban megvan az első és utolsó kiadás, de ott nem *susa* van, hanem *sufa*, s ez, mint ismeretes, valami leves-étel, s a NySz. és a MTsz. bőven közöl is rá adatokat *zsufa* címszó alatt. B. Ü.

Hizamos. Frey Antal a nép uraszkodó beszédéből idézi egyéb érdekes adatok között a *hizamos* szót is: «Az anyja is olyan *hizamos* volt», és úgy érti: 'kövér volt'. (Nyr. 61:27). Ez a szó azonban alig kerülhetett az urak beszédjéből a nép ajkára, mert az irodalmi és a művelt társalgási nyelv tudtommal nem ismeri. A *hizamos* eredeti népi szónak látszik, amelyet először

maga Simonyi jegyzett föl Kiskúnhalásról 'hízékony' jelentéssel Nyr. 17:576), és a MTsz. ezenkívül Szentetről közli még 'igen tápláló, hizlaló' értelemmel. A Nagy Szótár ismer ugyan egy *hizalmas* szót, amelynek ugyanez a kétféle jelentése van (Simonyi is használja a főntebbi adat értelmezésében), de ez ma nemcsak hogy nincs közhasználatban (KB. sem közli), hanem jóformán egészen ismeretlennek, illetőleg elavultnak tekinthető, úgyhogy ez sem igen adhatott alkalmat az uraskodó beszédűnek a *hizamos* megalkotására. Ami a képzése módját illeti, az egészen egyező a *huzamos* szóéval. ZOLNAI GYULA

A gyermeknyelvhez. Hajókiránduláson elmondják a gyermekcsapatnak a visegrádi vár történetét, amelynek festői *várromjai* nemsokára elbük fognak tűnni. A magyarázat véletlenül kelleténél kissé jobban megelőzte a nevezetes látnivalót. Az elbeszélő némit türelmetlenül nógatta egy hatéves kislány: Mikor is jön már az a *romlott vár*?

JOZSEFOVICS SARI

Pótlás. *Fészer, Félszer.* Horger (MNy. 19:143) szerint a *félszer* eredetileg a *tető* vagy *fedél* szó jelzője volt, s jelentéstepadás folytán kapta mai 'kocsiszín' jelentését (mert csak egylejtőjű, tehát fél teteje van). Ezt a föltevést igazolják a következő népnyelvi adatok: *fél-haj (féhaj, féhaj)* 'félszer (rendesen az épület hátsó részéhez ragasztott földött hely, amelynek fala nincs, csak oszlopok tartják a födelet), kocsiszín' Komárom m. és egész Felsőmagyarország (vö. *haj* 'födél, tető'); *félszerés* 'félszer' (Szabolcs m.); *félszer-jászol* 'egyoldalú jászol' (Nagykúnság) MTsz. A cseremiszenben egészen hasonló kifejezés van: *pel-moy áras lepaš* 'einseitiger schuppen' Hämäläinen JSFOu. 44,1:159. — A *fél* szónak a pár felét kifejező használatára még a következő adatokat idézhetem: Item barý gasparnak *keth fel salonnath hagyot* (1555, MNy. 23:66); *félló* 'egyes ló a kocsi előtt', *félló talyiga* (Hódmezővásárhely, uo. 2:136). Egy csiktusnádi elbeszélésben ezt olvassuk: «Aggyon kiéd egy fél ökröt nékem!» (Nyr. 24:476.)

Szekérbe fogott ökörrel van szó, a fél ökör tehát itt egy ökör. (Vö. Kertész, MNy. 9:307, Beke, Nyr. 56:89.)

B. Ö.

Syrolmol sepedik. Pais D. *seped* ~ *süpped* magyarázatának az a gyengéje, hogy *süppednek* 'ázik vagy árad' jelentése sehohol egyebet nem akad (MNy. 28:47) De ha az eddigi próbálkozások nem elégitik ki, és szükségesnek talála a további kutatást, a legegyszerűbb lett volna *sephed*-re gondolni. E szó régi írásmódja a legtöbb esetben *sephed*. *Sebhed* aránylag ritkább. (V. ö. az arányra NySz.) Az ilyen kifejezések mint: „*dağadtra, vörösre* sírja a szemét“ a köznyelvből ismeretese; a németben pedig „sebesre“ síráshoz találunk analógiát: 'sich die Augen wund weinen'. Az igaz, hogy itt a betűrim, továbbá „sich die Hände wund ringen“, „die Lunge wund schreien“ és hasonlóak is közrejátszhattak. Ám a M. S. kérdéses kifejezésében hiányzik a szem szó.

Azonban *sebhed*-nek gyakran van a régi nyelvben átvitt értelme. Csak a legrégebb adatokat idézem: NySz. *Ezen bánatyanak myatta megh sephevek* ('gyötrődött) *es megkeseredek* (Debr. k. 532). Az *halálnak keserves waltsga engem sepheth* (Érs. k. 2966) ('gyötör'). *Ziuel gonoz keuansagal megsephette* (Debr. k. 7) ('kinozia').

E két utóbbi példa ugyan tranzitív; de az első példa *sebhedik* már visszaható jelentésű igére vett. Azonban a *sebhed*, sőt *megsebhedik* igének volt reflexív értelme: *Kyuel nehezen zepphelyk ystenuk zolgayı*: 'que graviter vulnerat servos dei' (Jókai k. 50b) *Megsebhedik az ő szive* (M. A. Bibl. I. 301b). Sőt ez a visszaható értelem eredetibbnek is látszik.¹

¹ (A *seped* s *sephed* viszonyához vö. Beke Ö. Nyr. 54:124, *vörhönnyeges* s *vörnyegös*; *piros*, *pirnyogos* s *pirhonyut*: *vizenyős*, de: *süthényős*; *hervatag*, de: *rothatag*; *helyez* s *helyhez* stb. — Nyr.; 56:30 *árrad*, *széled*, *higgad*, *lappad*, *lázrad*, *sáppad*: „a hosszú mással. valószínűleg etimol. eredetű (-had, -hed), mint: *mérgekedik*, *hamvahodik* s *mérgeged*, *hamvad*.“ Nyr. 57:32 *derhenyő*, *burhonyó* s *derül*, *borul*. Nyr. 57:130 *laponya*, *laponyagos*: alapszava *lap*, vö.: *lappad*, Móra F.-nél *lelappadt*. *Posadék* s *poshadék*; *posadt* s *poshadt*; *megrotad* s *rothad*; *széled* s *elszélhed*.)

E magyarázattal a M. S. első sorának zsoldárszerű ellentéte adódik a következő két sor pontos gondolatritmusában:

Valék siralm tudatlan:
(most)

Siralommal gyötrődöm (: 'sebhedik')
Búval aszok, epedek.

A gondolatritmus a Pais D. *süpped*: „*siralomtól elsülyedek, elmerülök* vagy *vizenyős leszek, nedvesedem*“ magyarázatával sokkal kevésbé lenne teljes és kifejező; nem is szólva ez értelemnek nem igen költői voltáról.

KALLÓS ZSIGMOND

Danguváns. Az élet ismét szült új szót, vagy legalább egy kevésbé ismert szónak új jelentését. A Pesti Napló (1932. VIII. 9) így magyarázza meg ezt az új foglalkozást:

«Az egészhez nem kell más — mondja a danguváns —, csak egy éves vasuti bérlet. Akárhová utazhat az ember, osztán egy nap odavissza csak két pengőt fizet így. Ezt csinálom most kérem. Távhordár vagyok Budapest—Debrecen közt. Reggel hét hatkor indul a gyors, féltizenkettőre van Pesten. Pont kettőkor indul Debrecenbe a nyugatitól, marad két és fél órá. Ezalatt leadom a debreceni árut, futok a cukorkagyárba, a napi rendelést, pakkolunk, futok vissza vonathoz. Száz kilót szoktam magammal hozni a kupéba, de néha százötvenet is. Hatkor vagyunk Debrecenbe, kiviszem az árut, hét-félnyelckor otthon vagyok. Másnap előlről. Danguválunk, így mondják.»

A szó magyarázatában azonban téved a cikk írója. A *dangubálás* sohasem volt «tisztos foglalkozás». *Dángubál*, *dángubáz* ma is élő tájszó a déli megyékben (Bács, Baranya, Torontál m.) és jelentése: álldogálni, dologtalanul lebzselni, csavarogni. A szerb-horvát nyelvből átvett tájszó. Ott *danguba* a m. henyélő, naplopó; *dangubiti* henyél, lebzsel, semmittevéssel tölti az időt.

B. J.

Sajtóhibák: A Nyr. 3—4. számában, 55. l. 2. hasáb, alulról 4. sorban Szill András helyett Till András, az 56. lap, 1. hasáb, 36. sorban képtelenségét helyett kétségtelenségét olvasandó.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild-uca 10/A.

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Balassa József:</i> A nyelvhe- lyesség kérdései	99	<i>Kardos Albert:</i> Aranynál el, Petőfinél le	127
<i>Kertész Manó:</i> Nagyasszony .	104	<i>Zolnai Gyula:</i> Az idegen ere- detű igék -ál képzős ma- gyarításához	130
<i>Munkácsi Bernát:</i> Torma . . .	108	Z. V.: Rajt	131
<i>Fokos Dávid:</i> Néhány mellék- nevünk eredetéhez	110	<i>Jozefovics Sári:</i> Rádiónk ma- magyarsága	132
<i>Beke Ödön:</i> Ujabb adalékok az elvonáshoz. II.	116	Magyarázatok:	
<i>Zolnay Vilmos:</i> Szólásmagya- rázatok	120	<i>Zsoldos Jenő:</i> A romantikus szóalak	132
B. Ö.: Régi adatok török ere- detű növény- és állatne- veinkhez	123	<i>Fokos Dávid:</i> Háztűznézni . .	133
Irodalom:		<i>Varró István:</i> Danguváns . . .	134
<i>E. Setälä:</i> Problèmes et tâches. (B. J.)	124	<i>Munkácsi Bernát:</i> Gond . . .	134
<i>Mártonffy Károly:</i> A szabatos törvény. (Dénes Szilárd.) . .	124	B. Ö.: Vö és meny Arany Já- nosnál	134
<i>Gondán Felicián:</i> Szarvas Gá- bor és intézetünk. (B. J.) . .	125	Népünk és Nyelvünk: <i>Sugár</i> és sudár. A kút ménje . . .	135
Könyvek és folyóiratok	126	<i>Kúnos Ignác:</i> Csuvároz	136
Nyelvművelés:		B. Ö.: Pótlások: Héj és hiú. Unoka	136
<i>Kardos Albert:</i> Az öreguralom ellen	126		

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének és kiadóhivatalának új címe: V., Klotild ucca 10/A.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1933. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1933 február havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

A Nyelvőr régebbi évfolyamai közül kaphatók az 1920 óta (49. k.) megjelentek. (Az 1923. évf. csonka; az 1—2. sz. elfogyott.) Áruk egyenként 5.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— P; a Nyelvőr előfizetői részére 6.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild ucca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

**könyvkereskedés
tudományos antikvárium**

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

**Szakt munkák, forrásművek
áttekinthető nagy raktára.**

Allandóan vásárol egyes
jobb szakkönyveket, folyóiratokat és
egész könyvtárakat.

Földes Ede könyv-, folyóiratbeszerző- és szállítóvállalat (Budapest, IV., Mária Valéria ucca 1.) elvállalja a szerző saját kiadásában megjelent munkák, különnyomatok, doktori disszertációk terjesztését.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild-uca 10/A.

A NYELVHELYESSÉG KÉRDÉSEI.

Írta: **Balassa József.**

*A nyelvnek is törvényeit:
Széppé, jóvá mi teszi:
Nyelvész urak jobban «tudják»,
A költő jobban «érzi».*
ARANY.

Szarvas Gábor legélénkebb harcainak korában, 1877 decemberében írta Arany János azt a költeményt (*Aisthesis. Megérzés*), melynek utolsó verszaka így állítja szembe egymással a nyelvész és a költő szerepét a nyelv törvényeinek megítélésében. És valahányszor élénkebbé válik a vita a nyelvhelyesség kérdései körül, mindig újra meg újra felvetődik a kérdés, vajjon kinek van több joga a nyelv ügyében bíraskodni vagy irányt mutatni, az írónak, a költőnek vagy pedig a nyelv életével, történetével foglalkozó tudósoknak. (Nyelvtudósok körében is gyakran találkozunk azzal a felfogással, hogy a nyelvhelyesség kérdései nem tartoznak a nyelvtudomány feladatai közé. A nyelvtudománynak az a feladata, hogy kutassa a nyelv életében, történetében megnyilatkozó lelki erők hatását, megfigyelje és magyarázza a fejlődés és a nyelvi megnyilatkozás törvényeit. Tehát a nyelv életében megnyilatkozó elferdülés, romlás épúgy érdekli a nyelvészt, mint a gazdagodás, erősödés; nem is bírálja a fejlődést a helyesség, szépség szempontjából. Igaz, hogy a nyelvhelyesség kérdése inkább a stilisztika körébe tartozik; de nem lehet vele foglalkozni a nyelvtudomány útmutatása, megállapításainak figyelembevétel nélkül. Azt mondhatjuk, hogy a nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozás alkalmazott nyelvtudomány.) Olyan viszonyban van magával a nyelvtudománnyal, mint a kertészet vagy földművelés tudománya a természettudással. A természettudóst az állati és növényi élet korcsképződései épúgy érdeklik, mint a legszebb fajok. De a kertész, aki virágait, gyümölcsfáit szebbé, nemesebbé akarja tenni, a gazda, midőn a magvak nemesítésével foglalkozik, nem nélkülözheti a természettudományának eredményeit, tanításait.

Most, midőn általánosabb érdeklődés fordul a magyar nyelv tisztaságának, szépségének kérdései felé, szükségesnek tartjuk kifejteni álláspontunkat, felfogásunkat az egyes kérdések felől. Erre annál is inkább szükség van, mert egyrészt tájékozatlan támadások néha lekicsinylik, kigúnyolják a megindult mozgalmat, másrészt a türelmetlenek, mindent gáncsolók túlzásaikkal rontják a nyelvhelyesség felé törekvés komolyságát.

A türelmetlenség és ok nélkül gáncsolás oka rendszeren az a gondolat, hogy a gáncsolónak saját nyelvjárása, beszédmódja az egyedül helyes, és minden, ami ettől eltér, rossz és hibáztatandó. A nagy német nyelvtudós, *von der Gabelentz* mondta: «Jellemző és egyúttal természetes, hogy nyelvi dolgokban senki sem érzékenyebb és türelmetlenebb, mint az, aki csak a saját nyelvjárását hallotta». (*Die Sprachwissenschaft*, 276. l.) A nyelvhelyesség kérdésében csak az ítélhet, aki a maga anyanyelvét több vidék beszédéből ismeri és széleskörű irodalmi olvasmányok alapján szerzte meg egészséges nyelvérzékét. Türellem és megértés erős támaszai a nyelvérzéknek és aki így bírálja mások beszédét, nem fog fennakadni mindenben, ami előtte új vagy szokatlan.

Újabb időben gyakran tapasztaljuk, hogy amit valaki hibáztat, arra rögtön ráfogja, hogy «pesti nyelv». Ezt a kifejezést is elfogultság szülte. Budapestnek nincs egységes nyelve. A jasz nyelv nem pesti nyelv; ez ugyanolyan *argot*, mint bármely más nagy városé. S az *argot*-szavak behatolnak nálunk is a mindennapi beszédbe, épúgy mint Párizsban, Londonban vagy Berlinben. Az egyes városrészek idegen, különösen németes beszéde múltófélben van, amint a lakosság magyarosodik. A nyelvi pongyolaság sem pesti jellemvonás; ez terjed a fővárosból a vidékre és viszont. Terjeszti az újság, a könyv, a hivatalos nyelv, a szaknyelvek, és ez ellen kell dolgozni a nyelvhelyességre törekvő küzdelemnek.

Vegyük sorra egyenként azokat a szempontokat, amelyekből a magyar nyelv helyességének kérdéseit bírálhatjuk.

1. *Az idegen szavak.* Helytelenítjük a túlzást mindkét irányban. Nem szabad ok nélkül használni idegen szavakat, ha van jó magyar szavunk, amellyel alkalmasan kifejezhetjük ugyanazt a fogalmat. De nem kárhoztathatunk, nem üldözhetünk minden idegen szót. Tiszta nyelv nincs, és egy nyelv sem fejlődhet csakis a saját erejéből. Az idegen kultúrák hatása minden művelt nyelven megérzik, és ez is hozzátartozik a nyelv természetes fejlődéséhez. Nem is gondol arra senki, még a legtúlzóbb purista sem, hogy kiírta a magyar nyelvből a régi török, szláv, olasz, latin, német nyelvből átvett szavakat, mint *tenger, búza; szent, pap, ablak; pálya, dús; jus, templom; csűr, pár* stb. De ne használjunk fontos ok nélkül meg nem honosodott, felesleges idegen szavakat. Az orvosok, jogászok és különösen a politikusok nyelve tele van ilyen felesleges idegen szavakkal, amelyeket könnyen helyettesíthetünk jó magyar szavakkal; ilyenek pl. *generáció, szuppozíció, imminens veszedelem, imperatív hang, periódus, renitencia, renovál, szeníroz,*

stb. Az ilyen idegen szavak gyakori használatának oka egyrészt a gondolkodás lustasága. Olvasmányaikban, szakkönyvekben, a mindennapi társalgásban gyakran hallják az emberek az idegen szavakat és nem gondolkoznak azon, hogy ezeket magyar szóval lehetne helyettesíteni. Másrészt az a helytelen érzés vezeti az írókat vagy beszélőket, hogy az idegen szavak használata előkelőbbé, műveltebbé teszi a stílust. Pedig gyakran ép az ellenkező hatást érik el, mert a helytelenül vagy kirívóan feleslegesen használt idegen szó komikus hatást kelt.)

De nem szabad minden esetben kifogásolni az idegen szó használatát. Gyakran szükség van rá, mert új, határozott fogalmat jelöl, melyet magyar szóval nem tudunk pontosan kifejezni. Például a *frázis*, *flörtöl*, *modern*, *naiiv*, *filigrán*, *pech* nem fordítható mindig magyar szóval. Nagyon megszívlelendő az, amit Négyesy László mondott a *geniusz* szóról *Arany geniusza* c. előadásában: «Szándékosan és tudva használom ezt az idegen, de nemzetközileg ismert szót, most a nyelvi magyarosság mozgalma idején is. Ez nem olyan henye szó, amit éppen olyan jól lehetne magyarul is mondani... A *geniusz*nak megfelelő magyar szó nem könnyen akad. A *lángész*, *lángelme* nagyjában azt jelenti, amit a francia *génie*, de nem egészen.» (Budapesti Szemle. 1932 nov.)

A műkifejezések fordítására sem kell mindig törekedni. A telefont nem tudja kiszorítani a távbeszélő; s a rádiót, antennát sem kell kiüldözni.)

Az idegen szavak használatában és elkerülésében csakis a jó ízlés lehet a vezető. Ne használjunk felesleges idegen szavakat, törekedjünk a nyelv tisztaságára, de ne keressünk minden áron, az értelem, a világosság rovására is új magyar szavakat az ismert és használt idegen szó helyett.

2. *A nyelvújítás szavai.* A nyelvújítás alkotta szavakkal szemben ugyanarra az álláspontra kell helyezkednünk, mint az idegen szavakkal szemben. Ezek között is vannak igen nagy számban olyanok, melyek a magyar nyelv nélkülözhetetlen szókészletéhez tartoznak. Szarvas Gábor egyik cikkében (Nyr 18:49) éppen Simonyival vitatkozva tagadta, hogy vannak «pótolhatatlan» szavak. Szerinte üldözni kell minden rosszul képzett szót, mert egyik sem pótolhatatlan. Ma másképp ítéljük meg a nyelvújítás alkotásait, mint az új ortológia legélesebb harcainak idejében. Az új szavak nagy tömege egy évszázad leforgása alatt beleilleszkedett a magyar nyelv szókészletébe és ezek a szavak époly nélkülözhetetlenekké lettek, mint a meghonosult átvételek idegen nyelvekből. A magyarul beszélő nem is gondol rá, rendszeresen nem is tudja, hogy pl. *ábránd*, *adoma*, *agancs*, *alagút*, *cég*, *cikk*, *egyén*, *elem*, *erény*, *eszme*, *fivér*, *nővér*, *gép*, *pamlag*, *roncs*, *telep*, *tény*, *zsarnok* és száz meg száz más szó a nyelvújítás törvénytelen alkotása. És azokat sem lehet kiirtani a magyar nyelvből, amelyeken rajtuk van a nyelvújítás bélyege, mint: *tanár*, *pincér*, *hordár*, *futár*, *iroda*, *szentély*, *erély*, *kedély*, *ünnepély*, *talány*, *kegyenc* stb. Az új ortológia harca

rég véget ért. A rosszul képzett új szavak nagy része ismét kihalt, mások még küzdenek, de kihalóban vannak. A *vigarda* (ma: *Vigadó*) rég eltűnt az élő nyelvből. Sok rossz természettudományi műszó kipusztult a használatból s ma már nem beszélnek *élenyről*, *légenyről*, *könenyről*, *iblanyról*, *ébrényről*, a *jegec* helyett *kristályt*, a *delejesség* helyett *mágnességet* mondanak. Ma már nem mondjuk: *csillagda*, *étkezde*, *fonoda*, *sörfözde*, *söröde*, *képezde*, *indóház* stb. Az orvosi műnyelv is igyekszik megtisztulni a sok rosszul képzett szótól. A *tanoda* is kimúlófélben van, a *laktanya* csak a hivatalos nyelvben él, a közhasználatú *kaszárnya* mellett. De nem kárhozzatjuk, ha az író *essély-t*, *erély-t*, *szivélyes-t* használ s az egyéni ízlésre bízunk, hogy *idény-t* vagy *évad-ot* ír-e szívesebben. Az erőszakos és a magyar nyelv törvényeivel ellenkező szóalkotás rég véget ért s az író belátásától, ízlésétől függ, hogy mely szavakat használ a nyelvújítás megmaradt, elterjedt alkotásai közül.

3. *Idegenszerű szerkezetek, kifejezések és szólások.* A nyelv tisztasága és helyessége ellen sokkal súlyosabb vétségek azok, amelyek a nyelv szerkezetét, a benne megnyilatkozó gondolkozásmódot, hogy úgy mondjuk, lelkét támadják meg. Az idegen nyelvből fordított kifejezések, a magyar nyelv sajátos kifejezésmódjával ellenkező szerkezetek káros hatása sokkal nagyobb, mint az átvett, feleslegesen használt idegen szavaké. Az ilyen idegenből fordított, vagy idegent utánzó kifejezések mindig egy-egy régi, magyaros kifejezést vagy szerkesztésmódot szorítanak ki a nyelvből, tehát szegényebbé teszik, megváltoztatják a szellemét. Így pl. a műveltető ige a magyar nyelvnek egyik érdekes, jellemző sajátosága. Ha tehát ezek helyett: *kéreti magát*, *házat épített*, *fát vágat*, a német nyelv szerkezetét utánozva azt mondják: *hagyja magát kérni*, *házat hagy építeni*, *fát hagy vágni* (*sich bitten lassen*, *bauen lassen*, *Holz hacken lassen*) a magyar nyelvet egy jellemző sajátosságától fosztják meg.) (Nagyon sok olyan kifejezést használnak a gondatlan írók és beszélők, amelyek német kifejezések, szerkezetek fordításai, s amelyeket a magyar nyelv legtöbbször rövidebben tud kifejezni. Pl. ezek helyett: *ajánlatba hoz*, *javaslatba hoz*, *tisztába hoz*, magyarul azt mondjuk: *ajánl*, *javasol*, *tisztáz*. Német kifejezések fordításai: *átbeszél vmit* eh. megbeszél, *nem áll hatalmában* eh. nincs hatalmában, *bebeszéli neki* eh. elhiteti vele, *eltekintve attól*, hogy eh. nem tekintve azt, hogy, *röviddel azután* eh. nemsokára azután stb. A *képez* ige felesleges használata, az ilyen szavak mint *előszereget* (*Vorliebe*), *kimondottan* (*ausgesprochen*), *elszoktat* (*verwöhnen*; ebben a jelentésben: *elkényeztet*, *beképzelt* (*eingebildet*), hogy csak néhány nagyon kirívót említsünk, német gondolkodást ültetnek át a magyar nyelvbe.

De az ilyen kifejezések, szerkezetek bírálatában sem szabad túlzásba menni s azt hinni, hogy minden szerkezet, kifejezés rossz, amely egy idegen nyelv szerkezetével egyezik. Gyakran a szemlélet vagy az észjárás közössége szül egyező szerkezeteket különböző

nyelvekben. Érdekesen mutatott rá erre Simonyi Zsigmond «Egyező észjárás különböző nyelvekben» c. cikkeiben (Nyr 48:107 és 49:49). De küzdeni kell a magyar nyelv sajátos észjárását elhomályosító idegenszerűségek ellen.

4. *Vétségek a nyelvtan szabályai, a mai magyar nyelv szerkezte ellen.* A nyelvtan nem elméletileg összeállított szabályok gyűjteménye, nem törvénykönyv, amely parancsol, hanem az élőnyelv megfigyeléséből elvont megállapítása az abban az időben elismert helyes nyelvhasználatnak. Csakhogy a nyelv folyton változik időben és a nyelvterület egyes részein. Ami helyes volt száz vagy nyolcszáz évvel ezelőtt, az helytelen lehet ma, amit helyesnek tartanak a nyelvterület egyik részén, az szokatlan és idegenszerű lehet egy másik részen. Azonban minden irodalmilag művelt nyelv kifejleszt életének minden egyes korában egy aránylag egységes irodalmi nyelvet. Ez a művelt köznyelv az irányadó a nyelvhelyesség kérdéseiben. Aki helyesen akarja használni anyanyelvét írásban vagy az élő beszédben, attól megköveteljük, hogy ne vétsen az így kialakult köznyelv szabályai ellen. Legtöbbször hanyagság, pongyolaság vagy valamely idegen nyelv utánzása az oka annak, hogy az író vét a nyelvtan szabályai ellen. Ilyen gyakori vétségek: a névelők helytelen használata vagy pedig elhagyása ott, ahol szükség volna rájuk, a vonatkozó névmás (*aki, amely, ami*) helytelen használata, vétségek a szórend szabályai ellen, az igekötők felesleges vagy helytelen használata. Gyakran vétnek a szóképzés szabályai ellen, midőn németes összetételeket használnak az egyszerű melléknév helyett, mint pl. *érdemdús* eh. *érdemes*, *szellemdús* eh. *szellemes*, *dicsteljes* eh. *dicős*. Helytelen az *-i* képző használata ragos főnév mellett: *részbeni, nagybani* eladás, *természetbeni* ellátás. Gyakori a ragok és névutók helytelen, legtöbbször németes használata; az *el lett fogadva, ki lesz fizetve*-féle szerkezetek, a *miszerint* kötőszó helyett, a német nyelvből fordított *úgy — mint* kötőszók használata *mind — mind* helyett.)

Csak néhány példában akartunk rámutatni, hogy a hanyag író milyen gyakran vét a nyelvtan szabályai ellen.

5. *A stílus hibái.* (Gyakori eset, hogy az író nyelvét bírálva nem egyes szavakat vagy szerkezeteket hibáztatunk, hanem azt a módot, amellyel az író a nyelvvel bánik: a keresettséget, erőltetettséget, mellyel gondolatait kifejezi, az eredetieskedést, midőn szándékosan tér el a szokottól s ezzel nyelvét kellemetlenné vagy homályossá teszi. Ilyen hiba a stílustalanság is, midőn az író halmozza a népies vagy régies szavakat ok és cél nélkül. Tájszavakat keres és kever írásába anélkül, hogy használatukat ismerné és összekeveri különböző vidékek tájszólásait; nem egy vidék nyelvén szólalattja meg az ottani nép gyermekeit, hanem csinált népiességgel rontja stílusát. Ugyanilyen baj, ha az író történeti regényben szótárból összekeresett kihalt szavakkal tarkázza nyelvét.)

2x

NAGYASSZONY.

Irta: Kertész Manó.

Az Érdy-kódexben olvassuk, hogy Gellért püspök «tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy az szűz Máriát ez magyar országban Bódog asszonynak avagy ez világnak *nagy asszonyának* hívnák» (544). A *nagyasszony* nevezetnek eszerint innen-onnan kilencszáz esztendő múltja van a magyar nyelvben. Am azt hiszem, sikerül bebizonyítanunk, hogy Szűz Mária «Nagyasszony» neve meg a ma ismét divatos «úrinő» jelentésű *nagyasszony* között semmiféle kapcsolat sincsen, mert ez utóbbi egészen sajátos fejlődés révén csak mintegy kétszáz esztendővel ezelőtt vonult be a magyar szókincsbe. Hogy ezt kimutathassuk, fejtegetéseinket messziről kell kezdenünk és a *jó* jelzőről kell egyetmást elmondanunk.

Ez a *jó* nagy szerepet játszott a XVI. század leveleiben, de a század halálával divatját multa így magában, hogy aztán a XVIII. században egyéb jelzők népes társaságában annál elevenebb életre támadjon. E jelzőnek a XVII. században való eltűnése nyilván azt jelenti, hogy becsületét vesztve olyan alacsony társadalmi rétegre szállt, amelynek nincsenek levélbéli emlékei. Amennyire meg lehet állapítani, a XVI. században egyrangúak tisztelték vele egymást, meg a magasabban állók mondták «jó uram»-nak az alárendeltjüket, ha bizalmasan akarták megszólítani. «*En jó Estván uram*» Károlyi István Drágffy Jánosnak,¹ «*io uram es szerelmes apam*» az após a vőnek,² «*Jó Sophy aszon*» és «*Jó Magdolna aszon*»-nak szólítja Szalay János főispán és Nádasdy Tamás levele a Lengyel nővéreket;³ «*En szerető uram, barátom és atyámfia io Emre uram*», «*Jó uram és barátom*», «*Jo atyámfia Komlossy wram*», «*jo bisott uram*»: így beszélnek azok, akik baráti viszonyban vannak egymással.⁴ De «*Jo atyámffyai*»-nak szólítja Gersei Petheő János az alatta szolgáló három vitézt, mikor utasítást ad nekik,⁵ «*Jo Atjamfia Marthon deak*» Sennyey Ferencnek a familiárisa⁶ és a «*Jó Mátyás uram*» Bakics Anna minden levélben a család prókátora⁷; csak elvéve találkozunk a «*jó uram*» megszólításnak olyan használatával, hogy feljebbvalót illetnek vele.⁸ De hogy milyen csekély tartalmú szó volt néha ez a *jó* már a XVI. században, azt kiolvashatjuk Batthányi Ferencnek abból a szigorú hangú leveléből, amelyben egy lovát kéri vissza, amelyet a türjei prépost szolgálai elvettek: «*Tyriey pripostsagból egiebkort nem chelekettének ilien dolgokat, mynt te kezted*» — írja a prépostnak, de azért mégis «*jo barathom*»-nak szólítja.⁹

¹ Századok 1918. évf. 11., 1512-ből.

² Lev. Tár 1:93., 1552-ből.

³ Lev. Közl. 1:292.

⁴ Lev. Tár 1:13., 45., 132., 234., Sopr. Lev. 59., 137.

⁵ Lev. Tár 1:210.

⁶ Uo. 1:146.

⁷ Uo. 2:35. s köv.

⁸ A szenyérik Csányinak, uo. 1:246.

⁹ Uo. 1:312., 1559-ből.

A magyar emlékekből nem lehet megállapítani, de a társas érintkezés szavainak vizsgálatában szerzett tapasztalataink feljogosítanak bennünket arra a feltevésre, hogy eredetileg az volt a «jó uram», akinek jóságára rá voltak utalva, akinek jóságától, kegyelmétől vártak, vagyis a nagyobb, a hatalmasabb. Sőt a leghatalmasabb, a földi isten volt a «jó uram» Bizáncban, ahol bizonyos ünnepek alkalmával, mikor a császár az arra kijelöltek között pénzt osztogatott, a kincstáros az uralkodó nevét nevezve ezt kiáltotta: *δεσπότηι ἀγαθοί*: «jó ur(unk).»¹⁰

A superlativusok kora, a XVIII. század támasztja fel a «jó uram», «jó asszonyom» kapcsolatot, de most már a *nagy* jelzővel fokozva. A *nagy jó uram* kapcsolatban először is a «nagy» szó nyelvtani szerepét kell tisztáznunk, hogy kellőképpen megérthessük ezt a szerkezetet és érdekes továbbfejlődését. Nyelvünk multjának ismerői tudják, hogy ez a «nagy» szó hajdan általános használatú volt fokozó jelző szerepében és régi írásainkban minduntalan találkozunk ilyen kapcsolatokkal: «Az ércnek szeme régi időben *nagy drága* vala»; «*nagy kész* vala a halálra»; «*nagy szentséges*» (NySz.); «*nagy jó* egészséggel»; «*nagy jó* néven vettem».¹¹ Ha még a ma is élő *nagyhamar*, *nagysietve* kapcsolatokra gondolunk, akkor mindjárt nyilvánvaló lesz, hogy a *nagy kész*, *nagy drága*, *nagy szentséges* annyi, mint ma *nagyon kész*, *nagyon drága*, *nagyon szentséges*. Így kell tehát értenünk a *nagy jó uram*-at is, amely a XVIII. századnak egyik legkelendőbb megszólítási formája: «Méltóságos Fejedelem! *Nagy jó Kegyelmes Uram*.» (Radvánszky J., Tört. Tár 1906. évf. 222, 1704-ből.) «Bizodalmas *nagy jó uramnak* nagyságodnak ajánlom alázatos szolgálatomat» (Bay F. Kemény S.-nak, Kem. Okm. 191, 1709-ből). «Tekintetes és vitézlő R. J. uramnak, bizodalmas *nagy jó uramnak* ő kmének». (Tört. Tár 1906. évf. 220, 1704-ből.) «*Nagy jó Uram* Atyám» (Egerváry J., Múz. Törzs. 1730.). «Mindekben tapasztalt *Nagy jó Uram*» (Mesterházy L., F. Nagy Pálnak, uo. 1750.). «Nagy Méltóságú Groff Magyar Országi Cam. Praes. nekem kivált *nagy jó kegyelmes Uram* Patronusom» (Beleznay M. Grassalkovics A.-nak, uo. 1751.). «*Nagy jó kegyes Méltóságos Asszonyom*» (Keczer A. Perényi bárónőnek, uo. 1760.). «*Drága Nagy jó Uram* Soghor Uram» (Czeplédy J. Farkas J.-nak, uo. 1760.). — Ez a «nagy jó Uram» annyira általános a XVIII. században, hogy a német és francia párbeszédet magyarító Királyi Beszélgetések-ben (1749.) ezt olvassuk: «*Monsieur, Mein Herr, Nagy jó Uram*» (161 l.).

Már most elárulom, hogy ebből a «nagy jó uram», «nagy jó asszonyom» kapcsolatból származottnak tartom a *nagyuram*, *nagy-asszonyom* címszerű megszólítást. Ezt a feltevést az itt következő nyelvtörténeti tények kellőképpen igazolni is fogják. A valóságot figyelmen kívül hagyó elmékedésnek nincs is a *nagyasszony* körül

¹⁰ Constantinos Porphyrogennetos: De cerimoniis aulae Byzantinae, ex rec. Reiskii I., 18., 68.

¹¹ Lev. Tár 1:92, Sopr. Lev. 78.

semmi magyaráznivalója: a dolog egyszerű, a *nagyasszony* a *kisasszony*-nak párja. Igen ám, de amint már említettem, a régi *kisasszony* mellett hiába keressük a XVI. és XVII. században a *nagyasszony*-t, amelyre mint fogalomszóra nem is volt szükség, ismervén az «asszony»-nak régi «domina» jelentését. Ellenben tény az, hogy eddigi ismereteink szerint a XVIII. század harmincas éveitől fogva, a «nagy jó asszonyom»-mal egy időben, a zsal sokszor váltakozva élnek vele országszerte. Természetesen a «nagy jó uram» és a «nagyuram» viszonyában is ugyanezt tapasztaljuk. Például az elébb utolsónak említett Czeglédy Imre, aki sógorát «Nagy jó Uram»-nak szólítja, levelét így fejezi ki: «*Nagy Uramnak* Soghor Uramnak szívbeli alázatos szolgálja.» Jeszenák Pál Rajtsányi Anna Máriát «Kiváltképen való Nagy Jó Asszonyom»-nak szólítja, de a levelnek már első mondatában így ír: «Uri levelét *Nagy Asszonyomnak*... minden engedelmességgel vettem» (Múz. Törzs. 1765.). Hogyan kell értenünk ezt a váltakozást? Úgy, hogy a XVIII. század folyamán a régi «nagy drága, nagy erős, nagy szép»-féle kapcsolatok egészen a múltéi lesznek, nyelvtani tudatuk elhomályosul, a minden ajkon ott élő *nagy jó* jelzőnek pedig tudatos vagy tudattalan nyelvészkedéssel új értelmet adnak: a XVIII. század közepe felé a *nagy jó uram* nem azt jelenti, amit eredete szerint jelent; nem «nagyon jó uram»-nak, hanem «nagy és jó uram»-nak értik. Ilyen formán könnyen érthető a váltakozás: a nyelvérzék szerint a «nagy» és a «jó» nyelvtanilag egyenrangú, egymás mellé rendelt két jelzője az «uram»-nak s a tiszteleten nem esik csorba, hogyha a kettő közül a kevésbé tartalmasat elhagyják. És hogy ez a magyarázat nem önkényes, íme a kézzelfogható bizonyíték: «*Nagy s jó U(r)am, Nagy s jó U(r)amat*» (Tarnóczai Mihály, Múz. Törzs. 1732.). Bizod. Dragha, *Nagy s jó Uram*, (Szöllősy F.-F. Nagy Józsefnek, uo. 1770.). «Tekintetes Úr, Különös bizodalommal való *Nagy és Jó Uram*» (Szombathi J. Kazinczynak, Kaz. Lev. 2:449, 1801-ből.).

A *nagyuram, nagyasszonyom* kapcsolatokat így megmagyarázván, hadd közöljünk még néhány adatot XVIII. századi életük megvilágítására: «Az én *nagy Asszonyomnak* kérem én respectussomat» (Forgách, Múz. Törzs. 1730.). «Nagy alázatosan *Nagy asszonyomat* követem» (Motucz A. Tornainé Bencze Évának, uo. 1730.). «*Nagy Uram, Notarius Uram*» (Mednyánszky P., uo. 1745.) «Tekintetes *Nagy Uramnak* Zerdahelyi Imre Uramnak... Kérem *Nagy Uramat* sógor uramat Kdt. (Zichy Borbála, uo. 1746.). «*Drága Nagy Asszonyom, Soghor Asszonyom*» (Czeglédy Imre, uo. 1760.). «*Bizodalmas Nagy Uram Bátyám*» (Beniczky S., uo. 1760.). «Tekintetes *Nagy Asszonyom*» (Mattarics A., uo. 1775.).

A XIX. század fordulóján már a régi *asszony anyám, asszony néném* kapcsolat is ezzel a «nagy» jelzővel bővül: «Az én szerelmes és el-felejthetetlen *Nagy-Asszony-Anyám*» (Gaal Tádé, uo. 1810.). «*Darányiné Nagy Asszony Néném*» (Oroszy Teréz, uo. 1815.). A negyvenes években pedig már valóságos rangszóvá merevedett a *nagy* jelző, mégpedig a legkisebb értékű rangszóvá: ez kitetszik az

1847-i Pesti Divatlap egy cikkéből, amelyben a cikkíró azon panaszkodva, hogy a címek által való aprólékos megkülönböztetés nehézkessé teszi a társalgást, pontos rangsorba állítja a magyar címeket: «*Nagy, nemzetes, tekintetes, nagyságos, méltóságos, stb.* szép egy sereg ugyan, de mind kevés arra, hogy általok nyilvános életünk minden aprányai (nuance) a kívánt lelkiismeretességgel kijelölthessenek» (2:1350.). Ezen a bizony nem valami magas fokon mutatja a *nagyasszony*-t Szigligeti Szökött katonája (1843.), melyben Gémesi jegyző a módos falusi kovácsnét, Korpádinét tiszteli *nagyasszony*-nak (I., 7.). Persze azért lehet valami hízelgés ebben a kovácsnénak való tiszteletadásban, mert Czuczor-Fogarasi még a hatvanas évek nyelvhasználatára nézve is azt mondja: «Még ma is némi kitűnő jelentése van azoknál, kik az úri nőket *tekintetes nagyasszony* neven címezik». A «még ma is» azt mondja, hogy régen nagyobb rangja volt, a «némi» meg azt, hogy a régi rangból nem igen sok maradt. A *nagyuram* Cz. F. szerint is még szerényebb állapotra jutott, mert «ma csak középrendű urakat és tisztviselőket illet, pl. *nagyuram, ispán uram! nagyuram, bíró uram.*»¹²

A mai köznyelv a *nagyuram*-at nem is ismeri, a *nagyasszony*-t pedig sajtóságosképpen olyan nagy rangra emeli, amilyen magasan a *nagyasszony* sohasem állott. Még a történeti folytonosságból is érthető, hogy *nagyasszony*-nak tisztelte például Prielle Kornéliát és Jászai Marit, a két nagy magyar színésznőt a baráti körük. Talán még az is érthető, hogy «*nagyasszony*»-nak nevezik az ujságok a vagyonos és előkelő polgári rendű matrónákat, különösen, ha jótékonyágukkal, közért való munkálkodásukkal kitűnnek. De már különös az, hogy így emlegetik a legnagyobb főnemesi családok idős nőtagjait is, főképpen hogyha életük során valami nevezetes történeti eseménnyel jutottak kapcsolatba. Sőt «*nagyasszony*» újabban a legmagasabb közjogi méltóságot betöltő magyar ember felesége is; része lehet ebben Szomoró Dezső *Nagyasszony* című színművének, amelyben a «*nagyasszony*» Mária Terézia, akit természetesen csak a költő képzeletében szólítottak «*nagyasszony*»-nak, de a valóságban soha. A szónak ez az újra támadt nagy becsülete világossá teszi, hogy tudatos, szándékos felújítással van dolgunk.

¹² Némely vidéken, pl. Csallóközben, tapasztalatom szerint a kisbirtokos nemesség asszonyait még a falusi jegyzőnék még ma is *nagyasszony*-nak szólítják.

TORMA.

Irta : Munkácsi Bernát.

Már 1887-ben kimutattam e szavunknak török eredetét (NyK. XX, 471) utalván a Bálint Gábor kazáni tatár szótárában közölt 'reték' jelentésű *torma* növénynévre, melyet Radloff szótára (III, 1278) *tormâ* alakban ismer. A „Pervonačalnjy Učebnik russkavo jazyka dlja Tatar“ tankönyv 1894-ik évi kiadása (22. l.) ezt a növénynevet jelzőkkel közli: *äče torma* 'reték' (*ředjka*), *töčö torma* 'kalarábé' (*brjukva*); vö. *äče* 'csípős (ízű), fanyar' és *töčö* 'édes'. További adatát e szónak találjuk a baskirban, hol a „Kratkij russko-baskirski slovarj“ (Orenburg) 1893-ik évi kiadása szerint (22. l.) *torma* 'reték' s *sösö torma* 'kalarábé'; vö. *sösö* 'édeskés' (*prěsnyj*). Pröhle baskir szójegyzékében (KSz. V, 267) e szót *tormâ* s karacsaj szójegyzékében (uo X, 140) *t'urma* alakkal s 'reték' jelentéssel jegyzi. Radloff a Vilna-környéki Troki városában lakó karaim zsidók ősi tatár nyelvében is megtalálta a *turma* 'reték' szót (Wb. III, 1464), R. Pelissier pedig „Mischär-tatarische Sprachproben“ (1919) művében annak ismeretét *t'rma* alakkal a misär-tatároknál igazolja. A szó régiségét bizonyítja, hogy Al-Kāšyarī szógyűjtésében is előkerül *turma* 'répa' és *saryγ t⁰* 'sárga répa' jelentéssel (C. Brockelmann, „Mitteltürkischer Wortschatz“, 218).

Tovább kutatva e növénynevünk elterjedését s keletkezése helyét, meglepő adatra bukkanunk Berthold Laufer „Sino-Iranica“ (Chicago, 1919) c. érdekes művében, mely a mongol *turma* 'radish' szóra hívja fel figyelmünket (574. l.). Szerinte ez török másaival együtt a perzsából származnék, hol szintén ismeretes ugyancsak 'raphanus' értelemmel a *turma* s ennek *turub*, *turb*, *turf* változatai is járnak. Vullers nagy perzsa szótára (Lexicon Persico-latinum I, 439) a *turma* és *turub* alakokat régi forrásokból közli s az utóbbit nagy területen elterjedve találjuk a törökségben is. Ide vágó adatok: kirgiz *turup* 'reték' (*ředjka*; Katarinskij „Kirgizsko-russkij slovarj“ Orenburg, 1903), tobolszki tatár *torop* id. (Giganov, Slovarj rossijsko-tatarskij, Spb. 1804, 521. l.), krimi tatár *turup* 'répa' (*řépa*), *kučuk t⁰* 'reték' (tkp. 'kis répa'; Osman Zaatov, Polnyj russko-tatarskij slovarj, Simferopolj 1906, 85. l.). Az azerbajdánban is *t'urup* 'répa' (T. A. Ivanickij, Učebnik azerb. jazyka, 1897, 27. l.). Az oszmánban Sami bej szótára szerint *turb*, *turp* 'rave, radis', *bajir turpi* 'grosse rave blanche et longue', *frenk turpi* 'petite rave ronde et rouge; radis', (1885. kiad., 700. l.); vö. *bajir* 'domb', *frenk* 'európai'. Radloff szótárában (III, 1463) ezeken kívül: *kiraz turpu* 'Radieschen', *jabant⁰*, *äsäkt⁰* 'radis sauvagé', *käštana t⁰* 'eine kleine, schwarze Rübe'. Ezek szerint a *turma* és *turup* (*turb*) szavak jelentésköre a törökség körében tágabb, mint a perzsában: nemcsak egy növénynemre (a retekre), hanem a hasonló növények egész csoportjára (a retéken kívül a répára, kalarábéra s a magyar jövevényszóból következőtve a tormára is) vonatkozik.

Ez az utóbbi körülmény arra a föltevésre nyújt alapot, hogy

tárgyalt szavunk a törökség terén otthonos s hogy onnan eredve mint jövevényszó került a perzsába, hol története s magyarázata ismeretlen. E föltevessel talán eredeti értelmét is megtalálhatjuk a török *turma* és *turup* szavaknak, úgy véelve, hogy ezek az élő köztörök *-ma*, *-mä* és *-p* (*-up*, *-üip*; *ip*, *-ip*) igenév-képzőkkel alkotott származékai a *tur-* 'állani' igének s jellemző tulajdonságkép a retek, répa és tormaféle növényeknek egyenesen „álló“ húsos, vastag gyökerét emelik ki. Hiszen a 'reték' latin *radix* neve is (melynek az ófn. *ratih*, kfn. *raetich* 'reték' stb. átvételei; l. Kluge EtWb.) tulajdonkép 'gyökeret' jelent. Gombocz ugyan azt véli, hogy *turma* és *turup* csupán hangváltozatok és ennek másik példája gyanánt az oszm. *tulum*, *tulm* 'tömlő és alt., tel. *tulup* id. alakok viszonyára hivatkozik (BTLU., 135); ámde itt egy harmadik változat, t. i. az azerb. *tuluk* 'Lederschlauch' (Radloff, Wb. III, 1468) szintén arra vall, hogy ez esetben is egy igetőnek többféle képzésével, illetve származékával, nem pedig pusztán hangváltozatokkal van dolgunk. Vö. tat., bask. *tul-* ~ köztör. *tol-*, *dol-* 'telni, megtelni' és Kāšgarī szógyűjtésében: *tolquq* 'aufgeblasener Schlauch' (Brock. Mitteltürk. WSch. 212) = oszm. R. *dolkuk* 'gefüllt; speciell ein mit Luft gefüllter Schlauch zum Schwimmen', *doluk* 'ein Sack aus einem ganzen, ungenärten Tierfelle bestehend' (*su doluyu* 'Wasserschlauch'), kirg. *doluk* 'ein Ledersack, in dem man das Wasser aus dem Brunnen herausholt' (Radloff, Wb. III, 1721). A *turma* és *turup* szavakkal úgylehet azonos tövű a keleti török *turmuđžak* botanikai név is, mely Sejkh Szulejmán szótárának meghatározása szerint vadon termő, savanyú ízű, portulak (Burzelkraut, pourpier)-féle növényt jelez (*sämiz otu gibi* 117. l.). Radloff szótárában (III, 1464): *turmučak* 'wilde Pflanze, die einen saueren Geschmack hat (Bitterklee?)'.

Keletről eredt növényneveink vizsgálatában mindig célszerű betekinteni Löw Immánuel „Die Flora der Juden“ c. nagybecsű művének dús anyagtárába is. Jó hasznát láttam ennek a *dió* szóról írt fejtegetésében (KSz. XX. 131-5) s íme most is igen tanulságos adatok tárulnak elénk a *Raphanus sativus*-ról szóló fejezetben. Szó szerint idézem itt forrásunk illető helyét (IV, 514): „Es wird ein *punischer* Pflanzennamen für Rettig überliefert: $\theta\omicron\rho\rho\alpha\tau$ ($\theta\omicron\rho\rho\alpha\theta$) Pf.¹407. Dazu habe ich a. O. die Glosse des DCge² $\tau\alpha\rho\pi$, d. h. $\tau\alpha\rho\phi$ = Rettig gestellt. $\tau\alpha\rho\phi$ = Rettig kennt Kaleb Afendopulo³ 16 d.“ Tehát a középpázsiai török és perzsa *tur(u)p* eljutott vándorlása útján az arabba, sőt még az ókorban az afrikai punok nyelvébe is. Jellemző a pún alakra a nőnemű főnevek *-at* végzete, mely a fönikiai nyelvben (a hébertől eltérőleg) nemcsak a status constructusban, hanem a status absolutusban is hangzik, pl. fön. *isat* 'nő', *bamat*

¹ Pf. (rövidítés) = I. Löw, Aramäische Pflanzennamen (Leipzig, 1881.)

² DCge = Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis (Venetiis, 1737; ed. nova 1883).

³ Aderet Elijahu Goslow (1835). Anhang von Kaleb Afendopulo f. 16 ff

'magaslat', *minhat* 'áldozati adomány' = héb. *iššāh, bāmāh, minhāh*. Bár ily módon a *tur(u)p* legrégebbi adata a sémi nyelvkörhöz vezet, hangtani okból sem gondolhatjuk, hogy itt volna a szónak eredeti hazája s hogy innen terjedt volna *turma* változattal még a mongolba is. Ellenben jó okkal föltehető, hogy az a bolgár-törökség, mely egykor Ázsia keletén a mongolok szomszédságában élhetett s a hunn népvándorlás során Európa keletére sodródva, itt a magyarokkal jutott közelebbi érintkezésbe, úgyhogy műveltségi hatásának nyomait nemcsak fa- és gyümölcsnevek, mint *köris, gyűrűfa, alma, körte, dió, szőlő, kökény, som, bors*, hanem mezei vetemények nevei, mint *búza, árpa, borsó, komló, kender*, sőt sok egyszerű réti fűnek és virágnak, mint *gyom, bojtorján, csalán, cötkény, sás, káka, gyékény, karakány, üröm, hanga, gyopár* és *kökörccsin*⁴ nevei is fenntartották — az, illetve etnikai köre, a keleti törökség volt a *torma* növénynévnek s a törökség alapján magyarázható változatainak is keletkező tája.

NÉHÁNY MELLÉKNEVÜNK EREDETÉHEZ.

Írta: Fokos Dávid.

1. KÉPES.

Török eredetű *kép* szavunknak alapjelentése 'forma, alak, kép'. E jelentésből magyarázódnak a szónak a magyar nyelv történetében mutatkozó változatos jelentései (1. imago, effigies, simulacrum, 2. forma, 3. vultus, 4. képviselő, helyettes, 5. modus l. NySz.). De már más a helyzet a *kép* szó leggyakoribb származékánál, a *képes* szónál. Ennek a szónak különféle jelentései (1. imagnosus, 2. formosus, pulcher, speciosus, 3. competens, conveniens, condecens, aequum; füglich, ordentlich, bequem, geziemlich, 4. quod fieri potest, 5. ingeniosus, bonae indolis; fähig, talentvoll, 6. simile l. NySz.) két csoportra oszlanak. Az egyik csoportban világosan felismerhető a *kép* 'imago, forma' alapjelentés (*képes-tábla, képes az ábrázati* NySz.), a másik csoport jelentésében azonban oly elem ('lehetséges') lép fel, amelyet nehéz megmagyarázni.

⁴ Amióta először mutattam arra, hogy e növényneveinknek a török s mongol nyelvek széles körében találhatók egyezései a *galambot* jelentő *kügärčän* szóval (1884; Nyőr. XIII, 262; NyK. XVIII, 82), ismételtén tárgyalták e szót (így legutóbb Palló Margit is egy tüzetes és tanulságos közleményben NyK. XLVI, 154—8); de még mindig nem jutottak adathoz, melyben ezt a galambot jelző szót a törökség terén is *növényre* alkalmazzák. Pedig íme előttünk ez az adat a leggyakrabban idézett műben, Paasonen csuvas szótárában (62. l.): *kəGər, D'Žen* 'valamely vízi növény' („*lopušok*“, „*vodjanoi lopuch*“). Asmarin csuvas nyelvtana (367. l), melyre P. hivatkozik, e növénynévnek *t'öGörDŽän* és *kəDərDŽän* változatait is említi.

Erthető, hogy *képes* szavunk 'lehetséges; alkalmas' jelentésének eredete sokat foglalkoztatta nyelvészeinket.

Voltak, akik ezt a jelentést a *képes* 'imuginosus, formosus' szóból vezették le; így pl. Trembl szerint a *képes*-nek valószínűleg 'formosus' jelentése „a régebbi, míg a 'capabilis' későbbi jelentésváltozás révén jöhetett létre“ (MNy. 26:208). Régebben viszont Czuczor—Fogarasi és Szarvas a *kép* szó 'modus' jelentéséből indultak ki (*mynd a haaz nepe melly igen engemet zeret meg nem mondhatom a kepet* Pesti l. NySz.) és rámutattak arra, hogy e 'mód' jelentés alapján (vö. a *mód* szónak 'possibilitas' jelentését: *az ki mire ügyeközik, módot talál abban* Decsi l. NySz.; *módos embernek mindenben van módja* 'mindent ki tud eszközölni' MTsz.) könnyen fejlődhetett a *képes* 'possibile' jelentése. (Vö. CzF. és Szarvas Nyr. 1:404).

De hiába utalt Szarvas többször is a *képes* jelentésének erre a magyarázatára, Brassai sehogy sem bírja elképzelni, „mikép vehetett ki az *imago* eszméje s értelme“ a *képes* szó 'lehetséges' jelentéséből és „tátongó hézagot“ lát a *kép* és *tehetség* közt (Nyr. 16:456), annyira, hogy még attól a lehetetlen magyarázattól sem riad vissza, hogy a *képes* 'capax, fähig' szó a latin *capax* szónak „travesztálása“ (Nyr. 1:162; l. még Szarvas Nyr. 5:498, 16:267).

Kétségtelen azonban, hogy a *képes* szó 'lehetséges' jelentése kifogástalanul csak egy 'lehetőség' jelentésű alapszóból vezethető le. Erre az alapszóra, azt hiszem, rá is tudunk mutatni.

Azt látjuk t. i., hogy a *törökségben* is van a 'Form, Bild, Gestalt' jelentésű *kep, káp* szó mellett (l. Gombocz MNy. 3:254, Die bulg.-türk. Lehnw. 93, Wichmann FUF. 12:130, Paasonen NyK. 42:48, Räsänen SUS. Toim. 48:141; vö. Brockelmann-nál is *kib* 'Muster, Leisten, Ebenbild', davon *kibi* 'wie') egy hasonló alakú szó, amelynek jelentése 'lehetőség'. Radloffnál, aki ezt a szót szintén különválasztja az előbb említett *káp* szótól, erről a szóról a következőt találjuk: „⁴*kep* (Kir. Sag. Koib.) 1. (Kir.) der Sinn, die Bedeutung; 2. (Sag. Koib.) die Möglichkeit; *kebi čoyul* (Sag.) es ist keine Möglichkeit...“ Még világosabbá teszük a szó jelentését a következő mondatok: *minj čätčän kebi čoyul* 'erreichen konnte er es nicht' (tkp. azt elérő lehetősége, tehetsége, képessége nincs) Radl. Proben 2:103; *kizi čurtüna odurup poldžan kebi čoyul* 'wir dürfen nicht mehr in fremdem Lande leben' (más földjére élve levő mód nincs) uo. 119; *čätti čilās kizinj tinjina čätčän kebi čoyul* 'a hét meztelen ember lelkéhez jutó lehetőség nincs' uo. 122; *alipma tuduspānda ergä pardžan kebi čoyul* 'hóssel nem harcolván nem megyek férjhez' (férjhez menő mód nincs) uo. 133.

A *képes* szó 'lehetséges' jelentése tehát nem a magyarban fejlődött; ez a *képes* szó nem mai *kép* szavunknak származéka, hanem egy ugyancsak török eredetű, 'lehetőség' jelentésű *kép szóra megy vissza.

Hogy egy török kölcsönszó csak továbbképzésében mutatható

ki a magyarból, arra példa a *gyaláz* (a törökségben *jala* 'rágalmazás'), *üdüil* szó (vö. még *csökönös*, *ildomos*; l. Gombocz id. m.).

A 'lehetséges' jelentésű *képes* és ellentéte, a 'lehetetlen' jelentésű *képtelen* szó eredetileg és a székelyeknél még ma is — miként ismeretes — személytelen szerkezetű (*ha képes volna annak lenni* SándK.; *a mi okosságinknakis képtelen el hinni az halottac fel tamadasat* Born. 1. NySz.; *ha képes, segélj rajtam, barátom* MTsz.; *felejténém, de nem képes* uo. — L. meg CzF, Szarvas Nyr. 6:50, Simonyi Nyr. 34:155, 46:58). Amikor a *képes* és *képtelen* személytelen szerkezete idővel személyes szerkezetté változott (*nem vagyok képes elhinni*; l. még Nyr. 2:462; hasonló fejlődést látunk a *kénytelen* szónál is; l. Nyr. 34:152 „*Méltóztassanak és tessenek*”), könnyen fejlődhetett a *képes* szónak 'alkalmas' jelentése („arra nem vagyok képes, azt nem tehetem, nem telik tőlem“ l. NyUSz. 168).

Érdekes, hogy már CzF. is próbált a *képes* szó 'lehető' jelentésére török analógiát felhozni: „Épen ezen jelentése van — írja A magyar nyelv szótára — a török *kábil* (= lehető) szónak, ettől ered *kábilijet* = képesség, s *kábilijetti* = képes“.

Csakhogy — különös játéka a véletlennek — ez is ép oly véletlen találkozás, mint a latin *capax* és a magyar *képes* hasonlósága. A CzF. említette török szó t. i. (vö. Radl. 2:451, 454 *qabil* 'Möglichkeit', *qabil* 'stark, mächtig; fähig, möglich, empfänglich', *qabilijät* 'Fähigkeit, Geschicklichkeit, Möglichkeit' stb.), mint már Zenker (674—5 *kābil* stb.) és Radloff is megjegyzik, a r a b eredetű (l. pl. Freytag Lex. Arabico-Lat. 3:394, Wahrmund *qābilijje* 'Fähigkeit') és semmi kapcsolatban sincsen az előbb tárgyalt török szavakkal.

2. OLCSÓ.

Olcsó melléknevünket Budenz (MUSz. 836 és UA. 238) az *al-*szóból származtatja és nemcsak jelentésében (*olcsón* venni = „alacsony áron“ venni), hanem még alakjában is az *alacsony* szóval azonosítja. Czuczor—Fogarasi szótára a szót hasonló okoskodással *alcsó*, *alsó*-ból vezeti le. Hasonló véleményen van Horger is: „*Olcsó* szavunk azonos az *alsó* szóval, melynek régebben *olsó* alakja volt... Abban a kapcsolatban, hogy *olsó* (vagyis 'alsó, legalsó') *áron* venni vagy eladni valamit, ennek az egykori *olsó*-nak jelentéstapadás következtében... 'nem drága' jelentése fejlődött s e jelentésváltozás miatt csakhamar elszigetelődött az *al* szó családjától...“ (Magyar szavak története 131).

Mások viszont *olcsó* szavunkat szókinsünk idegen eredetű elemének tartották. Így Gyarmathi, Sándor István (Sokféle, 12:97)¹ és Vámbéry a török *učuz* 'leicht, unbedeutend, eine Kleinigkeit, gering, wertlos...' (vö. még kumük *učuz* 'olcsó' Németh KSz. 12:152, balkár *ucüz* 'olcsó; rossz' Pröhle KSz. 15:264) szóval vetik egybe

¹ Viszont ugyane munkájának más helyén (11:160) az *olcsó*-t *ovcsó*-nak magyarázza és hozzáteszi, hogy „*ovcsó* annyit tett mint *ólcska*, *régilcske*, *vetulus*.“

szavunkat; ez az egyeztetés azonban hangtani okokból elfogadhatatlan (l. Gombocz MNy. 3:308; éppen ezért Gombocz inkább a Budenz-féle fent ismertetett magyarázatot helyesli; vö. még Budenz NyK. 18:18). Újabban azonban folyóiratunk 57. kötetében (87. l.) Munkácsi megint török eredetűnek magyarázza az *olcsó* szót és a török *alçaq* 'niedrig, schlecht' szóból származtatja. Erre az egyeztetésre egyébként már Budenz is gondolt. Az UA. 238. lapján a következőt olvassuk: „Közel jár ugyan [az *olcsó* hoz] a tör. *alçak* „humilis“, melynek a m. *olcsó* csuvas közvetésre utaló mása lehetne“; azonban rámutat arra — és ez természetesen a Munkácsi-féle egybevetésnek is gyengéje —, hogy a szókezdő magánhangzó helyén *a*-t várnánk.

Még meg kell jegyeznünk, hogy az *olcsó* szónak leggyakoribb igei származéka az *ócsárol* (régebben *ócsál*, *olcsál*- 'vilito, vilipendo, derogo, contemno, vitupero'; *ócsorl*, *ólcsárol* 'vitupero, minuo pretium, derogo'), amely disszimilációval úgy fejlődött az *ócsállani* igéből, mint pl. *becsmérl*-és a *becsméll*-és alakból (vö. Szilasi Nyr. 10:494. Szily Nyr. 31:179, Et Sz. 320, Horger id. m. 132, Munkácsi Nyr. 57:87).

Mármost, bár Horger is, Munkácsi is számos hangtani analógiával igazolja a maga etimológiájának helyességét (de l. fent) és magyarázatuk jelentéstanilag is teljesen kielégítő, mégis valószínűnek tartom, hogy *olcsó* szavunk egy másik török szóval függ össze. Nem tekinthető pusztán véletlennek, hogy a magyar szó alakilag teljesen egyezik egy olyan török szóval, melynek jelentése is teljesen megmagyarázza a magyar szó jelentését, nevezetesen a török (tob., kún, krm., csag., kel.-turk.) *ušağ* szóval, melynek jelentése 'klein kleinkörnig, fein zerteilt...', vagyis 'kicsi, apró...' pl. *ušağ pul* 'aprópénz' (Radloff 1:1773; Brockelmann 233: *ušağ* 1. klein 2. Verläumdung, Klatsch; CC. *ötmäkniñ ušahi* 'crumen' l. Bang KSz. 18:15) és gyakran szerepel átvitt jelentésben is: tar. *uššağ xalq* 'das gemeine Volk' (Radl. 1:1778), *ušağ sözlä*- a Kutadγu Bilig-ben 'kisebbit, rágalmaz' (tkp. kicsit mond, rágalmazást mond), *ušağçij* 'rágalmazó' (Bang KSz. 18:12), csag. *ušağçij*, ujb. *ošağçij* (o: *ošağçij*) 'Kleinhändler, Hausirer', ujb. még 'Kleinigkeitskrämer, Schwätzer' (Radl. 1:1774, 1155), Brockelm. *ušaqlamağ* 'klatschen', Radl. 'in kleine Teile zerteilen... , verleumden, klatschen' (1:1774) stb.

A szókezdő magánhangzó tekintetében ugyanazt a megfelelést látjuk, mint pl. az *ok* és *orsó* szavaink esetében (ujb. *uk*-, Brockelm. 231 *uğ*-; csag. *určuk* l. Gombocz id. m. 148), az *-š-* > magy. *-cs-* > *-lcs-* megfelelésre példa a *bölcső*, *gyümölcs* szó (csag. *bişik*, oszm. *jämiš* l. Gombocz uo. 177; Paasonen NyK. 42:59), a szóvégi *-aq* > magy. *-ó* megfelelés pedig szintén közönséges (pl. *apró*, *borsó* vö. csag. *opraq*, oszm. *burčak* l. Gombocz uo. 170. l.).

Ha valóban ez a török *ušağ* szó a mi *olcsó* szavunknak az eredetije, természetesebb a *kis ár*¹ > *olcsó ár* jelentésfejlődés,

¹ Eredetileg bizonyára inkább *nagy* és *kicsiny* árról beszéltek, mint *magas* és *alacsony* vagy éppenséggel *alsó* árról. (vö. pl. *nagy arıyru* 'magni valoris' JókaiK. NySz.; l. még Nyr. 1:146, 10:506, MNy. 7:184.)

de az *ócsáról* igének 'becsmérel' jelentésére is élesebb fényt vet az, hogy egészen hasonló jelentésváltozás (kicsinyít $\sim$ 1. *ócsáról*, 2. *rágalmaz*) már az átadó nyelvből is kimutatható (vö. Bangnak az adatait, aki a KSz. 18. kötetében egész kis tanulmányt írt az *ušaq* szóról). Ami pedig a szó hangalakját illeti, az **ocsó* $\gt$ *olcsó*-ból a hasonló hangtani helyzetben általános *ol* $\gt$ *ó* hangváltozással (TMNy. 74,153, Simonyi Nyr. 44:42) *ócsó* lett (l. NySz. és MTsz.; vö. még *ócsó nyulak* NySz. 1. Nagyszigethi K. Nyr. 29:127), az *olcsó* és *ócsó* keveredéséből pedig *ólcsó* (NySz.) keletkezett. Lehetséges azonban, hogy a NySz. egyik másik adata még *ocsó* nak olvasandó (vö. *bocsát*, *bucsú* és *bulchu*, *bolczo-* $\leftarrow$ tör. *boša-* Gombocz id. m. 47 és EtSz. Vö. még Simonyi Nyr. 36:189).

Ha pedig melléknevünknek eredetibb alakja *ocsó* volt, önként kínálkozik az a gondolat, hogy ezzel a szóval azonosítsuk az *ocsú* főnevet, melynek jelentése 'a gabonának szórásakor v. rostáláskor maradt szemetje, hulladéka; gabona alja, szemetes gabona' (MTsz.), 'a gabonának lazája, léhája, hitványa, toklászos hulladéka' CzF. (vö. uo. *ocsó* 'a gabonának lazája, léhája, melyet a szél elvisz, melynek szeme kicsi, fonnyadt, s jobbára toklászból áll, miért szórás és rostálás alkalmával a felszínen marad').

Ezt az *ocsú* szót, amelynek a csak Vámbérytól idézett csag. *očav* 'Spreu' szóval való egybetartozása kétes (l. Gombocz MNy. 3:308. id. m. 108; Munkácsi Nyr. 9:483; l. még Horger fontos megjegyzését MNy. 8:454), Munkácsi (NyK. 21:123) a kaz.-tat. *walček* 'morzsa, törmelék', tob. *wālčak* 'apró, hitvány' szóval veti egybe, de ez az egyeztetés Gombocz szerint (id. h.) jelentéstanilag (a török szó „színtelensége“ miatt) nem kielégítő és nem magyarázza meg a m. *ocsú* rövid o-ját.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy e szónak *ocsú* alakja mellett gyakori az *ocsó* alak is (l. NySz., OklSz., MTsz.), másfelől az *olcsó* szónak is fejlődött *olcsú*, *ócsu* alakja (l. MTsz., Wichm. Nyr. 37:311), és tudjuk, hogy a szóvégi *-ó* $\gt$ *-u* hangváltozás igen gyakori (l. Wichm. id., h., Mészöly MNy. 7:145), hangtani szempontból teljesen kifogástalan az *olcsó* és az *ocsú* szónak azonosítása¹ és a török *ušaq* ból való származtatása.

Ami pedig az *ocsú* jelentését illeti, joggal föltehető (hasonló példákat l. pl. Horger id. m. 60 l.), hogy *olcsó* (*ocsó*) gabona = apró gabona $\sim$ hitvány gabona, alja gabona-féle jelzős kifejezésektől (vö. *buzának és ótsu gabonának bővsége nagy lön* NySz.) jelentéstapadás útján kivált az *ocsú* főnév (*gabona-ocsó*, *búza-ocsú* OklSz.) és főnévül ebben a differenciálódott alakjában állandósult.

¹ Érdekes, hogy CzF. is azonosnak tekinti a két szót: „Véleményünk szerint az *ocsó* eredetileg *alsó*, t. i. . . a gabonának aljasa, aljas része; valamint *ócsó* v. *olcsó* is hasonló eredetű“ (4:1001).

3. CSUNYA.

E melléknevünk alapjelentése 'deformis, foedus'; ebből vezethető le a régi 'rudis, incompositus, opicus, turpis' (NySz.), továbbá a népnyelvi 'vad, megvadult (ló, bika, ember)' (MTsz.) jelentés is (l. még EtSz.).

A *csunya* szót Dankowszky az olasz *cionno* 'schlumpig; unordentlich, nachlässig' szóval vetette egybe, Sándor István az orosz *čuxna, čuxonec* 'vocabulary contumeliosum, quo afficiunt Russi Finnos' ('finn v. észt ember' Kijanen)¹ és a szlovén *cúnja* 'rongy' szóból (Sokféle 12·153), Marianovics (Nyr. 39:250) a szlovén *čunja, čuna* 'disznó' szóból származtatta, CzF. a perzsa *zsan* 'csunya' szóra gondolt, vagy a *csín* mélyhangú ellentétét látta a *csíny-tőben, de e magyarázatok közül egyik sem fogadható el (l. EtSz.), úgyhogy az EtSz. megállapítja, hogy a *csunya* szó „eredete ismeretlen“.

E melléknevünk valószínűleg a következő török szóval függ össze: csag. *čunaq* 'ein Tier, das stumpfe Ohren und Hörner hat; ein Mensch mit einem Fehler im Gesichte' (Vámbéry Čag. Sprachst. 282). Ezt a szót (amelyet Vámbéry NyK. 8:136 'egy csonkafülű és szarvú állat' értelmezéssel a m. *csonka* szóval egyeztet, de helytelenül; l. EtSz. *csonka* alatt) más forrásból is ismerjük, nevezetesen a Kúnostól kiadott Šejx Sulejman-féle csag. szótárból; itt (50. l.) *čunak* 'Tier mit fehlerhaften Ohren und Hörnern, verstümmelt'. De megvan ez a szó — és erre Munkácsi Bernát tanfelügyelő úr hívta fel figyelmemet — a *kirgizben* is, még pedig *čunaq* és *šunaq* alakban: Budagov (1:498) kir. *čunaq, šunaq* 'értelmetlen, éktelen, idomtalan, elcsúfított, megcsonkított, csonka...', Radloffnál pedig (4:1098) *šunaq* (kir.) 1. mit kurzen Ohren, ohne Ohren, 2. ein Schimpfwort. (A kirg. szókezdő š re nézve vö. pl. magy. *csabak* és csag. *čabaq*, kirg. *šabaq*, magy. *csécs* és csag. *čėček*, kirg. *šėšek* Gomb. id. m. 56, 59).²

¹ Ugyanígy Gyarmathi is (Voc. 84.) ezzel az orosz *tsuhnya* szóval egyezteti a *csunya* szót.

² Budagov e szót az ismert *čulaq* 'félkezű, kéznélküli, bénakezű' (Radl. 3:2175 Kaz. *čulaq* vertrocknet [von den Armen], 3:2023 *čolaq* Osm. Krm. Ad. 1. einarmig, armlos, mit vertrocknetem Arme, 2. Ad. der Krüppel, der Lahme, 3. Osm. der Geizhals; *čolaq* csag. kel.-turk. tar. 'verkrüppelt'; *čoloq* kkir. = *čolaq*) szó változatának tartja. Csakhogy ennek az utóbbi szónak az alakja a kirgizben *šolaq* 1. verstümmelt 2. kurz (Radl. 4:1030), a csagataiban *čolaq*, míg a magy. *csunya* megfelelői kirg. *šunaq*, csag. *čunaq*. De nem lehetetlen, hogy a hasonló alakú két szó egymás jelentésére befolyással volt.

Munkácsi szöbeli közlése szerint az itt említett *čulaq, čolaq* szóból való a magy. *csula, csulya* 'lelógó, lefityegő (fül, fülfű); apró v. vágott fülű, különösen juh; apró szarvú vézna riska (tehén); gúnyszó (amellyel gyermekek csúfolják egymást)' *csuli, suli* (l. EtSz. 1212.).

A m. *csunya ny* hangját lent hangtani analógiákkal is igazoljuk, de valószínűnek látszik, hogy inkább a szintén hibáztató értelmű *tunya* szó hatására lett a régibb (igazolható) *csuna* szóból *csunya*. Érdekes, hogy a *csunya* szó *ny* hangját még a Radlofftól idézett kirg. *šuiñaq* 'hinkend, lahm, ein kurzes Bein habend' (4:1096) is megmagyarázhatná (hangátvetés felvételével), de e feltevés alig látszik valószínűnek.

A török szónak tehát hibás' az alapjelentése (l. a Vámbéry közölte második jelentést), ebből könnyen fejlődhetett egyfelől a török 'csonka', másfelől a magyar 'rút' jelentés. Az eredetibb 'hibás' jelentésből magyarázható a népnyelvi (l. MTsz.) 'vad, megvadult' jelentés (l. fönt), továbbá a *még csunyul* 'megvész, megdühödik (eb)', *csunyult, csunyét* (-csunyult) 'veszett (eb)' jelentése. (Vö. *hibádzik* 'beteg', *meghibázott* az eszében, *möghibbant az esze* MTsz., *hibaság* 'defectus corporis, körperliches Gebrechen' NySz.)

Ami pedig a szó hangalakját illeti, 1. a török *č* = magy. *cs*-megfelelés közönséges (pl. *csalán, csoport* szavainkban; Gombocz id. m. 181); 2. a török *u* = magy. *u* épügy, mint *kút ~ kutat, búsz'* fojtó levegő, gőz' szavainkban (l. Gombocz id. m. 148, Horger MNy. 8:455); 3. magyar *-ny-* < török *-n-* mély magánhangzók között mint a *szunyog* szóban (Gombocz 183, Horger MNy. 8:454; vö. még szláv jövevényszavakban is: *csinyál, uzsonya* MTsz. l. Simonyi Nyr. 40:247; vö. még *kokonya* < oszm. *kokona* Nyr. 27:62, 28:175, NyK. 27:392; l. még fent. Figyelembe veendő még a *Csuna* alakú tulajdonnevek l. EtSz. 1214, a nyitrai *csunább* azonban inkább újabb fejlődés l. Nyr. 40:246); 4. a szóvegi tör. *-ak* ból pedig *-ó-n* keresztül úgy lett *-a*, mint pl. a *csipa* szóban (Gombocz id. m. 61, 172, Horger MNy. 8:456. L. még Szinnyi NyH. 682, Melich MNy. 24:239, Munkácsi Nyr. 57:88 stb.).

ÚJABB ADALÉKOK AZ ELVONÁSHOZ.

Írta: Beke Ödön.

— Második közlemény —

IV. Látszólagos személyrag elvonása.

Akác, ákác (*agác, ágác* MTsz. *agac*-fa Nyitra m. NyF. 20:20, *akász* Sl. OrvSzók. *ákász* Márton 1800, *akáci*-fa Kr. *agáci*-fa Komárom saj. föl. Sopron és Vas m. Őrség, Közép-Baranya MTsz. Pápa vid. NyF. 17:36, *agaci*-fa Répce mell. *agacsi* Heves m. NyF. 16:45), < *akácia* (*agácia*; *akáca* Mikszáth Nyr. 23:369, *agáca* Somogykéthely saj. föl. Balatonfövidék NyF. 40:51, *agáco*-fa Sopron és Vas m., *agaca* Nyitra m. NyF. 20:19, *agácsa* Hont MTsz.) < lat. *acacia*; az *akacs* CzF. *agács*-fa Hont MTsz. Nyitra m. NyF. 20:18, 20, *agacs*-fa Komárom m. Hont, Heves MTsz. Nyitra m. NyF. 20:17, 19 talán a tót *agač* átvételei, tekintve, hogy a palóc nyelvjárásokban fordulnak elő | *apacsin(y)* Szatmár m. Szabolcs m. Csik m. *apacsén* Csik m. < *apacsina* Gyergyó 'evező, talpevező, tutajavező lapátja' MTsz. < kisor. *opačyna*, cseh *opačina* EtSz. | *báb* *o* *bába*; mézes *báb* 1597 OklSz. Komárom saj. föl. *o* *bába* 'pecsenyesütőben sült kalács' Gömör MTsz. *báboskodik* 'Zauberei treiben' GKat. *o* *bába* 'Hexe'; *báb* Szeged *o* *bába* Csongrád 'szusztora (kenyérberakásnál a bukoliba szurt vékony fácska, a végén zsiros rongy, amelyet meggyujtanak, hogy a kemencébe világítson)' MTsz. < szl. *baba* Horger MNy. 7:160 | *bicski* Szföld < *bicskia* uo. Debrecen, Spatak, Szatmár vid. 'bicska' MTsz. Márton

1800, 'Schusterkneif' NySz. < szerb *bičkija* 'Schusterkneif' < oszm. *byčky* EtSz. | *cigóri* Nagykanizsa, Szalonta NyF. 48 : 61, 69 : 15 < *cikória* | *bervéng* (*berweng* CasGl. *ber-ving* Cseh, *börveng* Beytne NySz. *börving* Zemplén m. MTsz. *perving*⁷ Com. NySz. 'pervinca, vinca, clematis, Sinngrün, Wintergrün' < lat. *pervinca* | *csemp* < *csempe*, *csëmpe*, *csempely* Szföld MTsz. *csempe* PP. 'kályha' | *csepött* Göcsej < *csepöte* uo. Somogy m. Bal. m. Kecskemét vid. MTsz. 'cserjés, bokros, harasztos hely, növendék erdőcske' | *káposzta-cik* Felső-Visó Nyr. 41 : 291 a savanyított káposzta belső legkeményebb része < *cika* uo. EtSz. | *csir* Pozsony m. Kassai MTsz. CzF. *csir-pile* 'kicsiráztatott búzából készült málé' Szabolcs m. Kassai < *csira*; vö. *csiros* Somogy m. *csiros* Zala m. 'csírás', *csirzik* 'csírázik' Kassai Sümeg vid. EtSz. Bácsm. Nyr. 43 : 86 ; azonos vele *kapu-sarok-csir* 'köldökvas, serpenyőszeg, kapupöcke (az alsókapusarokba illesztett vasrudacska, mely a *csirfészekben* forog)' Pápa vid. NyF. 17 : 30, 34 : 61, *kaszanyak csirja* 'pöcke, mely a padosörv padjába nyomul bele' uo. 17 : 34 ; *csir* 'írás a pénzbenjátszásnál' uo. 25, *csiros* 'fülesgomb' Veszprém m. MTsz. NyF. 17 : 24, *csirosz-gomb* ua. NyF. 34 : 46, *csiroz* 'fülesgombbal játszik, gomboz, krajcárt dob vonalra' NyF. 17 : 25, 34 : 70, MTsz. (a *csir* ezekben a gomb füle tulajdonkép) | *drányic* SzDoboka ~ *dránica* Erdély 'nagyobbfajta fenyő-, bükkv. cserfазsindely' MTsz. < or. *dránica*, lengy. *dranica*, oláh *draniță* 'Dachschindel' EtSz. | *fukszi* 'fuchsia' Vas m. Nógrád m. Nyr. 30 : 49, 44 : 237, *léli fuksz* Szigetköz NyF. 38 : 34 | *gerend* MA. Szárászi 1604, *gerénd* Gvad. NySz. < *gerenda* < szl. *gręda* | *geze-miz* Fertő m. MTsz. < *geze-mize*, *geze-mice* NySz. MTsz. *gezmőce* Nagykanizsa Nyr. 48 : 156 'Lappalie; szárazhulladék, törmelék, giz-gaz, szemét, lim-lom' | *gic* Heves m. < *gica* Göcsej, Veszprém m. Somogy m. *gicca* Zala m. Veszprém m. MTsz. *kice* Nyitra m. NyF. 20 : 16 'házfedésre való apró zsupp, kettős zsupp' | *gombód* 'árpadarából főzött kása, melyet lapos tányérok szélére kerekén kiraknak, s aztán a közbül maradt üres helyre tejet töltenek' Szföld < *gomboda* uo. MTsz. MA NySz. Hegyalja, Kassa vid. Zemplén m. Szatmár m. Bereg m. Erdély MTsz. *gombota* Nom. Com. NySz. Felső-Csallóköz MTsz. *gombóta* Békés m. Debrecen, Csallóköz, Rszombat vid. Torna m. 'pastillus' MA 'rundes küchlein' Nom. 'pulticula' PPBl NySz. 'gombóc; reszelt v. apróra vágalt kemény tészta, tarhonya, csipedett tészta, lisztpép, tejbefőtt rizs' MTsz. | *kamat* NySz. < *kámata* Hszék, *kámota* Hétfalu < szl. *kamata* | *kancsik* Jászkúnság < *kancsika* Szeged, Arad m. Torontál MTsz. *kancsuka* Fal. Gvad. NySz. | *kápuszt* Göcsej Nyr. 13 : 309 *káposzta* | *kesely* Pesti, Misk. < *kesele* KesztK. KulcsK. NySz. 'keselyű'; a *kesej*, *kese* 'sárgásfehér, fakó, fehérfoltos, fehérkörmű, alul fehér lábú (ló, ökör)' MTsz. melléknév is azonos a madárnévvel, vö. Gombocz NyK. 31 : 125 | *lóvc* Beregszász Törös 62 < *lóca* < szl. *lavica* | *mongolic* Szatmár m. < *mongolica* uo. *mangolica* Csallóköz, Hszék 'mangalica (hizott disznó, ökör) Fejér m. Eger, 'szopós malac' Szatmár m.) < szerb-horv. *mangulica* 'Art leicht mästbarer Schweine' Nyr. 13 : 365 | *muslic*

⁷ A szónak van *bervény* változata is Erdővidéken, mely úgy keletkezhetett, hogy a *bervéng* g-jét járulékhangrak érezték az ilyen alakpárok szerint: *csalán* s *csaláng*, *bojtorján* s *bojtorjáng*, *sin* s *sing* stb. Az -n után való -g, -k elveszésére nézve vö. *ferlon* NySz. s *ferdúng*, *ferdúnc* NySz. 'egy márka negyedrésze, egy magyar forint' PPBl. 'lötnac őtőd része: drachma' Com. < ném. *verdunc*. *vierdunc*, *férdung*, *vierding* DLéhnw. 99; *matrin* Dtúl MTsz. < *matring*; *zsemlén* s *semling*, *semlyenk*, *zsemlenk* Erdély MTsz. *semling*, *semlyeng* NySz. *selming*, *selmeng* OklSz. 'salm, lachs' NySz. 'barbus Petényii' HermO. < ném. *sälmling* (vö. *sälmling* 1571, 1577 MNy: 7 : 320, 9 : 331). A *bervény* úgyis magyarázható, hogy a *pervinca* végét kicsinyítő képzőnek érezték, s elhagyták. Ez esetben a *bervéng* stb.: -g-je járulékhang.

Baranya m. *muslica* < szl. *muslica* Nyr. 8 : 16 | *naft* 'petróleum' Felsővisó Nyr. 41 : 291 < *nafta* | *náspoly* Felv. NySz. 'naspolya' < szlov. *nešplja* | *osztovát* Torkos, Benkő MNy. 6 : 86, 22 : 68 < *osztováta, észtováta* NySz. 'szövőszék' < szerb *stativa*, szlov. *stalva* | *oszré* Baranya m. *isztre, isztri, észtri* Palócság, *esztré-ájja, észtre* Komárom m. Érsekújvár & *észterha* 'háztető, eresz, eresz alja' MTsz. < szl. *streha* | *pakocs* Nád. vö. a *Pakots* családnévvel < *pakocsa* Pázm. *pakocha* CornK. *pagicsa* SzékOkl. NySz. *pogocsa* Moldva MTsz. 'tréfa', vö. *Pakochas* 1493 OklSz. *pakocsál* 'scherzen, spassen' NySz. *pogocsál* 'tréfál' Moldva MTsz. Munkácsi Nyr. 13 : 313 a szerb-horv. *pogotati* 'raten, erraten, treffen' igével egyezteteti, de sem alakra, sem jelentésre nem kifogástalan az egyeztetés | *palánt* MTsz. MNy. 11 : 286, *planth* 1488 OklSz. *káposzta-palánt* PPB *palánt föld* 1638, *palánt kert* 1649 MNy. 2 : 271, *palánt szőlő* NySz. OklSz. < *palánta* < lat. *planta*, vö. TMNy. 291, 3. jegyz. NyK. 48 : 305 | *pletk* (egy adat RákF. NySz.) < *pletyka* < tót *pltkka*, cseh *pletka* | *polc, póc* < *póca* 'tálas, táltartó' Vas m. < szl. *polica*; Melich MNy. 6 : 67 szerint a *póc* újabban átvett alak; de megőrzött régiség is lehet, ellenben az abaujmegyei *lopata* 'lapát' Nyr. 25 : 240 < szl. *lopata* első szótagbeli o-jának vallomása szerint nyilván újabb átvétel a tótból | *pogács* Helt. NySz. < *pogácsa* < szl. *pogača*, de a csehben is *pogač* | *rumoj* Cegléd MTsz. *rumolya* Bereg m. MNy. 2 : 151, sárga *rumonya* TudGyűjt. 1835, *romonya* Bereg m. MTsz. MA. PPB. *romonia* Szikszai 'római szőlő, uva de Romania' Kassai, Gombocz MNy. 2 : 151 | *susok* Palócság < *suska* 'kukoricahéj' Szatmár m. Ugoicsa m. MTsz. | *szalank* Bern. 1791, *szallánk* Gvad. 1796, *szaláng*⁸ Vas m. 1842 MTsz. *szalonka* 1783 Molnár MKönyvh. 4 : 190, Grossinger 2 : 133, *szalanka* uo. Index 1793, *szalánka* Dankovszky 1833, *szolánka* Baranya m. MTsz. < szerb-horv. *sluka*, szlov. *slóka*, tót-cseh *sluka*, lengyel *słomka* Mátyus Ó és Uj Diaetetica 1787, 3 : 230, Melich MNy. 16 : 145, 17 : 123, 19 : 94 | *szamóc-szöilleő* 'mazsola' Borsod m. MTsz. < *szamóca* 'földi eper' < *szamolca < *szamonca < szlov. *samonca* 'rote Heidelbeere' | *szemonc* Hszék. *szemunca* MTsz. *szamonca* uo. NySz. *szamunca* NySz. 'ivadék, nemzetség. pereputty' MTsz. < oláh *samunca* NyK. 12 : 109, Nyr. 23 : 529 | *tiha* < *tihája, ki(h)ája* 'Verträter, Geschäftsträger, Gehilfe bei jeder Abstufung der ärarischen und militärischen Ämter' < oszm. *haja* Kúnos KSz. 2 : 279; a NySz. a *kapitihája, kapihják* adatot tévedésből a *kapucsi* alatt közli | *venics* Somogy m. *venic* Vas m. < *venicse* Göcsej, Sümeg vid. Zala m. *venyicse* Zala m. Somogy m. 'venyige' Nyr. 11 : 565.

De nemcsak 3. személyű rag elvonására van példa, hanem 1. és 2. sz.-re is

⁸ Az *-nk* > *-ng* hangváltozásra nézve vö. *arany-málingó* & *arany-málinkó, sármárinkó* Nyr. 41 : 443; *teng* (ő tengre fog tenni engem Gvad. NySz. *tönkö* a., vö. *ténkre* tész Vác NyF. 10 : 14); *fuláng* Hegyalja MTsz. Com. *fuláng* Balassa NySz. < *fulánk*; *sziláng, szilángol* 'aprit, vékonyra hasogat, forgácsol' Sztöld < *szilánk*; *husáng* < *suháng* Kemenesalja, Szatmár, Szabolcs, Ugoicsa m. *suháng* Hszék m. < *suhánk*, vö. *suháⁿk* Kemenesalja MNy. 3 : 285; *nyiring* *nvering* < *nyerénk*, eső utáni nyirkosság, sikosság (úton), *nyiringös, nyirángos* 'nyirkos (út)' Szföld; *iszéng, üszéng* < *izénk, üszénk* < *izék, üzék. üzék* 'takarmány-maracék v. hulladék' MTsz.; *paláng* Komárom m. *pallang* Vas m. < *palánk* < ném. *planke*; *pang* (kaszárnyai szó) < *pank* 'pad' < ném. *bank*; *bangó* Tiszántúl, *bangó* Szföld. *bankó*; *majorpang* < *majorpank* 'fa'gerenda' MTsz. < ném. *mauerbank*; *fasarang* 'ölfasorompó' < ném. *schränk(e)*; *zsineg* < *zsing (vö. *peneg, pönög, zönög* *reneg, rönög, csönög, donog, kono*; < *zeng, reng, cseng, dong, kong* MTsz. NySz., vagy a ragos alakból való elvonással: *zsinget* & *zsineg*, mint *mérget* & *méreg, kérget* & *kéreg, berket* & *berek, dolgot* & *dolog*) < szl. *žinka* (vö. Miklosich Nyr. 11 : 567, Melich MNy. 6 : 112).

l. Nyr. 55:154). Látszólagos 2. szragos alakból való elvonás: *velocipé* 'kerék-pár' Nagykanizsa NyF. 48:66, népetimológiával: *velócipő*, *vel(l)őcipő* MTsz. < *velociped*.

1. sz. birtokragos alakoknak tartotta a nyelvérzék a köv. szókat: *hóltete* Baranya m. *hót-tete* Kalotaszeg Nyr. 28:425, népetimológiával *hóltetiü*⁹ Bkeresztur *holt-tetem* PPB NySz. *hól-tetém* Nyitra vid. Nyr. 43:140, Bácsadorján MNy. 9:186, *hót-tetény* Zala m. *huót-tetén*, *huól-tetén* Rábaköz MTsz. *huót-tetény* Pápa vid. NyF. 17:42, *hód-tetény* Szfehérvár 1789. MNy. 15:144 'Totenbein, Geschwür am Hals, Drüse' NySz. 'a testnek vmely részén támadt érzéketlen kinövés' MTsz. Az öszszetétel második részét tevő *telem* 'csont' szó magában is előfordul *telém* alakban Meliusnál és Heltainál, vö. még: *elefánt-tetém* Com. NySz. szkófiom a. *Tetém tóldó fű* 'Chamaecystus' PPl., *telén-tódo* 'tetemtoldó fű, cistus helianthemum' (némely csontbaj, csonttörés ellen hasznos szernek tartják) Szföld MTsz. *teténke* < *tetém-ke* 'korcsolya' uo. Nyr. 33:152, eredetileg 'csontocska', mert régen csontot használtak korcsolyázásra | *bazzalik* Bakonyalja NyF. 34:73, Ireg MTsz. 'bazzalikom', vö. *bazzalyika* Vác NyF. 10:19 | *balzsam* < *balsamom* EhrK. < lat. *balsamum* | *majom* < szerb-horv. *majmun* (vö. Horger MNy. 24:118), melyből a magyarban *n* > *m* hangváltozással *majmom fejlődött, vö. *éhom* < *éh-jonh*; *kam* Szföld < *kan*; *külöm*, *külömös* MTsz. < *külön*, *különös*; *malom* < *malon*, *molun*; *Garam* < *Gran*; *Komárom* < *Komáron* 1245 | *petrezsül* Szigetköz Nyr. 40:372, *petrezsír* Sopron m. 42:430 < *petrezsírom*, *petrezsírom* Dtúl, *petrezsijom* Szlavónia 'petrezselyem'; *petrizs* Sopron m. 42:430 < *petrizsem (vö. *petrészse* Mátyusföldre) | *petra*^{ol} Gömör, *pétrol* Sümeg vid. *petrol* Hajdunánás < *petrólom 'petróleum' | *suly* (*súly*, *súj*, *suj*) 'vizi dió vagy gesztenye (Trapa natans)' Bal. m. Baranya m. Dráva m. < *sulyom* (*sujom*) Cegléd, Hegyalja, Bodrogek (a rövidebb alak átment a szerbbe is: *šulj* 'Trapa natans, Knopper' žulek, Jugosl. imenik bilja). — Nagyon érdekes az említett *éhom* 'éhes gyomor' szó (alakv. *éhyom*-ra Melius, *ehjom*-mal Com. *ejom*-ra Mesésk. PP. *éhom*-on Pos. *éhom*-ra Misk.) Ezt is 1. sz. birtokragos alaknak fogta föl a nyelvérzék, s alkotott mellette *éhodra* 2. sz. alakot (vö. Szarvas Nyr. 13:459). A látszólagos személyragot azonban nem hagyták el, mert a megmaradt *éh* szó már megvolt 'éhes, éhség' jelentésben (vö. Nyr. 43:35). Hasonló még: *éhhuzában* 'egyhuzamban' Sopron m. Kemenesalja MNy. 9:427, 12:188, vö. *egy huzomban* NySz. Más eset is van, mikor csak ragos alakban maradt el a látszólagos személyrag: *hókon*, *hókonyon*, *hókonyán* vág Debrecen, Szalonta, Torontálhely ~ *hókán* csap Baranya m. a *hóka* szóból (vö. Nyr. 58:63, MNy. 6:429); *bokig* 'bokáig' Hszék Kriza Vadr. Halmágy NyK. 31 231, *bokom*, *bokod* Sófaly, Magyardécei nyj. 19.

Idézhetünk látszólagos többszámi első személyragos alakból való elvonást is. A *semling* 'salmo parvus' Szikszai, 'salmo, esox' MA, 'cobitis barbatula' PP. Pótl. 'Salm, Lachs' NySz. 'barbus Petényii' HermanO. hálnévnek a következő változatai vannak: *selming* 1529, 1544, *selmeng* 1549, *semling* 1544 OklSz. Szikszai, Com. NySz. Erdély MTsz. *Semlying hal* PP. m. Pótl. *Zemlying* Földi 1801, *semlyeng* Radv. NySz. *semlyénk* Erdély, *zsemlyenk* Erdővid. MTsz. Az utóbbi két alakból vonták el a *zsemle* Erdővid. *zsömle-hal* Szkeresztur HermanO. *semle-hal*

⁹ A Nyr. 55:28 alatt a szomszédos Somogykéthelyről közölt *hót-tető* egy öregasszony adata, általában ott is *hót-tetény*-t mondanak. Kétségem van a Nyr. 57:112 alatt Bkereszturról közölt *prépos* hitelességében, mert Skéthelyen *prépus*-nak mondják, mint Csökölyör. Kemenesalján azonban van *Prépos* dülőnév (NyF. 33:29).

Bielz (Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens 173) változatokat. A rövidült forma átment az oláhba is: *Samle*, *zsome* Bielz uo. Smolian Merkbuch der Binnenfischerei 2:985. Eredetije a német *Sälmling*, osztrák *Semlung*, erdélyi szász *Semleng*.

Mint érdekes jelenséget megemlítem, hogy más finnugor nyelvben is találunk az elvonásra példát. Ilyenek pl. a cseremiszbén a köv. esetek: P. B. M. UP. UJ. CK. ~ *salam* JT. *sa'la*, JO. V. K. *šä'lä* 'üdvözet' < kazáni tatár *salam* ua. Rendesen ebben a kifejezésben fordul elő: *salämäm kolte'm* 'üdvözetet küldök; a nyugati nyelvjárások úgy érezték, mintha kétszeres tárgyrag volna kitéve, s az egyik *m*-et, mint a nyelvérzéknek fölöslegest elhagyták.

P. BJ. BJp. *šò'lkân*, M. *sò'lkân*, MM. *sò'lkân*, CÜ. Č. *šò'lkân* o JT. *šò'lâk* 'hűvös' < csuvas Paas. *sulχân*, Zol. *solygym*, *solgyn* 'kühl'. A JT. alak *-n*-jét módhatározó ragnak érezték az ilyen mondatokban: *kè'tse šò'lâkân šo'lyä* 'az idő (tk. a nap) hűvös(en áll)'. Tovább képezve más nyelvjárásokban is megvan az elvont alak: UJ. *šò'lâka'n*, KŠ. *šà'lâkan* 'hűvös'; CK. CÜ. *šò'lâkemeš*, K. *šalâkemeš* 'hűvösödik, hűvösre fordul (az idő)'.
B. CÜ. *süret*, BJ. CK. *süret*, BJp. *sürät*, M. *sörät*, MK. *šölet*, UJ. *šül'et*, JT. *šür'et* o USj. *süre* 'kép' < kaz. tatár *süräl* 'Abbildung, Bild, Portrait'. Az USj. alak *-t*-jét 2. sz. birtokragnak érezték.

Jellemző, hogy ezek is mind jövevénytörzsek, s megerősítik azt a megállapítást, hogy az átvett szók használatában nincs meg a nyelvérzéknek a szokott biztosságérzete, s az ilyen szok ingadozásnak vannak kitéve (Nyr. 57:115).

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Írta: Zolnay Vilmos.

1. **Tüvé tesz.** — A szorgosan keresőre, a minden zeg-zugot felkutatóra, a mindent összeforgatóra, alaposan megvizsgálóra mondják, hogy «mindent tüvé tett érte». Szólásainkban, közmondásainkban gyakran szerepel ily értelemben a «tü». «Ha tü lettél volna, eddig feltaláltalak volna» (Dug.); «Kazalban tüt keres» (Erd.); «Kerestem, mint a tüt» (B.); «Patkóra a vak is talál, de türe nem» (Dug.); «Tüvé tettem a házat» (Ball.); «Tüvé tettem mindent érte» (Erd.) stb. Miért keresik mind éppen szorgosan a tüt, hiszen, ha a kicsiséget, a könnyen elrejtőzhetőséget akarják kifejezni, találhattak volna más kisebb tárgyat is? Miért nem keresnek egy mákszem, porszem stb.? Ennek magyarázata az ősi boszorkányhitben rejlik. Szokásban volt és egyes helyeken faluhelyt még ma is szokásos a betegnek gombostüt adni, hogy még jobban megbetegedjen, vagy egészségesnek, hogy beteg legyen. Néha titokban tűzik be a tüt ruhájába, ágyneműjébe, függönyébe, fehéreneműjébe. Erre a szokásra találunk bizonyosságot ebben: «A nézőhöz (boszorkánymester, tisztánlátó) menvén atyafiai (t. i. a betegnek), a néző is azt jelentette, hogy aki a gombostüt adta neki, az tett (ártott) neki.» (Kömáromy: Boszorkányperek 211.). Ezt az elrejtett tüt kellett megkeresni, hogy a rontás alól szabaduljon a beteg. Ilyen tüvel rontást azonban nemcsak a betegeknél alkalmaztak, mint említettem, hanem — hitük szerint — az egészségeseket is meg lehetett így rontani. Ennek a babonás hitnek az emléke él még ma is abban az irtó-

zatban, mellyel bárki is egy tűt elfogad. Ezért kell a tűt kifizetni, ezért nem szabad megköszönni, ezért kell a megajándékozottat megszúrni vele. Ebből a hitből származott az a babona is, hogy mindenféle ajándékozott vágószerszám, mint kés, olló, stb. *«elvágja a barátságot»*. *«Uram, mi történt tegnap Uramon, nálatok hadta minden jókedvét, reám nem vethet, jó darabig semmi tű nem volt köztünk, nem reménleném, hogy eret vágatok volna.»* (Fal.: Jegy. 920.) Találkozunk a babonával a régiségben is. De térjünk vissza a tüvel való rontásra. Ennek régisége kiviláglik ebből az idézetünkből: *«A Krisztus azért nem meheti felyebb a harmadik égnél, mert a köntösinek az ujjában egy gombostű találkozik.»* (Mik.: TörL. 446.) Olyan erős a babonába vetett hit, hogy még Krisztust is hatalmában tartónak véli. A tűt nemcsak megtalálni, hanem elveszteni is lehetett. Szólásaink sokszor élnek, mint hasonlattal a tüvel ilyen esetekben is. Mondjuk, hogy: *«oly szoroson, vagy oly sokan voltunk, hogy egy tűt sem lehetett leejteni.»* A «tű» könnyen elvész. *«Édes öcsém-uram, jól tudom én azt, hogy Magyarország nem gombostű.»* (Bercs.: Lev. 163.) Szólásainkban tehát a «tű» háromféleképpen játszik szerepet: mint babonás, rontó tárgy, mint apró, könnyen elvesző jószág és mint hegyes, szűrő szerszám. A két elsőről már beszéltünk, nézzük most a harmadik jelentését.

Ez a jelentése a «tűkön ül» szólásunkban öröklődött meg, melyet az ültében feszengőről, arról, ki úgy ül, mintha minden percben induáni készülné, az idegesen viselkedőről, a türelmetlenül várakozóról mondunk. Valóban nem lehet kellemes tű-hegyen ülni, mint azt már régi szólásunk is feljegyzi: *«Nem különb mint ha tű hegyén ülnék.»* (Decsi. Adag. 3.), mégis itt nem szó szerint kell értenünk a «tű-hegyen» való ülést, bár ez sem volt lehetetlen, ha a fent említett babonára gondolunk. Nem volt fontos a tű szúrását érezni, hogy «tűkön ülünk», elég volt az a tudat, hogy ruhánkba valaki tűt rejtett. Pusztán ennek a babonának tudata, az, hogy ezzel árthatnak nekünk, elegendő lehetett az ideges viselkedésre. Így ragadt a kép a fészkelődőre, az idegesen mozgolódva ülőre, hogy «tűkön ül». Ismerve a gondolatmenetet nem is képes beszéd az, ha valaki azt mondja, hogy «tűkön ülök», hatalmas lévén az autoszuggesztíó.

2. **Köpi a markát** — az, aki nagy garral vállalkozik valamely láthatólag el nem végezhető dologra, vagy, aki nagyon fogadkozik, nagyon ígér, vállal valamit. *«Markát pöki: proludit»* (MA.) *«Pokod a markodat, hogy mindent megbizonyítasz»* (Bal.: Cs. Isk. 183.), *«Csak köpi a markát, de megássa árkát.»* (Thaly: VE. I. 401.), *«Nem köpted a markodat»* (Phil. Fl. 62.). A kép az ásó-kapáló, szerszámot forgató földműves, munkásember szokásából ered, aki, hogy a szerszám ki ne csússzék kezéből, jól üljön tenyerében, megköpi a markát. De ezzel még nem magyaráztuk meg szólásunknak azt az értelmét, hogy csak ígéri, bizonykodik rá, de nem végzi el a munkát. A büszkeséget, a rátartiságot, a büszkén dicsekvést a magyar a «fennhordja az orrát» kifejezés mellett a «fennköpő»-vel is szemlélteti. *«Fennpökő: arrogans, altum spirans. (Kr.) «Ne köpj olyan fel: altus oramedonte»* (Decsi. Adag. 329.). Ennek a két mondásnak, illetve a szokásnak és a szólásnak keveredéséből származott a «köpi a markát» mai jelentése.

3. **Füstbe megy, füstbe ment terv, elfüstöl, kifüstöl.** — Petőfi magyar nemese az életét is elpipálja *«Éltemet, ha elpipáltam, mennybe visznek*

angyalok» mondja. Úgy látszik, mintha a szólás a dohányzással volna kapcsolatban. Korántsem. Használt volt a szólás már a dohány ismerete előtt is. «Az száz arany füstbe ment» (Gér.: Kár. Cs. IV. 68.) «Antiokusnak ezek a feltött szándéki mind füstbe mennek : Antiochi ista corruent universa.» (PPB. I.) «Nem vala istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka» (Cserei: Hist. 10.) írják régi íróink. Szólásunkban a füst után kivetett adóról, a füstpénz-ről van szó. Az a pénz, melyet füstpénz címén adóba adtak, az elveszett, «füstbe ment». Egészen más az eredete a «kifüstöl», kidob, kitessekel jelentésű szólásunknak. Ez a középkori ördögűző szertartásból, a tömjénfüsttel való ördögűzésből származik. A pap az ördögtől megszállt házat, templomot «füstölte ki» és ezzel űzte el az ördögöt. Innen a szólás mai kidob jelentése.

4. **Rosszban sántikál, sántít a hasonlat.** — Mindkét hasonlat az ördög elképzelt sántaságára vezethető vissza. Közmondásaink is megörökítették az ördög sántaságát és ennek a sántaságnak különös rosszását. «Az ördögök közt is a sánta a leglatrabb» (B. 5810.) «Ördögben is legrosszabb a sánta.», «Kifog a sánta ördögön is.» (Erd. 6070.) Az ördög különben is sántít, lévén egyik lába lóláb. Az ördög a hit szerint csak rosszat tesz, ha tehát téves a hasonlat, «sántikál», és, ha rosszat akarunk tenni, vagy akárcsak csinytevésre készülődünk, «rosszban sántikálunk».

5. **Nem viszed el szárazon,** — mondják, ha valakit valamiért megfenyegetnek. Semmi köze sincs a mondásnak Kértész által sejtetett (Szokásmondások 238.) «Rád terítem a vizes lepedőt» mondáshoz. Kitűnik ez régi feljegyzéseinkből «Szárazon eresztette el : büntetés nélkül» mondja a nagybányai oklevél. (Nyr. 9:521.) Tehát a vízessé tétel valamiféle büntetés volt, még pedig a középkorban szokásban volt megmártás büntetése. Régi metszeteken ma is látunk fakalitkába zárt delinkvenseket, amint a folyó vagy tó vizében megmártják őket. A kicsiny zsemlyéket sütő pékeknek még Magyarországon is ez volt a büntetésük. Innen a fenyegető szólás, hogy «ezt el nem viszi szárazon» (Dug.: Péld. 1:25.). A boszorkányok bűnösségét is gyakran úgy állapították meg, hogy «megúszatták» őket.

6. **Kisül.** — Ha valami hiba, bűn kitudódik, azt mondjuk «*kisült* a dolog» vagy «kisült róla a huncutság» stb. Mondásunk régi eredetű. «Effele dologbul sül ki az igazságnac meg erősödése» (Czegl. Red. Japh. 35.); «Ebből az versengésből az sül ki.» (Fal.: Const. 844.); «Nem hagyja magához sülni a gyalázatot.» (Pázm. 2. Kalauz 265.); «Nem hadgyák nemzeteken sülni e történtt rútdolgokat.» (Hall.: H. Hist. III. 25.); «Ahol s kin sül a patratum, törvény szerént büntettessék.» (Mon. Írók. VIII. 124.). Régi büntetés-mód volt, hogy a bűnöst «megbélyegezték», tüzes vasat «sütötték rá». A mondás a régieknél még élő kép volt. Ott látták a bűnösön az égetésnek a helyét, tehát első látásra «kisült» róla, hogy gazember. Így alkalmazhatták ezt a mondást akkor is, mikor a kínvallatáskor sütögették a gyanúba fogottakat, kik ilyenkor kínjukban azt is bevallották, amiben ártatlanok voltak. Ilyenkor mondhatták, hogy «kisült a dolog» ezt és ezt is bevallotta. Addig «sütötték», égették, míg «kisütötte» a bűnösségét. Innen ered szólásunk, hogyha valaki valamit kitalál, észbe kap, hogy «kisütötte».

RÉGI ADATOK TÖRÖK EREDETŰ NÖVÉNY- ÉS ÁLLATNEVEINKHEZ.

1. *Ír*. Munkácsi, NyK. 32 : 396, szerint a következő kirgiz szavakkal azonos : *ir* 'egy kékvirágú növény neve, melyet orvosságul használnak' (Radloff) ; *ijir* 'egy növény gyökere, melyet orvosságul használnak' (Katarinszkij). Valószínűleg azonos ezekkel Falk Beitr. zur topogr. Kenntnis des russ. Reiches (St. Petersburg 1785-86, II 163) c. művében előforduló *Acorus Calamus* L. tatár *Jir* neve. Kirgiz neve nála *Jekin*, bucharai *Eger*, s azt mondja lelőhelyéről : „Am Irtisch von der Mündung des Ischim hinauf; am Tschulym und von ihm am Ob hinauf; in der Songorey und Bucharey“. Nemnich szerint tatár neve *Ir*, *Iir*, s innen az oroszba is átment *Ir* alakban (Polyglotten-Lexicon I 53).

2. *Köris* (*körös*). Török eredetére már Vámbéry rámutatott, s eddig a csuvasból (Ašm. *kavârâs*, *karâs*, *karâs* 'Esche'), a karacsájból (Pröhle KSz 10 : 112 *k'ürüč* ua.) és a mongolból idéztek rá adatot. Köppen Geogr. Verbreitung der Holzgewächse des eur. Russlands u. des Kaukasus (St. Petersburg 1888-89) c. munkájában még a köv. török neveit közli : krimi-tatár *Kyrytsch-agatsch* (Steven), *Krjutsch* (Rudzki) kaukázusi-tatár *Georjusch*, kumük *Gujurutsch*, kazi-kumük *Gejrjusch*. Pallas Flora Rossica (Petropoli I 2, 1888, 7. l.) c. művében a következő adatokat találjuk : Tataris tauricis *Kuriutsch-agatsch*, Casan. et Nogaic. *Gürutsch-agatsch* (*ayač* 'fa').

3. *Som*. A régi nyelvben *sum* alakja is van. Török eredetére Munkácsi mutatott rá (KSz 13 : 359), de csak a kumükből idézi a Németh Gyula följegyezte *čum* megfelelőjét (KSz 12 : 108), bár itt csak általános 'bogyó, Beere' jelentése van adva, Munkácsi azonban egy orosz szójegyzékből megállapította 'som, Kornellkirsche' jelentését. Köppen is idézi a *Cornus mascula* kumük *Tschum* nevét (I 452), sőt nála a *Cornus sanguinea* neve is *Tschum* (Rudzki), a krimi tatároknál az utóbbi *Tschumá-agatsch* (Steven). Falknál a *Cornus mascula* tatáruul *Tschum*. kalmükül *Tschöm* (II 117).

4. *Sőreg*. Az *Acipenser stellatus* török megfelelőinek jelentése a szótárírók szerint 'Sterlet', tehát a magyar 'kecsege', *Acipenser ruthenus* (vö. Gombocz MNy. 13 : 187). Igaz, hogy a kecsege közeli rokona a sőregnek, tehát az egyeztetésnek ez egyáltalán nem lenne akadály, de mégis meg kell jegyeznünk, hogy a híres orosz természettudós, Pallas, a tatár *Syryk* halnevet a magyar *Scherek*, német *Scherg* (a magyarból, vö. még ném. *Scherk*, *Schirke*, *Schörgel* neveit, Brehms Tierleben 3. 1892, 428. l.), szerb *Scheregi*, orosz *Sewrjugha* nevekkel együtt az *Acipenser Helops* címszó alatt sorolja föl (Zoographia Rossica III. 97-98), mely azonos az *Acipenser stellatus*-sal. Falknál (II 414) azonban a tatár *Sewjruk* és szibériai tatár *Suruk Balik* (*balik* 'hal') az *Acipenser ruthenus*.

5. *Süđer* (*süger*, *sügre*, *sigér*, *singér*). A *Perca fluviatilis* magyar nevének eredete egyelőre homályos. Falk (II 421) a mongol nyelvek közé tartozó kalmükből közli e hálnak hasonló nevét : *Schörge*. Pozdnjeev kalmük-orosz szótárában (1911) *šörgö*. Az 1892 és 1903-ban kiadott Ucebnikben szintén ilyen hangalakban van meg (48. és 46. l.). Hogy a burját *šargā dai* 'Barsch' (Munkácsi, A magy. n. hal. műnyelve 12) azonos-e velük, azt nem tudom eldönteni. Még nagyobb baj, hogy a török nyelvekből nem tudjuk kimutatni ezt a halnevet. Nem lehetetlen, hogy a kalmük hálnév a csuvasból való régi jövevényszó.

6. *Süllő*. A *Lucioperca sandra* Cuv. magyar neve Munkácsi szerint ősi finn-ugor halneveink közé tartozik. K. Katona Lajos (MNy 23 : 190) azonban helyesen utal török származására : csuvas Paas. *šäla*, Zol. *šylla-pola*, Višn. *šila-pola* 'Sander',

or. 'sudak' (*polš'hal'*); innen átment a cseremiszbé is: Troickij *ššla-kol* ua. (*kol 'hal'*). Ez az egyeztetés azonban már megtalálható Räsänen Die tschuw. Lehnwört. im Tscher. c. művében (264), bár ő nem döntött afelől, hogy a cseremiszi és csuvas nyelv közül melyik az átadó, s melyik az átvevő. Annál érdekesebb, hogy a magyar halmnév török származására már több mint egy századdal ezelőt rámutatott Pallas 1811-ben megjelent, már említett nagy művében, hol a *Perca lucioperca* (=L. sandra) nevei közt ezt találjuk: „Tataris Syle, unde Hungaris Sylli“ (III 246). A tatáron bizonyosan a csuvaszt kell érteni, s természetesen a hangjelölés és sem pontos.

7. *Tok*. Az *Acipenser sturio* L. török eredetére Munkácsi mutatott rá (KSz. 13:359, NyK. 47:315), s Radloffból *tuyu*, egy 1904-ben kiadott tobolszki tatár szótárból pedig *togo* (*ba'ik*) alakban idézi. A halmnév megvan Pallas idézett művében is mint tatár szó: *Tógho* 91, s még korábban Falknál *Tago* alakban (II 414). Nemnich innen vette át ugyanilyen átírásban.

B. Ö.

IRODALOM.

Émile Setälä: Problème et tâches. Conférences faites aux assemblées annuelles de la Société finno-ougrienne en 1914—1926. (Journal de la Société Finno-ougrienne.)

A Finnugor Társaság Évkönyveinek legújabb kötete Setälä Emilnek közgyűlési előadásait tartalmazza az 1914. évtől 1926-ig terjedő időből. A francia nyelven megjelent kötet változatos tartalma mutatja, hogy a finnugor nyelvtudománynak ez a vezető egyénisége milyen sokféle szempontból nézi és világítja meg a finnugor nyelvtudomány feladatait. Egyik előadása a szó fogalmát tárgyalja, egy másik a balti finn nyelvnek érintkezését a szláv nyelvekkel, egy harmadik finnugor és indoeurópai érintkezésről, szól; a többiben tárgyalja a vallás, mitosz és mágia viszonyát, az egyetemes nyelv kérdését, szól a tudomány feladatairól a mai néhez időkben, a tudomány válságáról; bemutatja egy intézet tervét a finn és nemzetközi kultúra kutatása számára, s a finn etimológiai szótár tervét. Különösen érdekes az előadása: *L'humanité et la nationalité dans les termes désignant «l'homme»*. Ebben rámutat arra, hogy a népek ifjúkorában, még jobban, mint ma, gyűlölettel viselkedtek a népek az idegenek iránt. Mindegyik faj csak saját fájának

tagjait tekintette embernek, csak annak van beszélőképessége, esze, ellentétben a barbárral, az ellenséggel, aki nem tud beszélni.

Több példán bemutatja, hogy egyes finnugor népek neve is egyúttal «ember»-t jelent. A magyar név többféle magyarázata közül csak azt tekinti tudományos szempontból figyelembe vehetőnek, amely a vogul *mansi*-val egyezteteti. Ebben is egy «ember» jelentésű szót lát. Ezzel a felfogással szemben, hogy egy-egy nép önmagát nevezi csak embernek, rámutat néhány olyan elnevezésre is, amelyben az «ember» szó egyúttal idegent is jelent, amint a latin *hostis* (ellenség), más indogermán nyelvekben (ném. *gast*, szláv *gost*) idegen vendéget jelent. Ebben a jelenségben Setälä az emberiesség szellemének győzelmét látja a faji elfogultsággal szemben.

B. J.

Mártonffy Károly: A szabatos törvény. A jogszabályok szerkesztése és közzététele. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda VIII., Múzeumkörút 6. Budapest, 1932.

Mártonffy Károlynak érdekes tanulmánya a nyelvtudomány munkásait is érdekli. A szerző tárgyalása folyamán erősen hangsúlyozza a törvények és a rendeletek érthető, világos, minden bizonytalanságtól ment fogalmazásának szükségességét és fontosságát. Anyagá-

nak nyelvi vonatkozásaira minde-
nütt nagy súlyt helyez. Alapos is-
merője nemcsak a magyar, hanem
a nyugati nemzetek jogi életének
is s így munkája rámutat, milyen
törekvések élnek világszerte abban
az irányban, hogy a mai helyzettől
eltérően, a jogszabályokat a lehe-
tőség szerint minél értelmesebben
és világosabban fogalmazzák. Mű-
véből azt a tanulságot meríthetjük,
hogy a szükséges teendők elvégzé-
sének tudata mindenfelé elevenen
él. Németországban nemcsak azt
hangsúlyozzák, hogy a törvények és
rendeletek beláthatatlan tömege le-
hetetlenné teszi az eligazodást, ha-
nem egyszersmind már komoly kí-
sérleteket tettek a birodalmi jog
áttekinthető összefoglalására. Hatá-
rozott óhaj nyilvánul meg aziránt,
hogy a jogszabályok nyelve egy-
szerűbbé váljon s még azt is kíván-
ják, hogy ebbe a kérdésbe a
Deutscher Sprachverein szakértői-
nek is beleszólása legyen. A biro-
dalmi belügyminiszternek ide vo-
natkozó törvényjavaslata nemcsak
az anyag összegyűjtésére kért fel-
hatalmazást, hanem még arra is mó-
dot ad, hogy az új közlésben a jog-
szabályok *szövegén* is lehessen vál-
toztatni, ha ez a módosítás a tartal-
mat nem érinti és pusztán fogalma-
zásról van szó.

Nálunk is régi kívánság az e té-
ren mutakozó nehézségek enyhí-
tése. Hatvan évvel ezelőtt pl. tör-
vényelőkészítő bizottságot szervez-
tek. Szervezeti szabályzatának 3. §-a
szerint a többek közt teendője volt
a minisztériumok által készített
törvényjavaslatoknak, utasítások-
nak és szabályrendeleteknek szer-
kezet és terminológia szempontjából
való átvizsgálása. Nem említi a
szerző, hogy később Szilágyi Dezső
igazságügyminiszter részben úgy
pótolta a rövidéletű bizottság mű-
ködését, hogy a törvényjavaslatait
nyelvi szempontból Simonyi Zsig-
mondal átvizsgáltatta. Így nézte
át Simonyi pl. a házasságjogi tör-
vényt. Később átsímitotta még más
miniszterek törvényjavaslatait is,
így pl. a cselédtörvénynek s a pol-
gári törvénykönyvnek a nyelvét.
Lásd erről részletesebben e sorok
írójának Simonyi és a hivatalos
nyelv című cikkét. (Nyr. 48: 178. l.)
A mai helyzet ismeretéhez tartozik,

hogy hazai körökben is megnyilvánul az a törekvés, hogy az egybe-
tartozó jogforrásokat össze kell *il-
leszteni* s az elavult, vagy az össze-
állításba bele nem illő szövegezést
újral pótolni. Ennek a szükségességét
a közigazgatás racionizálásának
előkészítésére kinevezett kormány-
biztos is hangsúlyozta munkatervé-
ben.

Tanulmánya végén a szerző ösz-
szeállítja a kérdés irodalmát. Ebből
a felsorolásból hiányzik azonban
Szathmáry Istvánnak «Hivatalos
műszótár a belügyi igazgatás ré-
szére» c. műve. Pedig ez a munka
komoly törekvést fejt ki a közigaz-
gatási műszavak egyesítése érdeké-
ben. Vagyis azt a kérdést érinti,
amelyet a szerző a 21. §-ban, A pon-
tos terminológia jelentősége címen
tárgyal.

A szerző világos fejtegetéseit fo-
lyamatos nyelven írta meg. Kerüli
a hivatalos nyelvnek elterjedt hi-
báit, de azért egyik-másik olykor
nála is felbukkan. A 41. lapon írja:
1919-ben mindkét gyűjteményt új-
ból *felfektették*. Ehelyett itt azt
kellene mondani: életrekeltek,
megindították. Kirívó idegenszerű-
ség az igenévnek eféle használata
is: kihagyni rendelt jogszabály (26.
l.), elérni szándékolt eél. (27. l.)
Mindkét szerkezetet magyarosan is
könnyű szerrel meg lehet fogal-
mazni. Az elsőt az összefüggés
figyelembevételével ekkép szöve-
gezhetnénk: a kihagyásra megjelölt
jogszabály; a második pedig ma-
gyarosan így szólhatna: a kitűzött
cél.

Ezek a sorok azonban inkább el-
ismeréssel akarják illetni a szerző-
nek sokoldalú, mindenre kiterjedő
alapos munkáját. Kívánatos volna,
hogy szakavatott fejtegetései kellő
eredménnyel járjanak és közelebb
jussunk az egyszerű, érthető s félre-
érthetetlen nyelven fogalmazott
törvényekhez és rendeletekhez.

DÉNES SZILÁRD.

Dr. Gondán Felicián: *Szarvas
Gábor és intézetünk*. Megemléke-
zésül születése százéves fordulóján.
(A ciszterci rend bajai III. Béla
reálgymnáziumának Értesítője. 1931
—32.)

Szarvas Gábor 10 éves korától 16
éves koráig (1842—48) volt a bajai

gimnázium növendéke. Nyolc évvel később, 1856-ban mint jogász vállalkozott az ének tanítására a gimnáziumban. Szarvas Bajáról Egerbe ment, félbehagyva a jogászi pályát az egri gimnáziumban tanított. Midőn az 1859—60, iskolai év elején egy tanári állás ürült a bajai gimnáziumban, barátai felszólították Szarvast, hogy pályázzon erre a tanszékre. Meg is választották és 1860 március 5-én megkezdte tanári működését abban az iskolában, ahol mint diák ült a padban. Itteni tanárkodása nem sokáig tartott. Ugyanazon év október havában kérte áthelyezését a pozsonyi gimnáziumhoz. Gondán Felicián nagy gonddal és lelkiismeretességgel összegyűjtötte Szarvas Gábor diákéveinek és tanári működésének minden fellelhető adatát az intézet irattárából és értesítőiből és megrajzolja Szarvas életének ezt a kezdő korszakát.

B. J.

Könyvek és folyóiratok.

Paavo Ravila: Das Quantitätssystem des Seelappischen Dialektes von Maattivuono. Helsinki, 1932.

Nielsen, Konrad: Lappisk Ordbok. Lapp Dictionary. I. A—F. 666 l. (Oslo. 1932. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning.)

Lux Gyula. Modern nyelvtanítás. Kiadja a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

Dr. Sziklay János. Veszprém város az irodalomban és művészetben. (Veszprém városának monográfiája a tudomány, az irodalom és a művészet szempontjából tekintve. A szerző gondosan felkutatta a Veszprém városára vonatkozó egész anyagot s a tudósok és írók munkái nyomán mutatja be Veszprém

városát és szerepét a magyar művelődés történetében. Összeállította a Veszprémben született, ott élt és működött írók és tudósok életrajzát s azokét a nem veszprémi írókét is, akik Veszprémről írtak.)

Pázmány világa. Összeállította Brisits Frigyes. (Az ügyesen és nagy hozzáértéssel összeállított szemelvények hű képet adnak Pázmány írói munkásságáról.) Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Budapest.

Trikál József: Az új ember. Nova Creatura. Kir. Magy. Egy. Nyomda. Budapest.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti *Vajthó László.* 15. k. *Bessenyei György:* Anyai oktatás. Tanítványaival sajtó alá rendezte Sebestyén Erzsébet tanár. (Kiadta a budapesti II. ker. Áll. Tanítónőképzőintézet). — 16. k. *Bessenyei György:* Magyarország. A magyar néző. Tanítványaikkal sajtó alá rendezték *Gazdag Lajos, Horváth L. László, Kovács Miklós, dr. vitéz Polgáry István* tanárok. (Kiadta a budapesti Mátyás Király Reálgimnázium «Mátyás király» Önképzőköre.) — 17. k. *Hajnal Mátyás:* Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára szíves képekkel kiformáltatott és azokra való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske. 1629 (Kiadta a budapesti Szent Margit Leánygimnázium.) — 18—19. k. *Péterfy Jenő* dramaturgiai dolgozatai. (III. sorozat.) Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. Lányi Ernő tanár. (Kiadta a budapesti Bolyai Reáliskola Önképzőköre.) IV. sorozat. Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. Halász László tanár. (Kiadta a budapesti Berzsenyi Dániel Reálgimnázium.)

NYELVMŰVELÉS

Az öreguralom ellen. Nem a római senatusra, nem a spártai geruziára, még kevésbé a bibliai nép véneire gondolok, mikor az öreguralom ellen felszólalok, mert azokban a testületekben az öreget joggal megillette a hata-

lom; az sem bánt, hogy valaha a régi magyar világban az öreg atyaisten uralkodott a világon és hogy az öregbíró parancsolt a faluban; de az ellen fellázadok és kész vagyok lázítani is, hogy a mai magyar nyelvben

mennyire szétterpeszkedik, mennyire elhatalmasodik, jól magyarul, mennyire grasszál az *öreg* szó.

Erről könnyű meggyőződnünk, ha csak rövid ideig követjük is az *öreg*-et, az ő nem anyyira hódító, mint bitorló útján. Az csak természetes, hogy az iskolában vannak fiatal és *öreg* diákok, de az már nem természetes, legalább is a magyar nyelv természetével nem egyezik, hogy ezek az *öreg* diákok az *öreg* (ódon) kollégiumba járnak, hogy templomba az *öreg* (ó) torony *öreg* (nagy) harangja szólítja őket, még kevésbé természetes, hogy nagy részük *öreg* (ócska) könyvekből tanul, hogy a várban *öreg* (rég, ódon) házak között sétálnak, hogy az erdőben *öreg* (vén) fa árnyékába dőlnek le, hogy ha összegyűlnek a cétusban vagy még inkább a kis kocsmában, *öreg* (rég, hajdani) időkről emlékeznek és *öreg* (rég, ócska) történeteket és adomákat beszélnek el, hogy ha egyéb nincs, megeszik az *öreg* (avas) szalonnát egy darab *öreg* (száraz) kenyérral, hogy ha megszorulnak eladják *öreg* (ócska) ruhájukat az *öregnemű* árusnak (az ócskásnak).

Hát ennek a bitorlásnak véget kell vetni, legalább is kellő korlátok közé kell azt szorítani. Hogy ezt tehesük, tudnunk kell, hogy az *öreg* elsősorban élő lényre, emberre, állatra vonatkozik; van tehát: *öreg ember, öreg asszony, öreg legény, öreg leány, öreg kutya, öreg nyúl*. Élő lények, ember, állat előtt az *öreg*-et felválthatja, mint jelző a *vén*, tehát: *vén koldus, vén róka, vén számár*, stb. Azonban

a *vén* valamivel kedvezőtlenebb állapotot, valami rejtett csúfságot is jelent, amint e szólásból is kitűnik: *öreg ember nem vén ember*.

De az *öreg* nem lehet növénynek, még kevésbé élettelen tárgynak és legkevésbé elvont fogalomnak, nem érzéki dolognak a jelzője. Baróti Szabó Dávid *A vén diófáról* írt ódát, Arany *Az ó-tornyot* énekelte meg, Jókai *Régi dalt régi dicsőségről* mondatott a hajdani hegedűssel, a közmondás szerint is *Vén fának nehéz dőlőt várni*.

Az igaz, hogy Aranynál ott van ez a sor: *«Ifjú vér, öreg bor fickándott erőkben»*, de ezt a szabadságot a költő csak az ellentét kedvéért engedte meg magának. Mikor pedig Arany elíratja *Az «öreg» házat*, idézőjel közé teszi az «öreg»-et, hogy ezzel figyelmeztessen bennünket a szónak szokatlan használatára.

Azonban az *öreg*-gel jelezhetünk élettelen tárgyat, elvont fogalmat is, de akkor *nagy*-ot jelent, pl. *öreg ágyú, öreg hiba*. Ebben az értelemben személyre is vonatkozhatik; *öregapám, öreganyám* semmivel sem több, sem kevesebb, mint *nagyapám, nagyanyám*; az *öregbíró* mellett minden faluban volt és sok helyt ma is van *kisbíró*, a magyar gazdaember pedig, ha a nyáj úgy kívánta, tartott és tart ma is *öregbojtáron* kívül *kisbojtárt* is.

KARDOS ALBERT.

Aranynál el, Petőfinél le. Sokan talán nem is tudják, hogy egyik legkedveltebb népdalunknak, a «Volt nekem egy daruszörű paripám» kezdetűnek Arany a szerzője, csakhogy Arany *daruszörű* helyett *rigószörűnek* mondja a paripáját, azonkívül Arany nem

ezzel a versszakkal kezdi a maga költeményét, hanem a következővel:

Elesett a Rigó lovam patkója,
Jeges az út, majd kicsúszik
alóla.
Fölveretem orosházi kovácsnál,
Ej no! hiszen több is veszett
Mohácsnál!

Ezúttal engem nem ez a nép ajkára át nem ment strófa érdekel, hanem annak csak az első sora, abból is csak az alany és állítmány: *elesett a patkója*. Ezen ugyanis fennakadok, mert inkább azt várnám: *leesett a patkója*. A magam nyelvhasználatával így okoskodnám: a ló *elesik* a jeges úton, de a patkója *leesik*.

Nehéz azonban Aranynál jobban tudni magyarul, talán lehetetlen is. A nyelvészre legfeljebb az igazolás feladata vár. Most ezzel próbálkozom meg.

Kétségtelen, hogy az *el* tulajdonkép távolodást jelent, hogy ablativust kifejező igekötő, de ez a távolodás néha *lefelé* való irányulást is foglalhat magában. Ez kitűnik az *elesik* míveltető alakjának, az *elejtnék* a használatából: a cseléd *elejti* a vizeskancsót, a főnóban *elejti* az orsót, a szónok *elejti* a beszéd fonalát. Mind a három mondatban a cselekvés vagy történés *lefelé* irányul s ezt eléggé kifejezi az *el* igekötő.

Az átvitt értelmű *elesett*, *elmaradt*, *elázott* igei melléknevek ilyen jelzős kapcsolatban: *elesett* öreg ember, *elmaradt* író, *elázott* vendég, szintén éreztetik a *lentre*, az *alantra* való jutást.

Ezeket a magam-szerezte példákat hadd tetézzem meg egy Petőfi-idézzel:

Elhull a virág, eliramlik az élet.
(Szeptember végén)

A szeptemberi virág bizonyára nemcsak *el*, hanem *le* is hull.

S még inkább egy egészen idevágó Arany-idézzel:

..... *elejti* a krétát:
Egy kis deák (röstebb a nagyja)
Utána szökken és feladja.

(Hatvani)

Nyilvánvaló tehát, hogy Arany számos hasonló összetételű igére (*elhull*, *elhúz*, *elkopik*, *ellankad*, *elmerül*, *elnyugszik*, *elomlik*, *elsodor*, *elsüllyed*, *elszakít*, *elszoktat*, *eltapos*, *ételik*, *eltör*, *elüt* stb.) támaszkodott, mikor azt írta, hogy az ő Rigó lovának a patkója *elesett* és nem *leesett*.

S a *leesett*-beli *le-t* még az sem kívántatta meg vele, hogy ugyanezt az *elesett* patkót *fölvereti* a kovácsnál. Tehát az *el*-lel a *fel-t* állítja szembe, aminthogy a cseléd *felveszi* az *elejtett* kancsót, a főnóban *felkapják* az *elejtett* orsót, a szónok *felveszi* az *elejtett* beszédfonalát, a kis deák *feladja* az *elejtett* krétát.

Arannyal már rendben volnánk, sokkal nehezebb lesz a dolgunk Petőfivel.

Ha a «Volt nekem egy daruszőrű paripám» kezdetű népdalról nincs a köztudatban, hogy Arany a szerzője, azt minden iskolás gyermek tudja, hogy az «Itt születtem én ezen a tájon» kezdetű költemény elválaszthatatlan a Petőfi nevével.

Ennek a csodaszép költeménynek a második versszaka így hangzik:

Ugy mentem el innen, mint kis
gyermek,

És mint meglett ember úgy
jöttem meg.

Hejh azóta hús esztendő telt el,
Megrakodva búval és örömmel...

Hús esztendő..., az idő hogy
lejár!

«Cserebogár, sárga cserebogár!»

(Szülőföldemen.)

Ha fennakadtunk Aranyánál az «*elesett a patkó*»-n, még inkább fennakadunk « az idő hogy *lejár!*»-on; ha ott az *el* helyett *le-t* kívántunk, itt a *le* helyett nemcsak kívántuk az *el-t*, hanem oda is tettük, mert fiatal korunkban úgy mondtuk, úgy szavaltuk, úgy énekeltük és sokan még most is úgy mondják, úgy szavalják, úgy éneklik:

.... az idő hogy *eljár!*

Igen, mert csak az az idő szokott *lejárni*, amely előre ki van szabva, amelynek kezdő és végpontja meg

van állapítva. *Lejár* (csengetéskor) a tanítási óra, *lejár* a siralomházba kitett halálraitéltnek a 24 órája, *lejár* a választás záróórája, *lejár* a végrehajtást megelőző 8 nap, *lejár* az elítélt rabnak 5, 10 vagy 15 éve és *lejárhat* a perc is, amint Arany írja:

Kitelt az év, a perc *lejára*,
Hogy Debrecen híres tanára,
Mint vérrel esküvé egy rossz
nap,

Átadja székét — a Gonosznak.
(Hatvani.)

Garaynál az évszakok is *lejár*-nak, mint egy dalának az első sorai mutatják:

Tél és tavasz *lejár*nak,
Nem szenvedéseim.

(Parlagi rózsák)

Szóval minden olyan időtartam *lejár*, mely egy meghatározott ponton véget ér és abban a formában, olyan minőségben nem folytatódik.

Ellenben *eljár az idő*, mikor az időnek sem elejére, sem végére nem gondolunk, *eljárnak az évek fejünk felett*, mikor az egyik a másíknak a szakadatlan folytatása, mikor az időtartam nincs kiszabott határok közé szorítva. Az időnek ilyen határnélküliségét érezzük ki ebből a valamikor kedvelt, sűrűn hangoztatott versszakból is:

Szedj illatos rózsákat,
Míg tart a szép nyár;
Becsüld meg az órákat,
Az idő *eljár*.

Ha már most megvizsgáljuk a *Szülőföldemen*-ben említett időt, akkor az mindenkép a körül nem határolt időtartamok közé tartozik. Hiszen az a húsz esztendő, amelyet Petőfi távol töltött szülőföldjétől, nem volt előre megállapítva, nem volt büntetésképp vagy másképp kiszabva; továbbá ugyanaz a húsz esztendő Petőfi életének csak egy része, amelyet életidő előzőtt meg és amely után életidő következett.

A «Szülőföldem»-beli *lejár az idő* szerintem a nyelvhasználat, a közönséges nyelv szokás alapján nem magyarázható meg; még kevésbé támaszkodhatik a *lejár* a verselésre, mert az nem mértékes

vers, hanem hangsúlyos; a versmenet inkább kívánja a sor utolsó-előtti szótagját hosszúnak, mint rövidnek, amint hogy a versszakok fele részében hosszú szótagot találunk a megfelelő sorokban.

Meg vagyok győződve, hogy ha Petőfi e félegyházi tartózkodása alkalmával beszédbe ereszkedik hajdani szomszédjaikkal, apjának a komájával, anyjának a komasszonyával és ezek a jó emberek beszéd közben azt kérdezik: «Hány esztendeje, hogy nem láttuk uram-öcsémet?» és ha Petőfi azt feleli: «Húsz esztendeje, hogy innen elköltöztünk», a szomszédok bizonyára így fejezik ki helybenhagyásukat vagy csodálkozásukat: «Már húsz esztendeje volna; bizony, *eljár az idő!*»

De akármit várnánk mi a *Szülőföldemen* vitatott sorába és akár hogy próbáljuk ezt a sort magyarázni, az kétségtelen, hogy Petőfi a «*lejár az idő*» kifejezést használta, amit a költeménynek nemcsak nyomtatásban való első megjelenése (Életképek, 1848. II. 847) bizonyít, hanem a kézirat is, amelyet a M. N. Múzeum Petőfi sok más kéziratával együtt gondosan őriz (Magy. Könyvszemle, 1880. évf. 193—210. l.) és amelyet tanuul már régebben megidéztek, de amely a köznyelvi használat ellen vallott.

Ismétlem, ezt a sort, jobban mondva, ebben a sorban a «*lejár az idő*»-t nyelvtanilag nem tudom magyarázni. Kísértsük meg másfelől hozzáférközni, forduljunk segítségért a lélektanhoz.

Petőfi ezt a tiszta lelki nyugalmat visszatükröző, ezt a csöndes mélabúval átszótt, ezt a csodaszép költeményt zaklatott napokban, 1848 nyarán, június első felében írta, amikor az Erdéllyel való unió kimondatott és mikor már folytak az első népképviselési országgyűlésre szóló választások. Tudjuk, Petőfi maga is fölépett, még pedig szülőföldjén, a Kiskun-ságban, a szabadszállási kerületben ahol azonban a magyar képviselőválasztások örök szégyenére csúfosan elbuktatták. Programbeszédet tartani, választóival érintkezni kétszer is lentjárt a kerületben és első útja alkalmából, amely

június 3. és 8. napja közé esett, Félegyházán is megfordult és ott írta ezt az örökbecsű költeményét. Ha ezt nem tudnók fentmaradt levélbeli adatokból, amelyek megtalálhatók a hatkötetes, jegyzetes, Havas-féle kiadásban, megállapíthatjuk ebben az időszakban kelt költeményeinek sorrendjéből, mert — amint közismeretes — Petőfi évek szerint és az éveken belül a keletkezés sorrendje szerint csoportosította lírai költeményeit. Már pedig a *Szülőföldemen*-t ott találjuk a *Két ország ölelkezése* és *A márciusi ifjak* között, amelyek közül az első, ez a lelkes óda, az erdélyi unió visszahangjaként jelent meg a *Pesti Hirlap* június 6-i számában, a második pedig június 15-e után született, amikor Petőfi nemcsak a maga szégyenletes bukása miatt volt elkeseredve, hanem azt is felpanaszsolhatta, hogy sajtószabadító márciusi társai közül senki sem jutott be a képviselőházba.

A *Szülőföldemen* tehát az 1848. év viharfelleges napjaiban keletkezett. Petőfi a forradalom viharát nemcsak előre érzi, hanem hirdeti is (*Forradalom*); nemzet és uralkodóház közt a szakítás még nem történt meg, de Petőfi már kongatja a polgárháború vészharangját (*A nemzethez*). Ezekben a lázas napokban erősebben beférkőzhetett Petőfi lelkébe az elmúlás sejtelme, állandóan ott lappanghatott szívében a halál előérzete, amely különben már évekkal azelőtt is szebbnél-szebb költeményein végigsuhant, az *Egy gondolat bánt engem*-ben 1846-ban, a *Szeptember végén*-ben 1847-ben és amely 1848. évi költeményeit (*Van-e egy marok föld, A szabadsághoz, A gyáva faj, a törpe lelkek, Respublica*) annyiszor megrezsenti.

Az elmúlásnak ez a sejteime, a halálnak ez az előérzete lebeghetett Petőfi körül, vezethette ujjait, hogy a *Szülőföldemen* második versszakába ezt a mondatot iktassa: «*az idő hogy lejár!*» Érezte, paradoxont használva, öntudatlanul tudta, hogy neki nincs másik húsz esztendeje, hogy élete a vég felé siet, hogy az ő életideje lejár.

KARDOS ALBERT

Az idegen eredetű igék *-ál* képzős magyaritásához. Kardos Albert nem tudja megérteni, miért kell az egyre jobban terjedő *telefonál* igében a német *telefonieren* mását látnunk, és hogy «a német *-ieren* hogyan alakul a magyarban *-ál-la*» (Nyr. 61:92). Az első kérdésre már az ő kétkedésének olvasása előtt megfeleltem a Magyarosan folyóirat 85—91. lapjain, a másodikra most próbálok válaszolni. K. maga is jól látja és helyesen állapítja meg, hogy «azokat az idegen, leginkább latin vagy francia eredetű szavakat, amelyeket a német *-ieren* képzővel tett németté», *-ál* képzővel fogadtuk be a magyar szókincsbe. Nincs is egyébről szó, s ha valahol valaki mégis azt állította volna (én ugyanis a K.-tól idézett cikkben nem állítottam), hogy a német *-ieren* a magyarban *-ál-la* alakul, ez éppen olyan képes kifejezés volna a nyelvészetben, mint aminő a *hangváltozás* szó is, mert valójában csak *hanghelyettesítés* történik. Így vagyunk a német *-ieren* végű igékkel is, mikor ezeket *-ál* képzős igékkel magyaritjuk, vagyis mikor a német *-ieren* helyébe a magyar szón *-ál* képzőt alkalmazunk, azaz — képes kifejezéssel élve — a német *-ieren* képzőt *-ál-la* alakítjuk át. A német *-ieren*-es igéket régebben *-iroz* végzettel magyaritottuk; így keletkeztek az *egzerciroz, zseniroz, szekiroz, reszkiroz* (ném. *riskieren*), *brilliroz* stb. szavaink. Az ilyen német igékkel szemben *-iroz* végű magyaritás helyett *-ál* végű igék, úgy látszik, a 90-es években kezdtek nagyobb számmal divatba jönni, s kezdetben annyira idegenszerűek voltak, hogy Szarvas Gábor is, Szinnyei József is fölszóaltak ellenük (Nyr. 24:229, 276, 324). Szarvas annyira ment, hogy a képviselőházban akkoriban Apponyi Alberttől divatba hozott *szanál* igénél (akkor még *sanál*-nak írták) magyarosabbnak tartotta volna, ha népies formával *szanéroz* alakot hoznának forgalomba (vö. *maséroz, egzecéroz, kunéroz* stb.), mert az volt a nézete, s ebben igazas is volt, hogy az akkor divatba jött (s azóta ismét fölmelegített) *szanálás* nem a latin *sano*, hanem a német *sanieren* igének az utánzása. A német *-ieren* végű igéknek iro-

dalmi és társalgási nyelvünkben ilyen *szanál*, *blamál*, *angazsál*, *avanzsál* stb.-féle *-ál* képzős szavakkal magyarítása nézetem szerint tudatos nyelvi jelenség lehetett. Igaz ugyan, hogy sok olyan *-ál* végű és idegen eredetű igénk van, amelyek közvetlenül a latinból jöttek át a *praedico* $\surd$ *prédikál* mintájára, s amelyekkel szemben a németnek is megvannak a maga ugyanazon latin eredetű *-ieren* végű igéi, mint pl. *corrigo* $\surd$ *korrigieren* $\surd$ *korrigál*; *dispono* $\surd$ *disponieren* $\surd$ *diszponál*; *disputo* $\surd$ *disputieren* $\surd$ *disputál*; *emigro* $\surd$ *emigrieren* $\surd$ *emigrál* stb. stb., és hogy már addig is sokkal több volt az *-ál* végű igénk, mint az *-íroz* végződésű, úgyhogy az *-ál* képzőnek fölülkerekedése természetes jelenségnek is tekinthető volna: mindazonáltal a német *-ieren*-es igéknek az addigi *-íroz* helyett *-ál* képzővel történt átvételében én bizonyos magyarossági hajlamot, illetőleg a németes *-írozástól* való tudatos húzódozást látok, amit bizonyára a Nyelvőr magyarosító hatásának köszönhetünk.

K. A. cikkének egyéb pontjaira a következőket jegyezhetem meg.

«Szabad-e telefonálni?» kérdi K., és azzal felel rá, hogy szerintem nem szabad. Hát a *telefonálás* szabadságában az én fölszólalásom a *telefonálás* kedvelőit nem kívánta korlátozni, nincs is cikkemben sem átok, sem halálos ítélet mondvá erre az igékre. Mutatja ezt a címen kívül, amely nem tartalmaz föltétlenül kizáró tiltást («Ne telefonáljunk annyit, hanem telefonozzunk»), a záradék is, amely a föltételt is megmondja: «Ha tehát szívünkön fekszik beszédünk magyarosságának ügye, ne telefonáljunk többé se ide, se oda, hanem telefonozzunk, magyarulosan.»

A *telefonál* szót K. szerint mindaddig nem lehet hibáztatnunk, amíg a magyar nyelvből ki nem pusztulnak a latin és más nyelvekből való *-ál* képzős igék. És itt *affektál*-tól *vibrál*-ig pontos betűrendben egy sereg ilyen képzős igét sorol elő K., amelyek azonban igen különböző természetűek és a kérdésben nem játszhatnak valamennyien döntő szerepet. Van ugyanis köz-

tük 1) egy finn-ugor töből való régi magyar szó, a *használ*, amelynek képzésmódja is szokatlan (valószínűleg a személyragos *haszna* főnévnek egyszerű *-l* képzős hajtása, mint *vacsora* $\succ$ *vacsorál*; erre a régiségben előforduló, kettős személyragú *hasznaja*, *haznaiáual* alakok miatt is gondolhatunk); vannak aztán 2) olyan igék is köztük, amelyek ha mind idegen eredetűek volnának is (bár némelyikük hangutánzó származásúnak látszik), ma már teljességgel magyar szóknak benyomását teszik, mint: *csinál*, *elherdál*, *kalimpál*, *kárál*, *kóricál*, *kornyikál*, *kunyorál*, *ókumlál*, *somfordál*, *tukmál*; ezek közül még az idegen töből magyarázhatókat sem említhetjük a *telefonál*-lal egy napon, mert idegen voltukat a szófejtő nyelvészen kívül senki sem tudja s nem is érzi; s van köztük végül 3) egy pár könnyen nélkülözhető ige is, mint például *prelegál*, *datál* és *habilitál*, amelyek nélkül épúgy ellehetnénk, akár az immár csaknem örökös *telefonálás* nélkül. Egészben véve pedig *-ál* végű nem-magyar igéink egész seregén erősen érzik az idegen íz, és az ilyen idegen ízüek, nem pedig a *csinál*, *kalimpál*-félék közé tartozik a *telefonál* szó is.

Mindennél nagyobb baj azonban az az okoskodás, hogy mivel úgyis annyi idegen eredetű *-ál* végű igénk van, amíg ezek «a magyar nyelvből ki nem pusztulnak», meg kell tűrnünk a *telefonálást* is. Én másképp fogom föl a dolgot. Éppen mert olyan sok idegen eredetű és idegenes hangzású ige tolakodott máris be a törzsökös magyar szóktársaságába (pl. az említettekén kívül: *elektrifikál*, *eliminál*, *izolál*, *komplikál*, *racionalizál*, *valorizál* stb. stb., egy egész szótárra való), ne szaporítsuk a számukat, s örüljünk, ha csak egyet is magyarosabb és magyarabb szóval tudunk — szerencsénkre — helyettesíteni.

ZOLNAI GYULA

Rajt. (A Magyarosan (I:97.) legutóbbi számában B. G. tollából megjelent «Nyelvújítás a sportban» című cikkben az író kifogásolja a «start» szó «rajt» magyarosítását és helyette az «indítás», «indulás» szót ajánlja. Szerintem ez az új szó

már csak azért is jó, mert hangzása teljesen fedi a régebben használt idegen szót, meg azért is, mert egytagú. Aki a sporthoz csak egy kicsit is ért, tudja, hogy ennél a szónál mennyire fontos, hogy egytagú legyen. A régebbi magyar indító vezényszó is így hangzott: «Vigyázz! Kész! Rajta!», de az utolsó szó utolsó betűje az a nem hangzott, még pedig azért nem, mert az indulók nem tudták volna, hogy a *rajt* vagy a *ta* szótagra induljanak-e. Ebből a «rajta»-ból alakult az új sportműszó a «rajt». Az «indítás» vagy «indulás» szóra nem lehet indítani. Talán a «lás»-ra induljanak? Eszembe jut a bakának magyarázó őrmester, mikor azt mondja, hogy «Ne akkor «kanya», mikor «kanya», hanem akkor «kanya», mikor «rodj». Z. V.

Rádióink magyarsága. A rádió százazrekhez viszi el híreit, előadásait, tehát akár hangos, akár káros hatása óriási. Ha bemondói nem ügyelnek a magyar nyelv helyességére, tisztaságára, hallgatóiknak nagy része utánozni fogja a hibáit, a hanyagságot, mert hisz így mondta a rádió, az pedig tudja. Napról napra tapasztaljuk, hogy a bemondások gyakran vétenek a magyar nyelv helyessége ellen. Csak úgy hevenyében feljegyeztünk néhány feltűnő hibát. — *Temérdek koszorúkat* helyeztek V. J. koporsójára. — *Napról-napra tart* a vidéki városok *csatlakozása*. — *Holnaptól* csak azok üzenhetnek, akik már az előjegyzés *birto-kában vannak*. Csaknem *egy esztendő előtt* a főváros közönsége jelen volt az *ünneplésnél*. — Csak nyelvicam lehetett, hogy a «parlamentben szóvátették azt a *jelene-tet*, amely közöttük a folyosón el-

hangzott». Vagy mikor kérték a közönséget, hogy filléreivel járuljon hozzá a nyomorék gyermekek földi szenvedéseéhez.

A legköri zavaroknál sűrűbbek a budapesti stúdió *hangsúlyzavarai*. Ha a stúdióra nem kötelezők a színpadi tiszta beszéd feltételei, legalább arról ne feledkezzenek meg, hogy a felerősítés következtében minden hangsúlyhiba sokszorosán hat. — Ha tehát hozzászoktunk is, hogy a mikrofonba lehelt sóhaj hörgéssé, a raccsolás, puskaropogássá, a pöszeség megannyi pöfeteleggé növekszik, ép hallóérzékünket mégse szívesen vetjük stúdióbeli újítások martalékaul. A magyar hangsúly mindig a mondatnak legfontosabb szavát emeli ki és nem tűri a mondatvégeknek *kérdő felszökkenését*. Miért kell tehát hallanunk a stúdióból, hogy megkezdték a költségvetés *tárgyalását*, miért utasítja a kínai tábornok csapatait, hogy *verjék ki Mandzsuriából a japánokat*, miért folytatja a házikvintett *hangversenyét*, miért mérsékeltlen meleg *idő* várható és miért jelent a Magyar Távirati Iroda? — Tudjuk, hogy a költségvetést tárgyalják, hogy a kínaiak nem a perzsákkal hadakoznak, hogy az időjárásjelentésben csak az időről lehet szó és azt is, amit a bemondó ügylátszik nem tud, hogy a Magyar Távirati Iroda három szava fogalmilag, *tehát hangsúlyilag is* elválaszthatatlan egység — és hogy a legmulatósabb rádiós se várja, hogy a házikvintett táncversenyt folytasson. Kár, hogy nem figyelnek a magyar hangsúly törvényére, különben nem helyeznék a legkevésbé fontos szavakra a nyomatékot! JOZEFOVICS SÁRI.

MAGYARÁZATOK.

A "romantikus" szóalak. A romantika szóalakjának és fogalmának magyar fejlődésvonalát Farkas Gyula rajzolta meg. (Minerva, 1929. 172. ll.) Tudomása szerint a romantikus szó Toldy Ferenc alkotása és először

1824 jan. 9-én írt levelében fordul elő. Ezt az időpontot megjavíthatjuk a következő adattal: Fabritzy Sámuel a Tudományos Gyűjtemény 1822. évfolyamában Wilhelm Krug tételeiről elmélkedve, tanulmányának «A ro-

mantikai poézisről» szóló fejezetében (VIII. 87. l.) felveti a romantika problémáját és keresi a szó tartalmának felfejtéséhez szükséges fogalmi elemeket. Abból a megállapításból indul ki, hogy «ez a szó: Romantika, egyszer megvagyon az európai nyelvekben, vagy tehát fel kell hagyni a véle való éléssel, vagy pedig meg kell határozni, mit jelent». Fabritzy leg-helyesebbnek tartja, ha a romantikát Jean Paul nyomán a plasztikai költészettel állítjuk szembe, mert így a meghatározás egyrészt fedi Schiller felfogását, másrészt nem tér el a közönséges beszéd szokásától sem. Ugyanis «egy tájékot annyiban nevezünk romantikosnak, amennyiben andalgásba, vagy más efféle érzésekbe merül lelkünk annak látására». Egyébként pedig nehéz oly művekre rámutatni, amelyek kizárólag csak «plasticumnak, vagy csupán romantikumnak» volnának tarthatók. A multban és a jelenben is «mind plastikus, mind romantikus poetákra akadunk: így p. o. Göthe inkább amazokhoz, Schiller pedig ezekhez hajlik.»

A század harmincas éveitől kezdve, írja Farkas Gyula (u. o. 195. l.), «a romantosság és a romantika szavakat felváltják a francia eredetű romanticizmus és romantismus szavak». A romantismus szóalak már előbb is használatban volt. Kazinczy egyik, 1817 május 6-áról keltezett levelében (Kaz. Lev. XV. 174.) idézi Szemere Pálnak az Erdélyi levelek-ről írt magasztaló sorait: «Melly sok és sokféle tudomány, s nem a Tudom. Gyüjt. Extractájának manier-

jokban, s távol minden pedantságtól! melly scénák, melly romantisch scénák! minden affectált romantismus nélkül!»

ZSOLDOS JENŐ.

Háztűznézni. A háztűznézésnek, amely eredetileg a megkért leány hozzátartozóinak szemléje volt a leánynéző szüleinél (l. CzF., Szigeti Nyr. 32:388, Kovács Nyr. 33:233, Mészáros uo. 295, Tolnai MNy. 11:180), a ház [és] tűz megtekintése volt a célja. Ebben a szó-lásban tehát két rokonértelmű szóból alakult összetétellel van dolgunk, mint pl. a *szóbeszéd. perpatvar, kézzel-lábbal*, szavainkban (l. Kovács Márton Nyr. 43:190, Kertész Nyr. 52:45, 54:108, Lewy Zur fugr. Wort- u. Satzverb., Wichmann FUF. 16:206 stb.). Az összetétel két tagja még külön veszi fel a ragokat és képzőket. Ezért olvassuk a NySz.-ban: *már mi itt derék házas tüzes emberek vagyunk* (Mikes) ('colonus' jelentéssel), és 'familiaris' jelentéssel: *Isten eszem vötte el, mert házas tüzes szolgálónak nem hívék. Házas-tüzes gazdák-ról van szó* 1704-ben is (l. Nyr. 18:232, 43:190) és a MTsz. is ismeri ezt a szó-lást: *házat-tüzet tartok* 'saját háztartást' (*házat-tüzet nézni* Nyr. 18:184 Tordából).

E szó-lás ősiségére, amelyből Tagányi szerint a tűzhely kultusza csendül ki (l. Pais MNy. 18:177), fényt vet az a meglepő körülmény, hogy itt ú. l. a törökségből való „jelentéskölcsönvétellel“ van dolgunk. Asmarin c s u v a s mondatában (376. l.) u. i. a következő dalt idézi:

jalám-jjšám jal tulli,

k i l ə m - v u t š m k i l t u l l i

'falum népe (tkp. falum-népem) — egész teli falu, házam népe (моихъ семейныхъ, szó szerint: h á z a m - t ü z e m) — egész teli ház'.

Itt tehát a tűz a tűzhely (l. NySz. *elhadgyák házokat, tűzőket, az ő feleségeket, gyermekeket* és CzF. 2:1497) és a család kifejezésére szolgál. A magyar *háztűz-látó* 'explorator sponsalitius' (PPB. I. NySz.; l. még Apornál Nyr. 32:388) tehát a *házat* és a *családot* nézte meg és a Decsiből idézett *sem háza sem tűze* 'Scytharum solitudo' (NySz. 3:827) szintén azt jelentette: 'sem háza, sem családja'.

Ha itt adott magyarázatunk helyes, akkor igen tanulságos párját kaptuk a *házas* 'coniugatus, uxoratus, maritata' (l. OklSz. NySz.) szavunknál mutatkozó,

szintén a törökség re visszamenő jelentéskölcsönvételnek (tör. *äv-li* stb. 'házas' l. Munkácsi KSz. 6 : 183)¹ és a törökség művelődéstörténeti hatásáról alkotott képünk is egy lényeges vonással gazdagodott.

FOKOS DAVID.

Danguváns. A Nyr. 5—6. füzetében (96. lap) azon vitatkoznak, «tisztos foglalkozás-e» a dangubálás vagy sem? A dangubálás, miként azt hajózási, fuvarozási szak- és kézikönyvekből megállapítható, nem «foglalkozás», hanem annak inkább ellenkezője: várakozás vagy tüzesesebben fizetség, szerződésben kötött díj annak fejében, hogy a hajónak, a hajósnak, vontatónak hibáján kívül várakoznia kell azért, mert nem indulhat el a megrakott hajó amiatt, hogy a rakomány tulajdonosa visszatartja, vagy nem indulhat vissza üresen, mert nem rakatja ki, akinek ki kellene rakatnia. «Dangobázott» tehát nemcsak a hajó, a rakomány, hanem a hajóslegény is, ha a hajója az említett módon vesztegelt, de «dangobázott, dangubált» más is, akinek nem volt dolga. Idővel, persze csak átvitt értelemben, a dangubálás: tekergetés, naplopás is; *dangubáló, dangobáló* a piac körül köpködő atyafi, aki várja a jószerencsét, a napszámot, stb. Az idézett napilapbeli elnevezésnek erősen koholt íze van. Vagy pedig, aki valóban elmondotta a kis históriát az új (dehogyan is új) foglalkozásról, nem tudta, mi a dangubálás, csak tett neki ez a megjelölés. A napilapok állandóan hoznak ilyen újdonosságokat, százszerosan felmelegített, mert szerencsére mindannyiszor feledésbe merült apróságokat.

VARRÓ ISTVÁN.

Gond 'cura' szavunkat eddigelé az oszét *kond* 'munka, dolog, tett, készítmény' szóval, a *kän-* 'tenni, cselekedni' ige névszói képzésével magyaráltam (Ethn. XV, 10; KSz. V, 317) úgy véelve, hogy

¹ A magy. *házas* szónak ez a jelentése oly feltűnő, hogy Wichmann pl. hajlandó volt Munkácsi meggyőző és kifogástalan magyarázata ellenére is ezt a képzést a m. *ház* szótól különválasztani és a zürj. *goz* votj. *kuz* 'pár', finn *kansa* 'populus...' stb. szavakkal egyeztetni (l. FUF. 11 : 214).

a jelentésbeli fejlődés itt afféle, mint az ugyancsak 'res, negotium' jelentésű *ügy* (~ votják *už, udž*, zürjén *udž* 'dolog, ügy') szónak oly alkalmazásaiban: *ügyet sem vet rá* (= 'nem gondol vele'), *sok ügye-baja van* (= 'gondja, dolga'). Schmidt Gusztáv az ő „Zur Frage der ossetisch-ungarischen Lehnwörter“ c. munkájában (melyben Hannes Sköld „Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen“ c. művét bírálja; FUF. Anz. XVIII, 93) az oszét és magyar szók alaki egyezését ez esetben „véletlen összecsendésnek” tartja s talán alkalmasabban is kereshetjük a *gond* eredetét a törökségben, hol egybevetésre kínálkozó adat a középázsiai szártok nyelvéből igazolt *kunt* 'Fleiss' szó (melyből *kunt-lik* 'fleissig' Radloff Wb. II, 913) figyelembe véve, hogy a 'szorgalom' a 'gond' egyik nyilvánulása, aminthogy a szótárak a 'cura' szót 'szorgalmatossággal' is fordítják (Calep., PP.) s midőn a Döbrentei-kódexben azt olvassuk, hogy „en kedeg koldos vağok es zegeñ, vr en nekem *zorgalmas*“ (NySz.), ez bizonyára ezt jelenti, hogy 'az Úr *gondomat* viseli, *gondja* van rá'. Vö. ófn., kfn. *vliz* 'Fleiss, Eifer, Sorgfall' (Kluge, EtWb.). A *gond* és török *kunt* szókezdőinek viszonyához hasonló esetek: *gödény* 'Pelikan' ~ jakut *küñän* 'ein besonderer Landvogel, von der Grösse des Krar ichs' (Böhtlingck), *kutañ* 'irgendein Vogel' (Pekarskij), osztürk. *kotan* 'Peikan' (Radloff) *gövény* 'Iltis' ~ volgai tat. *közän* id.; *gözü* 'Spitzmaus' s tob. tat. *küskü* 'Ratte'.

MUNKÁCSI BERNÁT

Vő és meny Arany Jánosnál. Lehr Albert egy érdekes cikkében (MNY. 1 : 178) kimutatta, hogy Arany a *vő*-t 'vőlegény' értelemben használta a Katalinban, a Rózsa és Ibolyában, s az Elveszett alkotmány eredeti kéziratában, de itt a bírálok kifogása miatt más kifejezésekkel cserélte föl. Arany a *vő*-nek ezt a jelentését kétségkívül a népnyelvből vette, Kecskeméten u. i. *vő-társ*, akik egy-egy időben voltak vőlegények'. A Ml'sz ugyan ebben a jelentésben megkérdőjelezi, de a kérdőjelet nyugodtan törölhetjük. A régi nyelvben ugyan nincs rá adat, de a *vőfél* (*vőfély, vőfény*) összetételben is voltaképp 'vőlegényt'-t jelent az előtag, mert a *vőfél* a vőlegény 'fele'. A finn-ugor és török nyelvekben is jelölheti egyazon szó a vőt és a vőlegényt, s a *meny*-nek is megvolt a régi és a rokon nyelvekben 'menyasszony' jelentése (Beke Nyr 43 : 230). A Buda halála V. énekében

Krimhilda, Etele felesége, úgy szerepel mint Buda *menye* (vö. Nyr 3:271, 36:42). A *möny* szónak ezt a használatát Arany szintén a népnyelvből vette CzF. szerint némely vidéken, pl. a Mátyusföldön a *möny* az öcs vagy az unokaöcs felesége. Somogyban és Kunmajsán a bátyja meg a néne az öccse feleségét *mönyémnek*, Somogyban az öcs is a bátyja feleségét *mönyémasszony*-nak szólítja (MTsz). Tolnában az öcs felesége nevezi menyének a bátyja feleséget (Nyr 3:271), Zalában pedig az idősebb sógorasszony az ifjabbat (NyF 9:47). Zoványi Jenő (Nyr 57:90) a régi nyelvből idéz hasonló adatot, kimutatván egy 1735-i levélből, hogy az idősebb unokatestvér felesége is lehetett valakinek *menye-asszonya* (újabb adatok a 17. és 18. sz.-ból: MNy 25:370).

A *meny* szónak tehát eredetileg általánosabb jelentése volt, s ezt igazolják a rokon nyelvek is. Így pl. a *meny* osztják megfelelője: Trj. *män'* Vj. *mën'*, Kr. *mën'*, Kaz. *mën'* a fű feleségén kívül jelentheti az öcs feleségét, sőt az egyes nyelvjárásokban még a következőket is: bátyám nálam fiatalabb fiának a feleségét, a férj öccsének a feleségét, öcsém, néném. hugom fiának a feleségét, apám nénje vagy huga fiának a feleségét, anyám nénje nálam fiatalabb fiának a feleségét, feleségem öccsének a feleségét (Karjalainen, Wie ego im ostjakischen die verwandten benennt FUF XIII). A vogul *män* is jelentheti az öcs feleségét (MUSz. 614); a déli lapp (Halasz) *männa* a leány ányát, bátyja feleségét, a lulei lapp (Wiklund) *männe*- a nő sógornőjét, a wefseni lapp (Lagercrantz) *männa* az öcs feleségét, a votják *iči-men'* a bátya feleségének az öcs feleségét (tkp. 'kis meny'; vö. *ken-men'* 'meny', *ken'* meny, menyecske', *kenak'* a bátya felesége' < csuvas *kin'* meny, öcsém neje, menyecske', vö. kirgiz stb. *kelin'* meny, ifjabb rokon felesége', krimi, altaji stb. *kälin'* meny, az öcs v. közeli rokon felesége', kún *gälin*, oszm. *g'älin'* menyasszony, menyecske, meny') A magyar *vö* osztják megfelelője Trj. *uöñ'*, Vj. *uoñ'*, Kr. *uën'*, Kaz. *uëñ'* általános 'vö' jelentésén kívül szintén jelölheti az egyes nyelvjárásokban néném v. hugom férjét, bátyám leányának a férjét, a férj nénjének v. hugának a férjét, atyám hugának v. nénjének a férjét, anyám nénje leányának a férjét (Karjalainen). Paasonen feljegyzése szerint K. *wën'* 'vö (hugom férje)', J. *won'* ua. 'völegény'. A cseremiszenben P. *wëen'* 'vö, hugom

férje' (Genetz), a mordvinban *ov'* 'vö; sógor'. A votják *ämes-pi'* 'vö, völegény, sógor'.
BEKE ÖDÖN.

A Népünk és Nyelvünk c. folyóirat közli Beke Ödön két szomagyarázatát. 1. *Sugár és sudár*. IV. 4—6 füz. 70—73. Budenz a sugár szót a cser. P *sonar-βäl,-päl*, C *šona r-päl,-pil* 'szivárvány' utótagjával egyeztetette [*päl, pil* 'fe.hő'], de ez tatár jövevényszó P B *sonar'* 'vadász, jó vadászó idő' < kaz. *sunar'* 'vadász'. Ennek csak népetimológias változatai M *šona r-βü'l'o* [β.'kanca'], U C *šona n-päl*, C *šonan-päl* [vö. *šon'* 'hab', *šonan'* 'habos'], K *ša'na-βäl* (régibibliafordításban: *šanal-pjül*, *o: päl*, v. *pül*) ua., melyeknek a *sugár*-ral való egyeztetését Wichmann fönttartja. A nap *sugár* a régi nyelvben előfordul *sudár* alakban is, s a karcsú, vékony jelentésű *sudár*-nak is van *sugár* változata. A *sugár* ágat is jelentett egykor, viszont az, is mondták: a nap *ágai*. Mindkét szó jelenti a népnyelvben az ostor végére kötött suhogót s a kútgémről lefüggő rudat. A latin *radius* is sugáron kívül jelent botot, pálcát, küllőt, görög megfelelőinek jelentése pedig 'ág, vessző, inda, hajtás, hajlékony, karcsú, ürge'. A két szó a *suhog* és *suhod* igék összevont *süg* és *süd* alakjának *-ár* képzős származéka.

2. *A kút ménje*. (7—10. füz. 128—130.) Kemenesalján a kútgém neve. Ez a szó rejlik a Viburnum lantana *ostorménfa* nevében. CzF. szerint a kútosztort is nevezik *kütmény*-nek. Karjalainen és Paasonen szerint ez a *mén*[y] 'hajlik' jelenésű vogul, osztják és mordvin igék megfelelője, azonban a szó nem más, mint a csödör jelentésű *mén*, s az elnevezés azon a szemléleten alapszik, hogy a kútgém olyan, mint a csödör, melynek lóg a vaszarája. Magának a *mén* szónak eredetét nem ismerjük, s a régi irodalomban alig van rá adat, rendszeren csak a *mén-ló* összetételben fordul elő, s a *mén* is jelentett a régi nyelvben, s a székelyeknél ma is jelent egyes lovat; lehetséges tehát, hogy a *mén* eredetileg csak olyan körülíró kifejezés volt, mint a *monyas*. Az is lehetséges, hogy a német származású csödör átvételével a *mén* eredeti jelentése elhomályosult.

Csuvároz. A malmosok és lisztesek szókincsében ismert szó a *csuvároz* ige. Egy nemrég megjelent miniszteri rendelet a malmokra vonatkozólag mondja, hogy

a *csuvározás* meg van engedve. A *csuvároz* ige jelenti az őrlni való búzás- vagy lisztes zsákok cipelését, malmokba vagy szekerekbe hordását. Szótárainkban, a népnyelviekben sem találjuk nyomát, még kevésbé magyarázatát. Megvan ellenben a Tájzsótárban a *csuvár* szó s a malmoknak ki- és behordó kocsisát jelenti (Szentés). A TSz.-ban Szentésről közölt *csóva*, *csóvás* egy-egy adata téves. Szentésen ezt a szót nem ismerik. (MNy. 2:419). Kiskúnfélegyházán ellenben mindenki ismeri a *csuvalyost*, másképp *csuvarust*: azt a legényt, aki az őrlni való búzát kocsiján összehordja. (MNy. 2:240.).

A *csuvár* szóról az Etymológiai Szótár azt jegyzi meg, hogy eredete nincs tisztázva és hogy Gombocz valószerű magyarázata szerint (MNy. 2:419) a szerb *čuvár* «Hüter» szóval azonos, bár a szerb szót ideillő jelentésében nem ismerjük. A *csuvár* és *csuvároz* szók eredetét két egymástól teljesen különböző forrásban kell keresnünk. Az egyik a szerb *čuvati* «hüter» szó és az ebből képzelt *čubar*, *čuvadór* «Hüter» (Miklosich, Et. Wb); a másik a perzsa eredetű török *čual* szó, mely zsákot jelent és ilyen alakjában és jelentésében a szerbesség is ismeri. (L.: Popovics értekezését a szerb nyelv török elemeiről. Glasnik. 1884.). Miklosich *čuvadár* szava azonosnak látszik az ugyancsak perzsa eredetű török *čuhadar* szóval, mely a szultáni ruhatár őrzőjét jelenti és így a szerb *čubar* szóval semmi összefüggése nincs. Mint újabb török jövevényszavaink javarésze, a török *čual* szó is délszláv közvetítéssel jutott át hozzánk és él a *csuvároz* és *csuvaros*, *csuvalyos* magyar továbbképzésben. KÜNÖS IGNÁC

Pótlások. 1. *Héj* és *hiú*. A *héj*, mint Nyr. 59:97 kimutattam, azonos a *hiú*-val s eredetileg *hiv* volt. A moldvai csángók a borda-héjat ma is *borda-hiu*-nak mondják (Nyr. 30:173). A *héj* ott így hangzik: *híj* (uo. 31:87.). A halhéj, halpikkely tehát szintén *hal-hiú, *hal-hiv*-nak hangzott eredetileg, mint a következő adatok bizonyítják: hal *heiu* pantzelya Born., hal *héjü* pántzélba MA. NySz. M. A.-nál a *ház-*

héj-ra ezek az adatok vannak: *Ház-hea*, *Házhéja*, *Házhia*, *Halzhija*, *Házhiu* 'Tectum(.) Domus; Dach eines Hauses' jelentéssel (a NySz. éppen az utolsó, legfontosabb adatot nem idézi, pedig PP-nál is megvan: *Ház hea*: Tectum domus, *Ház héazat*, *Ház héja*, *Ház hi(j)a*, *Ház hiú*: Tectum). Grossingernél egy szülőfaj: *Nyárhijú* (5:163)=*nyár(j)-héjú-szóló* 'makra sz., polyhos sz.' (Pozsony m. Kassai MTsz.). Hogy a *haj* nem hangváltozásos változata a *héj*-nak, hanem egész más szó, amellyel csak fölcserélték, bizonyítja egy veszprémmegyei mesének ez a helye: «nem vót annak éty *haja sè*» (Nyr. 37:187), ahol tkp. *hija* kellene. — Egyéb pótlások e cikkhez: A *liu* 'tölcsér' szónak Nagybaconban *lió* változata van (Nyr. 45:235; vö *fiú* s *fió*). A régi Tsz.-ban *lija* alakja van (id. Nyr. 21:5), ez olyan, mint a *szij*-nak *sziva*, *széva* (Brassó m.), a *hiu* 'padlás' *heja* (Szföld) változata (vö. Nyr. 59:100, 3. jegyz.). Ide tartozik még: *hejába* v. *hejba* 'hiuba, padlásra' (Csököly, Somogy m. Nyr. 25:93); *héva* 'keményfa a szekérrúd tartására' (Gyergyó NyF. 20:55, Nyr. 27:139). — *Ivutt*, *hivutt* alakok Lozsádon is előfordulnak (Nyr. 22:357). Hogy ezek v-je nem a tőhöz tartozik, hanem hiátustöltő, bizonyítja a mátészalkai *iutt*, *ihutt*, *ivutt* (Nyr. 26:496). Az *ihutt* közelve van a szatmármegyei Dengelegről is (25:430). A székely *hivul* és *szivul* alakhoz tartozik a *fövül* 'fő' is (uo. 46).

2. *Unoka*. Ez a rokonságszó, mint ismeretes, a szláv *vъnukъ* átvétele. Az *unoka* végső hangja a magyarban keletkezett járulékhang (vö. Nyr. 58:79). Nemrég föl-födöztem egy rendkívül becses népnyelvi adatot, melyben az a járulékhang hiányzik: «Ákos, Katalin és én egy *onok* vagyunk» (Nyr. 14:272; nincs rá utalás sem a Nyrkalauzban, sem a MTszban). Szarvas G. jegyezte föl egy vidéki földbirtokos ajkáról, sajnos azonban, nem írta meg, hová való volt az a földbirtokos. Talán a Nyr. olvasói tudnának fölvilágosítást adni, hol mondják ma is az unokát vagy az unokatestvért *onok*-nak. B. Ö.